

ВАЗОРАТИ ФАРҲАНГИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ПАҶУҲИШГОҲИ ИЛМӢ-ТАДҚИҚОТӢИ ФАРҲАНГ ВА ИТТИЛОӢТ

МИНИСТЕРСТВО КУЛЬТУРЫ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН
НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ ИНСТИТУТ
КУЛЬТУРЫ И ИНФОРМАЦИИ

MINISTRY OF CULTURE OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN
RESEARCH INSTITUTE OF CULTURE AND INFORMATION

ПАЁМНОМАИ ФАРҲАНГ

Наирияти илмию таҳлилӣ
2021, № 2 (54)

ВЕСТНИК КУЛЬТУРЫ

Научно-аналитическое издание
2020, № 2 (54)

HERALD OF CULTURE

Scientific and analytical edition
2021, № 2 (54)

Душанбе – 2021

ТДУ 37 тоҷик+008+025+9 тоҷик+792 тоҷик
ТКБ – 71.0+71.4 (2 тоҷик)+63.3 (2 тоҷик)+85.313 (2 тоҷик)+78.34 (2 тоҷик)
П–14

Паёмномаи фарҳанг: нашрияи илмию таҳлилии Пажӯҳишгоҳи илмӣ – тадқиқоти фарҳанг ва иттилоот / Сармуҳаррир Д. Раҳимӣ; муҳаррири масъул М. Муродӣ. – Душанбе: Аржанг, 2021. – № 2 (54). – 128 с.

Муассиси маҷалла:

Пажӯҳишгоҳи илмӣ–тадқиқоти фарҳанг ва иттилооти
Ҷумҳурии Тоҷикистон

Раҳимӣ Дилшод

САРМУҲАРРИР:

номзади илмҳои филологӣ, директори
Пажӯҳишгоҳи илмӣ–тадқиқоти фарҳанг ва
иттилооти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Комилзода Шариф

ҶОНИШИНИ САРМУҲАРРИР:

номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, муовини
директори ПИТФИ оид ба корҳои методӣ

Муродӣ Мурод Бердӣ

МУҲАРРИРИ МАСЪУЛ:

доктори илмҳои филологӣ, профессор,
мудири шуъбаи ахбори омма ва таъбу
нашри ПИТФИ

Муллоаҳмадов Мирзо

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

доктори илмҳои филологӣ, профессор,
узви вобастаи АМИТ

Ўлмасов Фирӯз

доктори илмҳои санъатшиносӣ, профессори
кафедраи таърих ва назарияи мусиқии
ДДФСТ ба номи М. Турсунзода

Камолов Ҳамзахон

доктори илмҳои таърих, сарҳодими
Институти таърих, бостоншиносӣ ва
мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши
АМИТ

Иброҳимзода Муродалӣ

доктори илмҳои таърих, профессори
кафедраи санъатшиносии Донишкадаи
давлатии санъати тасвирӣ ва дизайн.

Раҳимзода Кароматулло

номзади илмҳои санъатшиносӣ, директори
Филармонияи давлатии Тоҷикистон баноми
А. Ҷӯраев

Табаров Маҳмадулло

номзади илмҳои санъатшиносӣ, ходими
илмии шуъбаи таърихи санъати Институти
таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии
ба номи Аҳмади Дониши АМИТ

Маҷалла соли 2000 таъсис ёфтааст. Дар як сол 4 шумора нашр мешавад.

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон №101/МҶ-97 аз 11 март соли 2019 аз нав ба қайд гирифта шудааст.

Маҷалла ба Феҳристи маҷаллаҳои (нашрияҳои) илмӣ тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3.11.2020, №222 ворид гардидааст.

Нишонӣ: 734018, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Н. Қарабоев, 17 (ошёнаи 2). Сомонаи пажӯҳишгоҳ: www.pitfi.tj; сомонии маҷалла: www.farhangnoma.tj; e-mail: f_rayom@gmail.com; Тел.: (+992 37) 233-58-84. Индекси обуна: 77728.

Маҷалла мувофиқи шартномаи литсензионии №532–09/2013 аз 12 сентябри соли 2013 дар Индекси иқтибосҳои илмӣи Русия (РИНЦ) ворид карда шудааст ва мунтазам дар системаи индекстсионии мазкур дар бораи шумораҳои ҷопшуда маълумот ворид менамояд.

Дарачаи илмӣи мавод, саҳеҳии арқом, санаду иқтибосҳо ба дӯши муаллифон аст. Нуқтаи назари муаллифон метавонад бо назари идораи маҷалла мувофиқ набошад. Бознашри мавод танҳо бо ризоияти хаттии идораи нашрия ва иқтибос ба маҷалла сурат мегирад.

Матни муқаммалӣ маводи ҷопӣ дар сомонии расмӣи маҷалла ҷойгир карда шудааст.

УДК 37 тадж+008+025+9 тадж+792 тадж
ББК – 71.0+71.4 (2тадж)+63.3 (2тадж)+85.313 (2тадж)+78.34 (2тадж)
В–38

Вестник культуры: научно-аналитическое издание Научно-исследовательского института культуры и информации / Гл. редактор Д. Рахими; ответственный редактор М. Муроди. – Душанбе: Аржанг, 2021. – № 2 (54). – 128 с.

Учредитель журнала:
Научно-исследовательский институт культуры и информации
Республики Таджикистан

Рахими Дилшод

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

кандидат филологических наук, директор
Научно-исследовательского института
культуры и информации Республики
Таджикистан

**ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО
РЕДАКТОРА:**

Комилзода Шариф

кандидат педагогических наук, доцент,
заместитель директора НИИКИ по методи-
ческой работе

ОТВЕТСТВЕННЫЙ РЕДАКТОР:

Муроди Мурод Берди

доктор филологических наук, профессор, зав.
отделом СМИ и издательского дела НИИКИ.

РЕДКОЛЛЕГИЯ:

Муллоахмадов Мирзо

доктор филологических наук, профессор, член
корреспондент АН РТ

Улмасов Фируз

доктор искусствоведения, профессор кафедры
история и теории музыки ТГИКИ им. М.
Турсунзаде

Камолов Хамзахон

доктор исторических наук, главный научный
сотрудник Института истории, археологии и
этнографии им. Ахмада Дониша НАНТ

Иброхимзода Муродали

доктор исторических наук, профессор
кафедры искусствоведения Таджикского
государственного института изобра-
зительного искусства и дизайна

Рахимзода Кароматулло

кандидат искусствоведения, директор
Государственной филармонии Таджикистана
им. А. Джураева.

Табаров Махмадулло

кандидат искусствоведения, научный сотруд-
ник Института истории, археологии и
этнографии им. Ахмада Дониша НАНТ

Журнал основан в 2000 г. Выходит 4 раз в год.

Журнал с ново зарегистрирован в Министерстве культуры Республики Таджикистан №101/Ж-97 от 11 марта 2019 г.

Журнал включен в Перечень рецензируемых научных журналов (изданий) рекомендованных ВАК Республики Таджикистан от 3.11.2020, №222.

Адрес: 734018, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Н. Карабаева, 17 (2 этаж).
Сайт института: www.pitfi.tj; Сайт журнала www.farhangnoma.tj; e-mail: f_payom@gmail.com; Тел.: (+992 37) 233-58-84; Индекс подписки: 77728.

Журнал, на основе лицензионный договора №532-09/2013 от 12 сентября 2013 года, включен в базу данных Российского индекса научного цитирования (РИНЦ) и регулярно предоставляет в РИНЦ информацию в виде метаданных.

Авторы несут ответственность за содержание материалов. Точка зрения авторов может не совпадать с мнением редакции. Полное или частичное воспроизведение материалов, опубликованных в журнале, допускается только с письменного разрешения редакции.

Полнотекстовые версии опубликованных материалов размещаются в официальной сайте журнала.

DC 37 Taj +008+025+9 Taj +792 Taj
BC – 71.0+71.4 (2Taj)+63.3 (2Taj)+85.313 (2 Taj)+78.34 (2Taj)
H–11

Herald of Culture: scientific and analytic edition of the Research Institute of Culture and Information / Editor in Chief D. Rahimi; Responsible Editor M. Murodi. – Dushanbe: Arzhang, 2021. – № 2 (54). – 128 p.

HERALD OF CULTURE

Founder of the journal

Research Institute of Culture and Information (RICI)
of the Republic of Tajikistan

Rahimi Dilshod

EDITOR IN CHIEF,

Candidate of philological sciences,
Director of the Research Institute of Culture
and Information of the Republic of Tajikistan

Komilzoda Sharif

DEPUTY EDITOR

Candidate of pedagogical sciences, docent,
Deputy Director of the RICI for methodical
issues.

Murodi Murod Berdi

RESPONSIBLE EDITOR:

Doctor of philological sciences, Professor, Head
of the Department of Mass Media and
Publishing issues of the RICI.

Mulloahmadow Mirzo

EDITORIAL BOARD:

Doctor of philological sciences, Professor,
Correspondent member of the NAST.

Ulmasov Firuz

Doctor of art sciences, Professor of the
Department of history and theory of the TSICA
named after M. Tursunzoda

Kamolov Hamzakhon

Doctor of historical sciences, Main scientific
fellow of the Ahmad Donish Institute of history,
archeology and ethnography, NAST.

Ibrohimzoda Murodali

Doctor of historical sciences, Professor of the
department of Art Studies, Tajik State Institute
of Fine Arts and Design.

Rahimzoda Karomatullo

Candidate of art sciences, Director of the State
Philharmony of Tajikistan named after
A. Juraev.

Tabarov Mahmaddullo

Candidate of art sciences, scientific fellow of the
Ahmad Donish Institute of history, archeology
and ethnography, NAST.

The journal established in 2000. Issued 4 times a year.

The journal was registered in the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan and obtained the Certificate №101/jr in March 11, 2019.

The journal is included in the List of peer-reviewed scientific journals (publications) recommended by the Higher Attestation Commission of the Republic of Tajikistan from 3.11.2020, No. 222.

Address: 734018, Dushanbe, N. Karabaev avenue 17 (second floor). Tel.: (+992 37) 233-58-84;
Website of organization: www.pitfi.tj; Website of the journal: www.farhangnoma.tj; e-mail: f_payom@gmail.com. Subscription index: 77728.

The journal was included under License contract №532–09/2013 since September 12, 2013, to the Russian Science Citation Index (RSCI) and regularly submits its informational metadata. The authors are responsible for the content of the materials. The authors' point of view may not coincide with the opinion of the editorial Board. Full or partial reproduction of materials published in the journal is allowed only with the written permission of the editorial Board.

The full text versions of the published materials are available in the journal's official website.

ТДУ 95 тоҷик+008+37тоҷик+001(092)+39тоҷик
Шарифзода Ф.

РУШДИ ФАРҲАНГИ МИЛЛӢ ДАР ДАВРОНИ СОҲИБИСТИҚЛОЛИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола дар заминаи омӯзиши осори Пешвои миллат ба масъалаи рушди фарҳанги миллӣ дар даври истиқлол тавачҷуҳ зоҳир шудааст. Қайд мегардад, ки афкори андешаҳо ва дигар матлабҳои назарии Президенти мамлакат, ки дар асару мақолаҳои бо диди гузаштаи илмиву таърихӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд – бунёди назариявӣ ва методологии омӯзиши масъалаҳои муҳими таъриху фарҳанги халқи тоҷикро таъйид намуда, ҳамчун роҳнамои мӯтамад дар таҳияи санадҳои меъёриву ҳуқуқӣ, консепсияву барномаҳои давлатӣ ва ташаққули заминаҳои концептуалии осори илмиву тадқиқотӣ нақши муассир гузоштаанд.

Таҳияву ба тасвир расидани асноди меъёриву ҳуқуқӣ барои ба зинаи сифатан нави рушд ворид шудани муассисаҳои фарҳангӣ заминаи мусоиди ҳуқуқиро фароҳам оварданд. Ба андешаи муҳаққиқ қабул шудани силсилаи санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ заминаи ҳуқуқии соҳаи фарҳангро тақвият бахшида, муносибатҳои ҳуқуқии субъектҳои фаъолияти фарҳангиро ба танзим дароварданд ва сиёсати давлатро дар соҳаи фарҳанг муайяну мушаххас карданд. Аз ҷумла, қабул ва татбиқи барномаҳои давлатӣ оид ба рушди фарҳанг, фаъолияти китобдорӣ, рушди кино, мусиқии касбӣ, санъати сирк, тайёр кардани кадрҳои соҳибхисоси соҳаи фарҳанг ва санъат, ҳунар ва таълим, компютеркунонии муассисаҳои таълимии фарҳанг ва санъат, китобхонаҳои давлатию оммавӣ, ҳифзи мероси таърихӣ фарҳангӣ, мероси фарҳангии гайримоддӣ халқи тоҷик ва дигар барномаҳои давлатӣ имкон доданд, ки фаъолияти муассисаҳои фарҳангӣ дар даври нави таърихӣ тадриҷан беҳтар шавад ва ба комёбиҳои назаррас ноил гарданд.

Дар мақола қайд мегардад, ки арҷгузорӣ ба мероси пургановати илмиву адабӣ ва фарҳангии миллати тоҷик тавассути баргузориҳои силсилаи чорабиниҳои сатҳи байналмилалӣ барои баланд бардоштани ҳисси худшиносии миллӣ, шинохти таъриху тамаддун ва мақоми шоистаи миллати тоҷик дар арсаи ҷаҳонӣ мусоидат карданд. Ҳамзамон ишора шудааст, ки бунёд ва мавриди истифода қарор додани биноҳои нави ҳуштарҳу замонавии китобхонаҳо, осорхонаҳо, театрҳо, қасрҳои фарҳангӣ, боғҳои фарҳангу фароғатӣ имкониятҳои муассисаҳои фарҳангиро васеъ намуда, дар татбиқи сиёсати фарҳангии Ҳукумати кишвар заминаи мусоидро фароҳам овард.

Калидвожаҳо: *Пешвои миллат, фарҳанги миллӣ, мероси фарҳангӣ, муассисаҳои фарҳангӣ, чорабиниҳои фарҳангӣ, санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ, барномаҳои давлатӣ, истиқлол.*

Истиқлолият ҳамчун неъмат бебаҳо барои рушди тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷомеа заминаи бозғимонро фароҳам овард. Аз ҷумла имкон дод, ки дар радифи дигар соҳаҳо, соҳаи фарҳанг низ рушду

тараққӣ намояд. Воқеан дар даврони истиқлол фарҳанг ба як рӯки муҳимми иҷтимоӣ табдил ёфта, дар меҳвари сиёсати бунёдкорона сохтаи Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мавқеи устуворро касб кард.

Аз рӯзҳои аввали истиқлолияти давлатӣ Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба соҳаи фарҳанг ҳамчун яке аз соҳаҳои ҳаётан муҳимми ҷомеа таваҷҷуҳи хоса зоҳир намуда, барои рушди он як қатор тадбирҳои судмандро роҳандозӣ намуд. «Дар ин радиф шоистаи зикр аст, ки силсилаи қонуну барномаҳои давлатӣ, асноди меъёрии ҳуқуқии вобаста ба инкишофи минбаъдаи соҳаҳои фарҳанг – театр, китобхонаву осорхона, воситаҳои ахбори омма ва ҳифзу истифодаи ёдгориҳои таърихӣ барои таҳкими заминаи моддиву техникаи муассисаҳои фарҳанг, бунёди инфраструктураи муосири фарҳангӣ, татбиқи ҳуқуқу озодиҳои конститусионии шаҳрвандон ҷиҳати истифода аз дастовардҳои соҳаи фарҳанги миллий ва умумибашарӣ мусоидат намуданд» [7]. Бахусус қабул шудани силсилаи санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ заминаи ҳуқуқии соҳаи фарҳангро тақвият бахшида, муносибатҳои ҳуқуқии субъектҳои фаъолияти фарҳангиро ба танзим дароварданд ва сиёсати давлатро дар соҳаи фарҳанг муайяну мушаххас карданд. Аз ҷумла таҳияву ба тасвиб расидани санадҳо, аз қабили «Консепсияи инкишофи маданияти Тоҷикистон» (1992), «Консепсияи рушди фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон» (2005), «Консепсияи сиёсати давлатии иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (2008), «Консепсияи ташаққули ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» (2011) ва қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таъбу нашр» (1993), «Дар бораи фарҳанг» (1997), «Дар бораи туризм» (1999), «Дар бораи берун баровардан ва дохил кардани сарватҳои фарҳангӣ» (2001), «Дар бораи иттилоотонӣ» (2001), «Дар бораи театр ва фаъолияти театрӣ» (2002), «Дар бораи ҳифзи иттилоот» (2002), «Дар бораи иттилоот» (2002), «Дар бораи ҳуҷҷати электронӣ» (2002), «Дар бораи ҳунарҳои бадеии халқӣ» (2003), «Дар бораи фаъолияти китобдорӣ» (2003), «Дар бораи реклама» (2003), «Дар бораи осорхонаҳо ва фонди осорхонаҳо» (2004, 2012), «Дар бораи кино» (2004), «Дар бораи ҳифз ва истифодаи объектҳои мероси таърихӣ фарҳангӣ» (2006), «Дар бораи ҳуқуқи дастрасӣ ба иттилоот» (2008), «Дар бораи нусхаи ҳатмии ҳуҷҷатҳо» (2011), «Дар бораи фаъолияти ноширӣ ва полиграфӣ» (2016), «Дар бораи берун баровардан ва ворид намудани сарватҳои таърихӣ фарҳангӣ» (2019), «Дар бораи ҳунармандӣ» (2019) ва ғайра барои ба зинаи сифатан нави рушд ворид шудани муассисаҳои фарҳангӣ заминаи мусоиди ҳуқуқиро фароҳам оварданд.

Барои тақвияти заминаҳои моддиву техникаӣ ва эҷодии муассисаҳои фарҳангӣ ва мувофиқу мутобиқ намудани самтҳои афзалиятноки фаъолияти онҳо ба талаботҳои даврони соҳибистиклолӣ дар баробари таҳияву тасвиби асноди меъёриву ҳуқуқӣ барномаҳои давлатӣ қабул ва маблағгузорӣ карда шуданд. Аз ҷумла қабул ва татбиқи «Барномаи рушди фаъолияти китобдорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2006-2015» (2005), «Барномаи рушди Китобхонаи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба номи Абулқосим Фирдавӣ барои солҳои 2006-2015» (2005), «Барномаи рушди кино барои солҳои 2006-2010» (2005), «Барномаи давлатии тайёр кардани

кадрҳои соҳибхитоси соҳаи фарҳанг, ҳунар ва таъбу нашр дар солҳои 2007 - 2010» (2006), «Барномаи компютеркунонии муассисаҳои таълимии фарҳанг ва санъати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2007-2010» (2006), «Барномаи рушди фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2008-2015» (2007), «Барномаи давлатии компютеркунонии китобхонаҳои давлатию оммавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2013» (2010), «Барномаи давлатии рушди мусиқии касбӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2015» (2010), «Барномаи давлатии ҳифзи мероси таърихӣ фарҳангӣ барои солҳои 2012-2020» (2011), «Барномаи рушди санъати сирк дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2013 -2017» (2012), «Барномаи ҳифзи мероси фарҳангии ғайримоддӣ халқи тоҷик барои солҳои 2013-2020» (2012), «Барномаи рушди кинои Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2022» (2017) ва ғайра имкон доданд, ки муассисаҳои фарҳангӣ дар давраи нави таърихӣ тадричан рушд ёфта, ба комёбиҳои назаррас ноил шаванд. Аз ҷумла аҳаммияти татбиқи барномаҳои давлатӣ дар рушди фаъолияти китобдориро Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон хуб арзёбӣ намуда таъкид карданд, ки: «Таи чанд соли охир татбиқи барномаҳои муҳими давлатӣ имкон доданд, ки ҳаҷми фонди китобхонаҳои мамлакат рӯ ба афзоиш ниҳода, ниёзи хонандагон дар самти дастрасӣ ба дастовардҳои асри иттилоот ҳар чӣ бештар қонеъ гардонидани шаванд. Ин аст, ки имрӯз дар шаҳру деҳоти мамлакат беш аз 1300 китобхонаи оммавӣ ва 120 мағозаи фурӯши китоб фаъолият дошта, танҳо дар панҷ соли охир 30 китобхонаи нав ва дар соли гузашта 20 фурӯшгоҳи нави китоб мавриди истифода қарор дода шуд. Бо дарназардошти ин, метавон гуфт, ки суннати китобдӯстӣ ва фарҳангпарварӣ, ки ба мо аз гузаштагони тамаддунсозамон ба мерос мондааст, имрӯз ҳам ба таври ибратбахш идома дорад» [9].

Вазъи амалии татбиқи барномаҳои давлатии соҳаи китобдорӣ дар рисолаи илмӣ муҳаққиқ М. Комилов ҳамачониба мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Аз ҷумла ӯ қайд менамояд, ки: «Татбиқи барномаҳои зикршуда имкон дод, ки фонди китобхонаҳои мамлакат бо адабиёти тозанаشر такмил ёбад, сатҳу сифати хизматрасонии китобдориву библиографӣ ба аҳоли бехтар шаванд, заминаи моддӣ-техникии китобхонаҳо тақвият ёбад, дар фаъолияти китобхонаҳо низомии нави худкори раванди китобдорӣ-иттилоотӣ чорӣ гардад, ҳамкориҳои байналмилалӣ китобдорӣ густариш ёбад ва заминаҳои устувор барои воридшавии китобхонаҳои мамлакат ба ҷомеаи иттилоотӣ муҳайё карда шаванд» [2].

Барои арҷгузорӣ ба мероси пурғановати илмиву адабӣ ва фарҳангии миллати тоҷик як силсила чорабиниҳои сатҳи байналмиллалӣ баргузор карда шуданд, ки дар маҷмӯъ онҳо ҷиҳати баланд бардоштани ҳисси худшиносии миллӣ ва ҳамзамон барои шинохти таъриху тамаддун ва мақоми шоистаи миллати тоҷик дар арсаи ҷаҳонӣ мусоидат карданд. Пешвои муаззами миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар суҳанронҳои хеш борҳо таъкид намуданд, ки «Худшиносӣ дар натиҷаи ҳаматарафа омӯختани таъриху фарҳанг ва тамаддуни миллати худ ва дар муқоиса бо тамаддуноҳои дигар ба вучуд меояд» [11] ва «Ҳадафи давлат ва Ҳукумати Тоҷикистон тавассути ҷалб намудани тавачҷуҳи мардуми кишвар ба таърихӣ гузаштаи миллати хеш ва

таҷлили чашнҳои таърихӣ баланд бардоштани ҳисси худшиносиву худогоҳӣ, ватандӯстиву ватанпарварӣ ва бо тақвият додани созандагиву бунёдкорӣ обод гардонидани ҳар як гӯшаву канори Ватани азизамон мебошад» [13, с. 246]. Рӯ овардан ба мероси таърихию фарҳангӣ, ҷалби тавачҷуҳи ниҳодҳои давлатӣ, олимони соҳаи таъриху фарҳанг ва ҳар як фарди бедордиди тоҷик ба омӯзишу ҳифз ва тарғиби ин мероси гаронбаҳо дар суҳанрониҳои дигари Сарвари давлат низ баён ёфтаанд: «Имрӯз вазифаи муқаддаси мову шумо омӯхтан, ташвиқу тарғиб намудан, ҳифз кардан ва тармиму таҷдиди кулли ёдгориҳои таърихӣ ва мероси фарҳангии мамлакатамон аст» [10] ва «арҷ гузоштан ба фарҳангу таърихи бостонии миллат ва омӯхтани он, инчунин, аз худ кардани мероси ҷовидонаи садҳо ва ҳазорон нафар фарзандони фарзонаи халқамон, яъне шоирону адибон ва олимону мутафаккирони барҷастаи миллат вазифаи ҳар як соҳибватан мебошад» [8]. Ҳамзамон дар суҳанрониҳои дигари Президенти мамлакат ба масъалаҳои пажӯҳишу омӯзиш, ҳифзу гиromидошт ва истифодаву тарғиби осори нодири фарҳангӣ тавачҷуҳи хосса зоҳир карда шудааст: «осори куҳан ва ёдгориҳои таърихӣ забони гӯи фарҳангии миллат мебошанд. Қарзи мову шумост, ки ин гуна осори нодири фарҳангиро ҷустуҷӯву пайдо намоем, онҳоро ҳифз кунем, омӯзем, омӯзонем ва барои болоравии сатҳи умумии маърифату эҳсоси худшиносии миллии истифода барем» [12].

Афқору андешаҳои ишорашуда ва дигар матлабҳои назарияти Президенти мамлакат, ки дар асару мақолаҳои ҷон бо диди густардаи илмиву таърихӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд – бунёди назариявӣ ва методологии омӯзиши масъалаҳои мубрами таъриху фарҳангии халқи тоҷикро таъйид намуда, ҳамчун роҳнамои мӯътамад дар таҳияи санадҳои меъёриву ҳуқуқӣ, концепсияву барномаҳои давлатӣ ва ташаққули заминаҳои концептуалии осори илмиву тадқиқотӣ нақши муассир гузоштанд.

Аз ҷумла, бо ташаббуси Президенти мамлакат дар даврони соҳибистиклолӣ дар сатҳи баланд баргузор шудани Симпозиуми байналмилалӣ ҳазораи «Шоҳнома»-и Абулқосими Фирдавсӣ (1994), 680 ва 700-солагии олим ва мутафаккири бузурги Шарқ Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ (1995, 2015), чашни 675-солагии ва 700-солагии шоир ва орифи бузург Камоли Хучандӣ (1996, 2000) таҷлили 1100-солагии давлати Сомониён (1999), 1000-солагии Носири Хисрави Кубодиёнӣ (2004), Соли тамаддуни ориёӣ (2006), чашни 1150-солагии асосгузори адабияти классикии тоҷику форс Абӯабдуллоҳи Рудақӣ (2008), Соли бузургдошти Имоми Аъзам (2009), 110-солагии шоир ва ҳофизи мардумӣ Саидалӣ Вализода (2010), 100-солагии қаҳрамонони Тоҷикистон Бобочон Ғафуров (2008) ва Мирзо Турсунзода (2011), 600-солагии Мавлоно Абдурахмони Ҷомӣ (2014), 150-солагии шоири шаҳри тоҷик Нақибхон Туғрали Аҳрорӣ (2015), 100-солагии оҳангсоз Зиёдулло Шаҳидӣ (2015), 100-солагии асосгузори хореографияи тоҷик Ғаффор Валаматзода (2016), ва ғ. имкон доданд, ки ҳарчи бештар донишҳои нав марбут ба ин санаҳои муҳими таърихӣ ва чашнвораҳои ҳосил шуда, сатҳи худшиносиву худогоҳии мардум боло равад. Ҳамзамон, чорабиниҳои дигари сатҳи ҷумҳуриявӣ байналмилалӣ 2500-солагии Истаравшан (2003), 2700-солагии Кӯлоб (2006), 3000-солагии Ҳисор (2015) ва 5500-солагии Саразми бостонӣ (2020) ва ғайра

таҷлил карда шуданд. Натиҷагирӣ аз баргузории чашнҳои мазкур дар осори муаррихони тоҷик [1, 3-6, 14-15] мавриди арзёбӣ қарор гирифтааст. Дар осори нашршуда роҷеъ ба таърих, ҳаёти сиёсӣ иқтисодӣ, иҷтимоӣ фарҳангӣ ва илму маорифи шаҳрҳои бостонии Тоҷикистон маълумотҳои муҳим пешниҳод шудааст.

Бо шарофати истиқлолият дар ҳаёти иҷтимоӣ ва фарҳангии кишварамон дигаргуниҳои зиёд ба амал омаданд. Маҳз бо дастури ҳидоятҳо ва дастгириҳои пайвастаи Асосгузории сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар саросари кишвар муассисаҳои нави фарҳангӣ таъсис ёфта, биноҳои бештари қасру хонаҳои фарҳанг аз нав тармиму таҷдид карда шуданд. «Дар даврони истиқлолият паҳлуҳои гуногуни фарҳанги миллӣ таҷдиду такони тоза ёфтанд. Ба шарофати ғамхориҳои доимии ҳукумат садҳо муассисаҳои фарҳангӣ – театрҳо, толорҳои консертӣ, осорхонаву китобхонаҳо, ёдгориҳои нодири таърихӣ таъмиру азнавсозӣ гардиданд ва даҳҳо биноҳои замонавии фарҳангӣ қомат афрохтанд» [7]. Ин иқдомҳои начибонаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо сарвари Пешвои муаззами миллат солҳои минбаъда низ идома ёфта, дар қаламрави ҷумҳурӣ муассисаҳои нави фарҳангӣ-иҷтимоӣ сохта мавриди истифода қарор гирифтанд. Аз ҷумла муассисаҳои давлатии «Китобхонаи оммавии вилояти Хатлон ба номи Шамсиддини Шохин» (2011), бинои «Китобхонаи марказии шаҳри Турсунзода» (2011), «Осорхонаи таъриху кишваршиносии вилояти Хатлон ба номи «Авасто» (2011), «Китобхонаи миллии Тоҷикистон» (2012), Боғи Парчами миллӣ (2012), «Осорхонаи миллии Тоҷикистон» (2013), «Мучтамаи ҷумҳуриявии осорхонаҳои шаҳри Кӯлоб», «Осорхонаи таъриху кишваршиносии 2700–солагии Кӯлоб» (2006), «Осорхонаи таърихии вилояти Суғд» (2006), муассисаи давлатии «Боғи ба номи Камоли Хучандӣ» (2015), «Осорхонаи таърихии кишваршиносии шаҳри Ҳисор» (2015), муассисаи давлатии вилояти «Театри мусиқӣ-драмавии ба номи Маҳмудҷон Воҳидов» дар ноҳияи Ашт (2016), «Театри вилоятии мусиқӣ-мазҳакавии ба номи Ато Муҳаммадҷонов» дар шаҳри Қурғонтеппа (2016), муассисаи давлатии «Боғи фарҳангу фароғатии ба номи Садриддин Айнӣ» (2017), муассисаи давлатии «Боғи фарҳангу фароғатии ба номи Абулқосими Фирдавсӣ» (2018), «Боғи ба номи Алишер Навоӣ ва Абдурахмони Ҷомӣ» дар шаҳри Душанбе (2018), Муассисаи давлатии «Осорхона - мамнӯъгоҳи ҷумҳуриявии ба номи Восеъ» (2019), Боғи «Куруши Кабир» дар ноҳияи Шохмансури шаҳри Душанбе (2019), Муассисаи давлатии «Қасри ҷумҳуриявии фарҳанги Данғара» (2019), Театри вилоятии мусиқӣ - мазҳавкавии ба номи Меҳрубон Назаров дар шаҳри Хоруғ (2020) ва дигар иншоотҳои фарҳангӣ мавриди баҳрабардориву истифода қарор дода шудаанд, ки дар маҷмӯъ аз ҷумлаи рӯйдодҳои муҳими даврони соҳибистиқлолӣ маҳсуб ёфта, дар самти ҳифзу гиромидошти арзишҳои фарҳангиву таърихӣ, тарбияи завқи зебоишиносӣ, дастрасӣ ба иттилооти тоза ва барои баланд бардоштани ҳисси худшиносии миллӣ таъсири мусбат мегузоранд. Сохтану ба истифода додани чунин биноҳои нави хуштарҳо замонавӣ, имкониятҳои муассисаҳои фарҳангиро васеъ намуда, дар татбиқи сиёсати фарҳангии Ҳукумати кишвар заминаи мусоидро фароҳам овард.

Ҳамин тавр, муассисаҳои фарҳангӣ дар даврони истиқлол баҳри татбиқи рисолати азалии хеш – таъмини дастрасии аҳоли ба гизои маънавӣ, офаридан ва муаррифӣ кардани арзишҳои фарҳангӣ (асарҳои санъати тасвирӣ, мусиқӣ, театрӣ, ҳунароҳои мардумӣ), тарбияи зебоипарастӣ, тарғибу ташвиқи маҷмӯи донишно, омӯзишу таҳқиқ, тармиму барқарорнамоӣ ва ҳифзу нигоҳдории мероси моддӣ ва ғайримоддӣ фарҳангӣ ва ғайра пайваста кӯшиш ба харҷ дода, тавассути татбиқи барномаҳои фарҳангӣ-маърифатӣ ва илмӣ-тадқиқотӣ дар раванди тарбияи худшиносию ҳудогоҳии миллӣ ва тарғиби дастовардҳои фарҳангии Тоҷикистони соҳибистиқлол сахм гузоштанд.

Адабиёт

1. Азиз, Ф., Одина, С. Ҳисори Шодмон: аз бостон то ин замон [Матн] / муҳаррир. Н. Асадзода. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2013. – 368 с.
2. Комилов, М. Истиқлолият ва рушди фаъолияти китобдорӣ дар Тоҷикистон (солҳои 1991-2016) [Матн]: рисола. – Душанбе: Аржанг, 2020. – С. 111.
3. Культура Гиссарской долины в контексте региональных цивилизаций [Текст] / сост. А. Раджабов, М. Каримзаде; отв. ред. А. Раджабов. – Душанбе: Дониш, 2015. – 902 с.
4. Мухторов, А. Мақоми ҷаҳонии Уструшаниҳо [Матн]. – Душанбе: Сурушан, 2002. – 164 с.
5. Очерки мухтасари таърихи Ҳисор [Матн]: Бахшида ба 3000-солагии Ҳисори Шодмон. – Душанбе: Ашуриён, 2015. – 36 с.
6. Разоқов, Р. Производственная деятельность населения Саразма (по экспериментально-трассологическим данным) [Текст]. – Душанбе: Дониш, 2020. – 224 с.
7. Раҳмон, Э. Паём ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 20 апрели соли 2011 [Матн] // Ҷумҳурият. – 2011. – 21 апрел.
8. Раҳмон, Э. Паём ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 26 январӣ соли 2021 [Матн] // Ҷумҳурият. – 2021. – 27 январ.
9. Раҳмон, Э. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, 20 апрели соли 2012 [Матн] // Ҷумҳурият. – 2012. – 21 апрел.
10. Раҳмонов, Э. Зиёиён парчамбардорони илму маърифатанд [Матн]: суҳанронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мулоқот бо намояндагони зиёиёни мамлакат // Ҷумҳурият. – 2006. – 21 март.
11. Раҳмонов, Э. Суҳанронӣ ба шарафи ҳафтумин солгарди Истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 8 сентябри соли 1998 [Матн] // Ҷумҳурият. – 1998. – 16 сентябр.
12. Раҳмонов, Э. Суҳанронӣ дар мулоқот бо намояндагони зиёиёни мамлакат, 20 мартӣ соли 2007 [Матн] // Ҷумҳурият. – 2007. – 27 март.
13. Раҳмонов, Э. Ҷашни Кӯлоби бостонӣ иди таъриху фарҳанг аст [Матн]: суҳанронӣ дар маросими бошукӯҳи таҷлили ҷашни 2700-солагии шаҳри Кӯлоб, 10 сентябри соли 2006 // Раҳмонов, Э. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат: Иборат аз 11 ҷилд

/мураттиб С.Фаттоев. – Душанбе: Ирфон, 2007. – Ҷилди 7. (2006, май – 2007, апрел). – С. 246.

14. Самихов, Ш. Р. Саразм – оғози тамаддуни саноати тоҷик [Матн]: китоби илмию таълимӣ. – Душанбе, 2020. – 160 с.

15. Шариф Д. Назаре ба таъриху тамаддуни мардуми Қӯлоб [Матн] / мух. масъул А. Ализода. – Душанбе: Деваштич, 2006. – 126 с.

Шарифзода Ф.

РАЗВИТИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ ТАДЖИКИСТАНА

В статье на основе изучения наследия Лидера нации рассматриваются вопросы развития национальной культуры в период независимости. Отмечается, что научные взгляды и другие теоретические размышления, освещенные в научных трудах и выступлениях Президента страны, составляют основу формирования теории и методологии изучения проблем истории и культуры таджикского народа, и являются важным источником в разработке нормативно-правовых актов, концепций, государственных программ и концептуальных основ научно-исследовательских изысканий.

Вместе с тем в статье отмечается, что разработка и утверждение нормативно-правовых актов создали благоприятную правовую основу для выхода учреждений культуры на качественно новый этап развития. По мнению исследователя, принятие ряда нормативных правовых актов в области культуры укрепило правовую базу в сфере культуры, урегулировало правоотношения субъектов культурной деятельности и определило государственную политику в области культуры. В частности, принятие и реализация государственных программ развития культуры, библиотечной деятельности, развития кино, профессиональной музыки, циркового искусства, подготовки квалифицированных кадров в области культуры и искусства, ремесла и издательского дела, компьютеризации образовательных учреждений культуры и искусства, государственно-массовых библиотек, защита исторического и культурного наследия, защита нематериального культурного наследия таджикского народа и другие государственные программы позволили постепенно улучшить деятельность культурных учреждений в новый исторический период и добиться значительных результатов.

В статье также отмечается, что дань уважения богатому научному, литературному и культурному наследию таджикского народа посредством проведения серии мероприятий на международном уровне, позволили способствовать повышению национального самосознания и признанию истории и цивилизации, а также достойного статуса таджикского народа на мировой арене.

При этом было отмечено, что строительство и ввод в эксплуатацию новых красивых и современных зданий библиотек, музеев, театров, дворцов культуры, парков и культурных центров расширили При этом было отмечено, что строительство и ввод в эксплуатацию новых красивых и современных зданий библиотек, музеев, театров, дворцов культуры, парков и культурных центров

расширили возможности учреждений культуры и создали благоприятные условия для осуществления культурной политики правительства страны.

Ключевые слова: Лидер нации, национальная культура, культурное наследие, учреждения культуры, культурные мероприятия, нормативно-правовые акты, государственные программы, независимость.

Sharifzoda F.

DEVELOPMENT OF NATIONAL CULTURE DURING THE PERIOD OF INDEPENDENCE OF TAJIKISTAN

The article examines the development of national culture during the period of independence on the basis of studying the heritage of the Leader of the Nation. It is noted that scientific views and other theoretical reflections, highlighted in the scientific works and speeches of the President of the country, form the basis for the formation of the theory and methodology for studying the problems of the history and culture of the Tajik people, and are an important source in the development of normative legal acts, concepts, state programs and conceptual foundations of research research.

At the same time, the article notes that the development and approval of normative legal acts have created a favorable legal basis for the cultural institutions to enter a qualitatively new stage of development. According to the researcher, the adoption of a number of normative legal acts in the field of culture strengthened the legal framework in the field of culture, regulated the legal relations of subjects of cultural activity and determined the state policy in the field of culture. In particular, the adoption and implementation of state programs for the development of culture, library activities, the development of cinema, professional music, circus art, training of qualified personnel in the field of culture and art, craft and publishing, computerization of educational institutions of culture and art, public libraries, protection of historical and cultural heritage, The protection of the intangible cultural heritage of the Tajik people and other State programs have gradually improved the activities of cultural institutions in the new historical period and achieved significant results.

The article notes that the tribute to the rich scientific, literary and cultural heritage of the Tajik people through a series of events at the international level, helped to increase national consciousness and recognition of the history and civilization and the worthy status of the Tajik people on the world stage. At the same time, it was noted that the construction and commissioning of new beautiful and modern buildings of libraries, museums, theaters, palaces of culture, parks and cultural centers have expanded the capabilities of cultural institutions and created favorable conditions for the implementation of the cultural policy of the government of the country.

Key words: Leader of the nation, national culture, cultural heritage, cultural institutions, cultural events, normative legal acts, state programs, independence.

ТДУ:37точик+398точик+008+8точикф+29

Раҳимӣ Д.

ТАҲАВВУЛИ СИМОИ МУРҒИ АСОТИРӢ – СИМУРҒ ДАР АДАБИЁТ ВА ФОЛКЛОРИ ТОЧИК

Дар ин мақола сухан дар бораи яке аз образҳои асотирии осори динии бостонӣ, адабиёти ҳамосавию фолклорӣ – парандаи соҳибчанголи Симуриг меравад. Муаллиф бо истифода аз сарчашмаҳои муътамади симои ин мурғи асотириро мавриди таҳлилу муқоиса қарор дода, иттилооти манбаъҳоро ба панҷ бахш ҷудо кардааст. Нахуст, маълумоти асотирии дар китоби муққаддаси зардуштиён – Авесто дарҷшуда, дувум адабиёти паҳлавӣ, махсусан, «Бундаҳишн», «Минуи хирад», сеум бозтоби бадеии симои Симуриг дар адабиёти бадеии форсу тоҷик, аз он ҷумла, дар адабиёти тасаввуфӣ, чорум маълумоти фарҳангу лугатномаҳо ва ниҳоят афсонаҳои тоҷикӣ аз ҷумлаи сарчашмаҳои маълумоти бадеӣ доир ба Симуриг мебошанд.

Дар «Авесто» гуфта мешавад, ки оиёнаи Симуриг дар болои дарахти гайриодии баланд ҷойгир шудааст ва ҳамин маънӣ дар асарҳои паҳлавӣ, адабиёти бадеӣ ва афсонаҳои мардумӣ низ таъкид шудааст. Ҳамчунин Симуриг, бинобар маълумоти сарчашмаҳо, ҳомии дӯсти инсон буда, ҳамчун тимсоли табибу ҳақим тасвир гирифтааст. Маҳз ин хусусияти образи мавриди таҳқиқро ба назар гирифта, муаллиф ба хулоса омадааст, ки Симуриг дар асотири бостон ҳамчун эзоди ниғаҳбон мавқеъ дошта, баъдан дар ҳамосаҳои қаҳрамонӣ ба симои парандаи соҳибчанголи табиӣ табдил меёбад.

Нуктаи дигаре, ки муаллиф бар пояи маводи манобеъ ва муқоисаҳо хулоса кардааст, марбут ба се қабати олам будани Симуриг аст. Ин мазмун дар «Бундаҳишн» ба таври возеҳ ишора шудааст, ки Симуриг парандаи бузург буда, се ангушт дорад, мисли ширхӯрон пистон дорад ва ба бачаҳои шир медиҳад. Хусусиятҳои сегонаи мавсуфи Симуриг ишора бар он аст, ки ӯ бо болу думаи дар ҳаво мепарад, сари сағмонанду пойҳои сеангушта дошта, дар рӯи замин мегардад ва ҳам дорои пулакчаҳо буда, дар об шино мекунад. Ин нишонаҳо рамзи тавоноӣ ва ҳукмронӣ дар се табақаи табиат ба шумор мераванд. Дар афсонаҳои тоҷикӣ низ ҳамин оҳанг ба тарзи дигар баён шудааст. Вай қаҳрамонро аз вазъияти душвор наҷот дода, аз олами зеризаминӣ ба болои замин мебарорад ва ҳамчунин дар осмонҳо парвоз мекунад.

Дар поёни мақола муаллиф ба хулоса меояд, ки симои Симуриг дар асотири адабиёту фолклори мардумони эронӣён васеъ инъикос шуда, тимсоли як парандаи одӣ нест, балки он далели куҳан будани мероси ҳамосавии мардумони ориёитабор ба шумор меравад.

Калидвожаҳо: асотир, образ, Симуриг, Авесто, сарчашмаҳои паҳлавӣ, адабиёти бадеӣ, тасаввуф, фолклор, афсона.

Мазмунҳои асотири Эрони бостон бештар дар китоби муқаддаси «Авесто», адабиёти паҳлавӣ, ба вижа «Бундаҳишн» ва

«Динкард», “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ ва баъзе дostonҳову таърихномаҳо инъикос шудаанд, ки оид ба фаъолияти вазоифи Ахурамаздо, эзадону амшоспандон ва девону махлуқони дигари аҳриманӣ, офариниши кайҳону худоён, гиёҳон, ҷонварон ва мардумон маълумот медиҳанд. Ҳамчунин идомаи тасаввуроти асотирий, мотиву сюжет ва симоҳои мифологиро дар осори хаттии адабию таърихии пасазисломии форсу тоҷик, ҳамчунин дар эҷодиёти шифоии халқҳои форсизабон, бавижа, тоҷикон ва намунаҳои мухталифи санъат дучор мешавем.

Роҷеъ ба мифологияи мардумони эронитабор муҳаққиқони варзида чун М. Дрезден, Т. Нелдэке, Г. С. Нюберг, В. И. Абаев, М. С. Андреев, С.П. Толстов, К. Иностранцев, И.С. Брагинский, О. А. Сухарева, И. В. Рак, М. Баҳор, Ҳ. Разӣ, Ҷ. Дӯстхоҳ, О. М. Чунакова ва ҷанде дигар пажӯҳишҳои арзишманд анҷом додаанд. Дар рисолаву мақолаҳои эшон паҳлуҳои гуногуни асотири эронӣ, аз он ҷумла, масъалаҳои офариниши кайҳону эзадон, гиёҳон, ҷонварон ва мардумон, иэрархия ё радабандии эзадон, тазодди офаридаҳои ахурой ва махлуқоти аҳриманӣ, эсхатология ё охиратшиносии мардум ва амсоли инҳо баррасӣ шудаанд. Дар баробари ин мавзӯҳо муҳаққиқони мазкур роҷеъ ба масъалаҳои марбут ба образҳои зооморфӣ низ баъзе нуктаҳо баён кардаанд.

Аз он ҷумла, дар монографияи адабиётшиносии маъруф И. С. Брагинский «Аз таърихи назми халқии тоҷикӣ» андешаҳои марбут ба тасаввуроти ибтидоии ниёгони тоҷикон ва мифологияи Эрони бостон дар қисми аввали китоб, махсусан, дар бобҳои якуму дувум зикр шудаанд. Муаллиф дар боби дувум фаслеро бо унвони “Устураҳои космогонӣ, асотири марбут ба ҷонварон” ихтисос дода, дар он оид ба образҳои зооморфӣ ё худ ҷонварони нима-инсон, аз ҷумла Симурғ, Ажи Даҳока (Заҳҳок) ва моҳии авестоии Кара ҳарф задааст.

Тибқи пажӯҳиши И. С. Брагинский, парастини ҷонварон, аз он ҷумла, асп, барзагов, хурӯс ва сағ дар байни мардумони эронитабор аз даврони қадим маъмул будааст. Ба далели ин гуфтаҳо, ӯ аз «Авесто», асотири Эрони бостон, инчунин аз бозёфтҳои бостоншиносон, аз тасвири зооморфии деворнигораҳои Панҷакенти қадим ва ҳайкалчаҳои скифию аслиҳаҳои ҷангии нӯгашон дар шакли говсар иқтибос овардааст. [5, с. 53-59].

Зооморфизм нахуст дар шакли тасаввурот ва эътиқоди одамони ибтидоӣ шурӯъ шуда, минбаъд ворида устураҳо гаштааст. Дар мифологияи қариб ҳамаи қавму халқҳои ҷаҳон, аз ҷумла асотири мардумони эронитабор, образҳои зооморфӣ ва амалиёту қиёфаи онҳо зиёд тасвир шудаанд.

Яке аз тимсолҳои маъруфи зооморфии адабиёту асотири ва фолклори эронитаборон Симурғ мебошад, ки тасвири портрети характери ӯ аз қадиматарин давраҳо то ба ривояту афсонаҳои муосир таҳаввулу ташаккул ёфтааст. Яке аз сарчашмаи куҳантарине, ки дар бораи Симурғ иттилоъ медиҳад, китоби муқаддаси зардуштиён – «Авесто» мебошад. Номи Симурғ дар «Авесто» дар шакли **mərəγō saēnō** ва **saēna** омада, як навъ мурғи ғайриодист, ки дар болои дарахти азими ҳазортухма, дар миёнаи дарёи Фарохкарт ошён дорад.

Дар банди 12-уми **Рашн-яшти** «Авесто» гуфта мешавад, ки ошёнаи Симурғ дар болои дарахти ғайриодии бисёртухма чойгир шудааст ва эзади ҳомии адолату ростӣ – Рашни ашаван низ бар фарози ин дарахт қарор мегирад. Хитобан ба ӯ чунин қайд шудааст: “Эй Рашни ашаван! Агар ту бар болои дарахте бошӣ, ки ошёнаи Симурғ дар он аст ва дар миёни дарёи Фарохкорт барпост – дарахте, ки дарбардорандаи доруҳои неку доруҳои коргар аст ва пизишки ҳамагон хонандаш; дарахте, ки базри ҳамаи гиёҳон дар он ниҳода шудааст – мо туро ба ёрӣ ҳамехонем» [1, с. 281].

Бояд гуфт, ки номи ин дарахти асотири дар «Авесто» *Ҳарвисптухмак* ба маънии «ҳаматухма» ё «бисёртухма» буда, амшоспандбону Амурдод онро аз омехтани тухми ҳазорон гуна гиёҳ дар миёни дарёи Фарохкорт – дар наздики дарахти Гаукерена (Ҳауми сафед) – падида овард, ки ҳамаи гунаҳои гиёҳони рӯи замин аз он мерӯянд. Ошёнаи Симурғ бар фарози ин дарахт аст ва ҳар гоҳ аз он ба парвоз дармеояд, тухмаҳои хушки он дарахт бо об мерезанд ва он тухмаҳо бо борон ба замин меборанд [1, с. 733]. Ин дарахти асотириро Виспубиш низ номидаанд, ки дар «Авесто» номи дигари он зикр шудааст.

Образи дарахти мазкур минбаъд бо номҳои гуногун (чинор, сидр) дар афсонаҳои мардумони эронитабор зикр мегардад, ки Симурғ бар фарози он лона дорад. Он ҳамчун прототипи дарахти ҳаёт низ дар фолклори халқҳои форсиабон хидмат кардааст.

Симои Симурғ дар осори хаттии паҳлавӣ низ зикр гаштааст. Номи Симурғ дар сарчашмаҳои паҳлавӣ дар шакли Сенмурв (*sēnmurw*) омада, он номи парандаи асотирист, ки андоми ғайриодӣ дошта, сараш ба сағ, болу думаш ба мурғон монанд буда, пӯшташ мисли моҳиён бо пулакча пӯшонида шудааст. Тибқи маълумоти «Бундаҳишн», дар баҳши «Дар бораи чигунагии ҷонварон ба панҷ шакл» Симурғ бузургтарин паранда аст, ки се ангушт дорад, мисли ширхӯрон пистон дорад ва ба бачаҳояш шир медиҳад [19, с. 65-67].

Хусусиятҳои сегонаи мавсуфи Симурғ ишора бар он аст, ки ӯ бо болу думаш дар ҳаво мепарад, сари сағмонанду пойҳои сеангушта дошта, дар рӯи замин мегардад ва ҳам дорои пулакчаҳо буда, дар об шино мекунад. Ин нишонаҳо рамзи тавоноӣ ва ҳукмронӣ дар се табақаи табиат ба шумор мераванд.

Дар «Бундаҳишн», дар баҳши «Дар бораи чигунагии гиёҳон» мутобиқ ба устураи авестии Симурғ оварда шудааст, ки дарахти Бастухм (дар «Авесто» *Ҳарвисптухмак*) бар дарёи Фарохкорт рустааст. Ҳар сол Симурғ он дарахтро биафшонад, тухмҳои он дар оби дарё бирезад ва Тиштар онҳоро бо оби борон ситонад ва ба кишварҳо барад [19, с. 74].

Ин мазмун дар асари дигари паҳлавӣ «Минуи хирад» низ омадааст, гуфта мешавад: «Ошёни Симурғ бар фарози дарахти ба ҳама дармонбахши бисёртухма аст ва ҳар гоҳ ки аз он бархезад, ҳазор шоха аз он бирӯяд ва чун бар он биншинад, ҳазор шохаи он бишканад ва тухмҳои онро пароканда кунад» [9, с. 120].

Ҳамин тариқ, симои асотирии Симурғ ва мотиву сужетҳои марбут ба он дар сарчашмаҳои динию асотири ва адабии паҳлавӣ идомаи асотири Эрони бостон мебошад, ки дар “Авесто» зикр шудаанд.

Дар адабиёт ва фарҳангу луғатномаҳои баъд аз ислומии форсӣ-тоҷикӣ, ба ҷуз аз баъзе ишораҳои шоирони даврони Рӯдакӣ ва тасвирҳои Фирдавсӣ дар «Шоҳнома», образи Симуриг андаке тағйир меёбад. Аз осори адабии устод Рӯдакӣ, ки хеле кам ба мо мерос мондааст, дар як байти ӯ аз «Калила ва Димна» номи Симуригро вомехӯрем. Симуриг дар тасвири Рӯдакӣ подшоҳи мурғон буда, тимсоли шоҳи одилу додрас мебошад. Симуриг лонаву бачаҳои мурғи Тайтуро, ки вакили дарё даррабуда буд, бозситонида, ба Тайту медиҳад:

Подшо Симуриг дарёро бибурд,
Хонаю бачча бад-он Тайту супурд [13, с. 483].

Дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ лонаи Симуриг бар фарози Албурзкӯх устувор буда, он ба мисли уқоб парандаи бузурги тезчангол ва гӯштхӯр тасвир шудааст, аммо хусусиятҳои инсонӣ низ дар симои ӯ мушоҳида мешавад. Симуриг дар «Шоҳнома» ба мисли одамоне ҳарф мезанад, аз донишу таҷрибаҳо бархӯрдор аст ва дармонбахшу ёрирасони хонадони Золи Зар мебошад. Ӯ тифли сапедмӯйи Соми Наримонро, ки падараш ор карда, ба кӯхистон партофта буд, ба лонааш оварда, тарбият мекунад. Ӯ ба кӯдак номи Дастонро медиҳад ва ҳамчун модар мушфиқу ғамхори ӯву хонадонаш боқӣ мемонад. Ҳангоми бозгашти Дастон ба назди падараш Сом Симуриг ба ӯ як пари худро медиҳад ва мегӯяд, ки вақти ба сарат омадани мушките, онро дуд бикун ва ман ба ёриат мерасам.

Ҳамин тариқ, дар достонҳои дигар Дастон ё Золи Зар ҳангоми мушкитеҳо ду маротиба Симуригро ба ёри меҳонад. Бори якум дар вақти зодани Рустам Дастон Симуригро ба кӯмак даъват мекунад. Бо маслиҳати Симуриг табибе Рӯдобаро, ки тифли батнаш бузург буд, ҷарроҳӣ карда, навздро берун меорад ва тибқи нишондоди Симуриг шиками ӯро дӯхта, аз доруи гиёҳӣ бар он мемонад [ниг. 20].

Маротибаи дувум Симуриг дар куштани Исфандиёр ба Рустам ёри медиҳад. Исфандиёри рӯинтан, ки паҳлавони зӯрманде буд, ҳангоми набард Рустамро ба танг меорад. Рустам аз набард хаставу маҷруҳ баргашта, бо маслиҳати падараш Золи Зар Симуригро ба ёри меҳонанд. Симуриг зуд ба ёри расида, тирҳоро бо минқораш аз тани Рустаму аспӣ ӯ – Рахш берун мекашад ва ҷойи захмҳоро табобат мекунад. Рӯзи дигар бо дастури Симуриг Рустам аз ҷӯби буттаи газ тире меозад ва дар вақти набард ӯ тирро рост ба чашми Исфандиёр мезанад ва ҳамин тариқ, ӯро ба ҳалокат мерасонад.

Дар «Шоҳнома» инчунин дар бораи Симуриги дигар, ки зишту сахмгин ва чун кӯхи болдор аст, сухан рафтааст. Ин Симуриг низ бузургчусса буда, модина аст ва ду бача дорад. Исфандиёр дар манзили панҷум бо он ҷангида, Симуригро пора-пора мекунад [ниг. 21]. Симои Симуриг дар тасвирҳои Фирдавсӣ ҳам баъзе унсурҳои асотириро дорад ва ҳам бо образи уқоб аз ҳамосаҳо ва афсонаҳои мардумӣ омехта шудааст.

Муҷири Байлақонӣ дар як байташ ба дарахте, ки дар «Авесто» ва «Бундаҳишн» ва «Минуи хирад» бо номи дарахти ҳазортухм ёд шудааст, ишора кардааст:

Аз баҳри тири эшон як раҳ ишорате кун,
То Сидра шох резад, Симурғ пар фиристад.

Дар ин байт Мучир ҳам аз шохарезӣ ё шохашикании Симурғ хангоми ништастан ба болои он ёдовар шудаасту ҳам аз сужети тирсозии Рустам ба хангоми набарди Исфандиёр ва ҳам аз пар фиристодани Симурғ. Яъне дар мисоли ин байт омезиши устураҳои авестой бо сужетҳои ҳамосавӣ мушоҳида мешавад.

Дар ашъори шоирони асрҳои IX-XII номи Симурғ ва ишораҳо ба мотивҳои марбути он ба он гунае ба назар мерасад, ки дар «Шохнома»-и Фирдавсӣ зикр гаштаанд. Чунончи:

Туро Симурғу тири газ набояд,
На Раҳши ҷодуву Золи фусунгар.
(Дақиқӣ)

Бе ёрии Золу парри Анқо
Бар хасм зафар наёфт Рустам.
(Хоқонӣ)

Ҳамчу Таҳамтан турост нусрати Симурғи бахт,
Золи фалакро барор дида чу Исфандёр.
(Қоонӣ)

Маълум аст, ки бисёр суннатҳои фарҳангӣ, аз он ҷумла, расму ойин ва ҷашнҳои Эрони бостон, устураҳо ва таърихи қадим дар осори шоирони асрҳои IX-XII бештар ба назар мерасанд ва ҳамин тамоюл тадричан заиф гаршта, арзишҳо ва образҳои нави бадеӣ ба майдони адабиёт меоянд. Мазмунҳои асотири бостонӣ тобишҳои динию тасаввуфӣ мегиранд. Симои Симурғ низ дар ин миён истисно нест.

Дар адабиёти форсӣ, бавижа дар адаби ирфонӣ, Симурғ ба мурғи афсонавии Анқо айният дода мешавад. Шайх Фариддадини Атгор дар ҷаҳонбинӣ пайрави ваҳдати вучуд аст, ки солиқони он баъд аз гузаштани марҳилаҳои шариат ва тариқат бо рӯҳи мутлақ, яъне бо Худо як мешаванд. Ин мазмун дар маснавии «Мантиқ-ут-тайр»-и ӯ дар ҳикояти сафари мурғон ва расидани онҳо ба кӯҳи Қоф ва бо Симурғ як шуданашон хеле равшан ифода ёфтааст.

Чун ниғаҳ карданд он сӣ мурғ зуд,
Бешак ин сӣ мурғ он Симурғ буд.
Дар таҳайюр ҷумла саргардон шуданд,
Ин надонистанд, то худ он шуданд.
Хешро диданд Симурғи тамом,
Буд худ Симурғ сӣ мурғи тамом [12, с. 123] .

Ин маъниро Хоқонӣ низ дар байте ибраз кардааст:

Он раҳ равам, ки тӯша зи ваҳдат талаб кунам,
Золи Зарам, ки ном ба Анқо бароварам.

Дар «Мантиқ-ут-тайр»-и Аттор Симуғр подшоҳи парандагон аст, ки дар пушти кӯҳи Қоф манзил дорад. Соликони роҳи тариқат Қофро сарзамини дил ва Симуғро ҳақиқату ростии мутлақ доништаанд, ки ҳамаи саъйи солик сарфи расидан ба он мешавад. Аммо ин кор бидуни машаққат муяссар намешавад ва бояд бо сабру таҳаммули заҳмат онҳоро паси сар кард.

Ҳаст моро подшоҳе бе хилоф,
Дар пайи кӯҳе, ки бошад кӯҳи Қоф.
Номи ӯ Симуғри султони туюр,
Ӯ ба мо наздику мо з-ӯ дури дур [8, с. 373].

Мунчики Тирмизӣ дар як байти худ ба мурғи муфрад – ягона будани Симуғр ишора кардааст, яъне Симуғр тимсоли ваҳдат аст ва ҳамаи мурғон – сӯфиён пас аз расидан ба мақсуд дар он омезиш ёфта, як шуда мераванд.

Аё бадеъ шаҳе, к-ат назир не ба ҷаҳон,
Миёни халқ, чу Симуғр, муфрадӣ, муфрад!

Дар баъзе асарҳои адабӣ ва луғатномаҳои баъдӣ Симуғро табиб хондаанд, ки бешак аз «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ маншаъ мегирад. Тавре ки болотар зикр шуд, Симуғр дар мушкили таваллуд кардани Рӯдоба тарзи ҷарроҳӣ ва дармон бахшиданро маслиҳат медиҳад ва дар мавриди дувум заҳмиҳои тани Рустаму Рахшро табобат мекунад. Адибону фарҳангшигори баъдӣ бештар аз ҳамин нуқтаи назар симои Симуғро ҳамчун ҳакиму табиб тасвир кардаанд.

Муаллифи фарҳанги «Бурҳони қотеъ» дар моддаи «Симуғр» навиштааст, ки «Симуғр Анқоро гӯянд ва он парандае будааст, ки Золи падари Рустамро парварда ва бузург карда ва баъзе гӯянд, номи ҳакимест, ки Зол дар хидмати ӯ касби камол кард» [6, с. 191].

Бинобар иттилои Муҳаммади Ғиёсуддин дар «Ғиёс-ул-луғот»: «Симуғр ҷонварест машҳур ва симуғр аз он гӯянд, ки ҳар лавн, ки дар пари ҳар як мурғ мебошад, ҳама дар парҳои ӯ мавҷуд ва баъзе гӯянд, ки ба ғайр аз ҳамин исми фарзӣ вучуд надорад» [7, с. 447].

Дорои сӣ ранг будани Симуғро қабл аз Муҳаммади Ғиёсуддин ханӯз дар асри XI адиб, донишманд ва фарҳангшигори форс-тоҷик Асадии Тӯсӣ дар «Луғати Фурс» ишора карда, гуфта буд, ки «Сиранг Симуғр бошад» [18, с. 276].

Ҳамин тариқ, дар осори адабию таърихӣ ва луғатшиносӣ Симуғро аз зовияҳои гуногун ҳам сӣ мурғ хондаанд, ҳам Анқо, ҳам ҳакиму табиб ва ҳам мурғи афсонавӣ. Макони ӯ дар адабиёти бадеӣ пушти кӯҳи Қоф тасвир шудааст.

Дар афсонаҳои тоҷикӣ симои Симуғр бо тақия ба унсурҳои асотирӣ ба худ тобишҳои нави ҳамосавӣ мегирад. Дар қиссаҳои афсонаҳои тоҷикӣ Симуғр ҳамчун мурғи соҳибчангол ва пуқуввате тасвир ёфтааст, ки қаҳрамонро ба болояш нишонда, ба пушти кӯҳи Қоф ва ё ба дунёи дигар мебарад ва он ҳамеша кӯмакрасон ва хайрхоҳи мардумон мебошад. Макони Симуғр пушти кӯҳи Қоф ва дар баъзе афсонаҳо дар олами зерзаминӣ мебошад ва ӯ ба монанди уқоб парандаи гӯштхӯр аст.

Дар афсонаи «Калча» образи Симуғ нисбат ба дигар афсонаҳо комилтар баён гаштааст. Тибқи сужети он, персонажи марказӣ – Калча бо бародаронаш аз қафои дев таъқиб карда, ба чоҳе мерасанд, Калчаро аз миёнаш баста, ба зери чоҳ ба макони дев мефуроранд. Калча ба қаъри чоҳ расида, худро дар олами дигар мебинад. Ин олами зеризаминӣ буд. Пас аз мочароҳии зиёде Калча девҳоро нобуд карда, дар ҷустуҷӯи Симуғ мешавад, то ки ӯро ба олами боло, ба рӯи замин барорад.

Симуғ дар болои чинор лона дошт, аждаҳое ба дарахт баромада, меҳост, ҷӯҷаҳои Симуғро бихӯрад, аммо Калча бо шамшер он аждарҳоро се пора карда, ба назди ҷӯҷаҳои Симуғ мепартояд. Онҳо дутояшро хӯрда, як пораашро барои модарашон Симуғ мемонанд. Симуғ омада, вазъиятро мефаҳмад. Аз Калча мепурсад, ки чи хидмат кунам. Калча аввал хомӯш истода, баъд мегӯяд, ки маро ба рӯи замин барор. Ин кори мушките буд. Симуғ розӣ мешавад ва мегӯяд: чил гӯсфандро кушта, аз пӯсташон чил хик тайёр кун ва дар онҳо об гир. Гӯшту обро ба болои ман гузор, об гӯям, гӯшт деҳ, гӯшт гӯям, ба ман об деҳ. Онҳо дар парвоз мешаванд. Дар охир гӯшт тамои мешавад ва Калча аз рони пояш бурида, ба даҳони Симуғ медиҳад, аммо Симуғ маззаи гӯшти одамиро ҳис карда, намехӯрад, балки дар зери забонаш нигоҳ медорад. Баъди расидан, аз Калча мепурсад, ки он пораи гӯшти охири гӯшти чӣ буд? Калча иқрор мешавад, ки як пора аз рони поям бурида додам. Симуғ аз зери забонаш ҳамон пораи гӯштро бароварда, ба рони Калча мечаспонад ва як бор мелесад, мисли қадима мешавад. Баъдан Симуғ аз парҳояш як даста канда, ба Калча медиҳад, ки дар вақти зарурӣ онро дуд бикун ва ман ба ёриат мерасам [22, с. 18-19].

Ҳамин гуна сужет дар якчанд афсонаҳои сеҳромези тоҷикӣ мушоҳида мешавад. Чунончи, дар афсонаҳои «Соҳибқирон ва Соҳибчамол», «Хирс-полвон», «Подшоҳ», «Шоҳзода ва Симуғ», «Хирсиддин», «Кимийгар-говсувор», «Паҳлавон ва Симуғ» ва ҷанде дигар.

Дар афсонаи «Подшоҳ» низ паҳлавон бачаҳои Симуғро аз аждаҳо наҷот медиҳад. Симуғ ӯро барои ин хидматаш ба олами поён ба рӯи замин мебарорад. Аммо дар сужет каме тафовут дида мешавад: қаҳрамон дар баъзе мавридҳои мушкिल пари Симуғро, ки ба ӯ дода буд, дуд мекунад. Ӯ ҳозир шуда, мушкilotи паҳлавонро осон менамояд.

Дар афсонаи «Хирс-полвон» паҳлавон аждаҳоро кушта, дар зери дарахте дам мегирифт, ки ногоҳ чашмаш ба парандаи бузурге меафтад, ки он дар нӯлаш уштуреро бардошта, ба лонаи худ меорад. Аз нишастани ӯ дарахт меларзад. Ин паранда Симуғ буд. Вай уштурро пора-пора карда, ба назди бачаҳояш мепартояд [17, с. 164].

Дар афсонаи дигар «Хирсиддин» паҳлавон ҷӯҷаҳои Симуғро аз мори бадҳайбате наҷот медиҳад. Симуғ Хирсиддинро барои ин некиаш ба олами рӯи замин мебарорад. Тарзи ба болои замин баромадани Симуғ ҷолиб аст. Ӯ чил маротиба давр зада, мисли «пружина» ба боло мебарояд ва дар ҳар давр заданаш як барраи бирён ва як машк об мехӯрад [2, с. 45].

Дар афсонаи «Шоҳзода ва Симуғ» дар мавриди дархост аз Симуғ мотиви дигар ба назар мерасад. Шоҳзода мори бузургеро, ки ба бачаҳои Симуғ таҳдид дошт, мекушад. Симуғ, мисли дигар афсонаҳо, аз қаҳрамон мепурсад, ки аз ман чӣ мехохӣ? Шоҳзода мегӯяд: барои худам арӯс ҷустуҷӯ дорам, бигӯ, ки ӯ дар кучо аст? Дигар хоҳише

надорам. Симурғ ӯро ба боге мебарад, ки дар он паридухтаре зиндагӣ мекард... [16, с. 136].

Дар афсонаи «Хандаи моҳӣ» сухан дар бораи Симурғе меравад, ки мисли мурғон ҳар рӯз тухм мекунад. Аммо он мурғи одӣ набуд, касе майнаи сари Симурғро хӯрад, подшоҳ хоҳад шуд ва касе, ки гӯшти сари синаи онро хӯрад, ҳар пагоҳӣ аз зери сараш сад танга пул мебаромад. Ин парандаро писари сайёди камбағале дастгир карда, ба назди подшоҳ меорад ва пас аз мочароҳии зиёде соҳиби сарвату давлат мегардад [3, с. 23-24].

Ин сюжет ба мазмуни як ҳикояти ҳиндӣ аз китоби сеюми «Панчатантра» шабеҳ аст. Тибқи ин ҳикоят дар кӯҳсор, дар болои дарахти азиме парандае лона дошт. Ин паранда ғайриодӣ буда, вақте ки саргин хориҷ мекард, саргинаш зуд ба тилло мубаддал мешуд. Шикорчии дом гузошта, онро дастгир мекунад ва ба назди подшоҳ мебарад... [24, с. 331-333].

Ҳамин тариқ, мотивҳои марбут ба Симурғ дар афсонаҳо баъзе унсурҳои асотирро инъикос кардаанд. Агар дар «Авесто» ошёнаи Симурғ дар болои дарахти азими ҳазортухма – Виспубиш бошад, дар афсонаҳо лонаи ӯ дар болои дарахти бузурги чинор ҷой гирифтааст. Ба мисли сужети «Шоҳнома» Симурғ дар афсонаҳо персонажи ҳам ёрирасон ва осонкунандаи мушкилоти қаҳрамон аст. Ӯ ба паҳлавон ба ивази хидматаш парҳои худро медиҳад, ки дар вақти зарурат онҳоро дуд кунад ва худаш дар замон барои мадад ҳозир мешавад.

Ин мотивҳо реша дар баҳши 14-уми Баҳром-яшти Авесто доранд. Дар он ҷо образи Симурғ бо номи мурғи шаҳпар – Вареган зикр шудааст ва Зардушт аз Аҳурамздо тадбири зидди ҷодуро мепурсад. Аҳурамаздо посух медиҳад, ки «паре аз мурғи Варегани бузурги шаҳпар бичӯй ва онро бар тани худ бисов ва бад-он пар [ҷодуи] душманро ночиз кун. Касе, ки устухоне ё паре аз ин мурғи далер бо худ дошта бошад, ҳеч марди тавоное ӯро аз ҷой бадар натавонад бурд ва натавонад кушт. Он пари мурғакон мурғ бад-он кас паноҳ диҳад ва бузургвориро фарра бахшад [1, с. 306].

Ҳамчунин Симурғ дар афсонаҳо забони инсонҳоро медонад, монанди уқоб гӯштхӯр аст, модар буда, ҷўҷаҳо дорад, интиқолдиҳандаи паҳлавон ба ватанаш аст, парҳои ғайриодӣ ё ҷодуӣ дорад,

Бояд зикр намуд, ки дар афсонаҳои тоҷикӣ иртиботи Симурғ бо се қабати олам: осмон, рӯйи замин ва зери замин ба назар мерасад, ки дар асарҳои паҳлавӣ ба гунаи рамз ишора шудаанд. Ин мотивҳо далели мурғи тавоно ва дастёбӣ ба се қабати олам будани Симурғ мебошанд. Агар дар баъзе афсонаҳои халқҳои аврупоӣ дарахтони бузург се қабати оламо ба ҳам пайваст кунанд, дар афсонаҳои эронӣ, ба хусус тоҷикӣ, Симурғ иртиботдиҳандаи се қабати ҷаҳон мебошад.

Дар афсонаҳои мардумони форсизабону эронитабор низ симои Симурғ зиёд тасвир гаштааст. Тавре ки М. Иқромӣ иттилоъ додааст, “шинохти оммаи мардум аз Симурғ бар асоси шахсияти он дар «Шоҳнома» мебошад ва тамоми хавосиро, ки ба Симурғ нисбат медиҳанд, ҳамонҳое аст, ки дар дар «Шоҳнома» ба сароҳат ва киноят аз онҳо ёд карда шудааст» [10, с. 78]. Аз хулосаи М. Иқромӣ маълум мешавад, ки дар афсонаҳои Хуросон сужети мотивҳои марбут ба Симурғ ба ду навъ баён шудаанд: яқум, сужети мотивҳо ва тасвирҳои пайрави

«Шоҳнома»-и Фирдавсӣ; дувум, сужети маъмулӣ, ки дар он Симури паҳлавонро ба ивази некиаш, ки фарзандонашро аз ҷанголи аждаҳо ё мор озод карда буд, ба пушташ савор карда, ба кишвараш бармегардонад. Воқеан, дар мисоли муқоисаи ин образ, ба таври масъалагузорӣ гуфта бамаврид аст, ки хеле хуб мешуд, дар заминаи муқоисаи образҳои мифологии фолклори халқҳои ҳамзабон пажӯҳиши густурдае сурат мегирифт.

Аз андешаҳо ва пораҳои иқтибосии овардашуда маълум мегардад, ки Симури, пеш аз ҳама, навъи персонажи мусбат аст. Ҳарчанд дар «Шоҳнома» аз Симури бадқирдор сухан рафтааст, аммо ба ҷуз аз ҷангидан бар зидди шоҳзода Исфандиёр аз он дигар бадие зохир нашудааст.

Хулоса, таҳаввули образи Симури аз дараҷаи эзодӣ то ба парандаи соҳибҷанголи афсонаҳои халқӣ ҷараён гирифтааст. Он дар таърихи фарҳангу тамаддуни мардумони форсизабон, аз он ҷумла, тоҷикон ба ҳайси парандаи афсонавӣ, нексиришт, подшоҳи парандагон, муфрад, ёрирасон, ҳаким, хирадманд, осонкунандаи мушкилот ва дӯсти одамон тасвир гаштааст.

Адабиёт

1. Авесто [матн] / Гузориш ва пажӯҳиши Ҷ. Дӯстхоқ. - Душанбе: Қонуният, 2001. – 792 с.
2. Афсонаҳои мардуми навоҳии Ҷозималику Ҳисор ва Ленин / мурағтиб С. Қарабулоқӣ. – Душанбе: Ирфон, 2003. – 80 с.
3. Афсонаҳои Самарқанд [матн] / Мурағтиб Шермуҳаммадов Б. – Душанбе: Нашриёти АФ РСС Тоҷикистон, 1965. – 274 с.
4. Афсонаҳои тоҷикӣ / Мурағтибон Амонов Р., Обидов Д. - Душанбе: Дониш, - 2008. - 432 с.
5. Брагинский, И.С. Из истории таджикской народной поэзии. Элементы народно-поэтического творчества в памятниках древней и средневековой письменности. – Москва: Издательство АН СССР, 1956. – 496 с.
6. Бурҳон М. Бурҳони қотеъ / Таҳияи матн бо пешгуфта, мулҳақот, тавзеҳот ва феҳристи А. Нурав. – Ҷ. 2. – Душанбе: Адиб, 2004. – 424 с.
7. Гиёсуддин М. Гиёс-ул-луғот / Таҳияи А. Нурав. – Ҷ. 1. – Душанбе: Адиб, 1987. – 480 с.
8. Ёҳаққӣ, М. Фарҳанги асотир ва дostonвораҳо дар адабиёти форсӣ / Таҳия бо шарҳу тавзеҳот ва таълиқот Р.Ваҳҳоб. – Душанбе: Пайванд, 2013. – 988 С.
9. Зороастрийские тексты: Суждения Духа разума (Дадестаны многи храм). Сотворение основы (Бундаҳишн) и другие тексты / издание подготовлено О.М. Чунаковой. – Москва: Восточная литература, 1997. – 352 с.
10. Иқромӣ М. Аз мо беҳтарон. – Машҳад: Нашри айвор, 1382 ш. – 272 с.
11. Курбонхонова Н. Устураи ҷонварон дар фолклори Бадахшон. – Душанбе: Дониш, 2011. – 146 с.
12. Мирзозода Х. Таърихи адабиёти тоҷик (асрҳои XI-XII). – Ҷ. 2. – Душанбе: Маориф, 1989. – 424 с.

13. Рахимов Д. Симурғ // Донишномаи Рӯдакӣ / Сардабир М. Муллоаҳмад. – Ҷ. 2. – Душанбе, 2008. – С. 483.

14. Рахимов Д., Ризвоншоева Г. Симурғ // Донишномаи фарҳанги мардуми тоҷик / Сармуҳаррир Н.Амиршоҳӣ. – Ҷ. 2. – Душанбе: СИЭМТ, 2017. – С. 334-335.

15. Ризвоншоева Г. Афсонаҳои сеҳромези Бадахшон (Таҳқиқи ғоя ва образ). – Душанбе: Дониш, 2011. – 256 с.

16. Сказки народов Памира / составление и комментарии А.Л. Грюнберга и И.М. Стеблин-Каменского. Предисловье А.Н. Болдырева. – Москва: Наука, 1976. – 536 с.

17. Таджикские сказки / составитель Б. Ниязмухамедов. – Сталинабад: Госиздат при СНК Тадж. ССР, 1945. – 276 с.

18. Тӯсӣ А. Луғати Фурс / муқаддима, таҳия, таълиқот, хошия, луғот ва феҳристи Нурулло Ғиёсов. – Хучанд: Нури маърифат, 2015. – 492 с.

19. Фарнбағ Д. Бундаҳиш / баргардон ва шарҳи тавзеҳот аз М. Баҳор. – Душанбе: Эҷод, 2006. – 196 с.

20. Фирдавсӣ А. Шохнома. – Ҷ. 1. – Душанбе: Адиб, 1987. – 480 с.

21. Фирдавсӣ А. Шохнома. – Ҷ. 6. – Душанбе: Адиб, 1989. – 552 с.

22. Фолклори тоҷикони водии Қашқадарё / Мураттиб ва гирдоваранда Р. Қодиров. – Ҷ. 1. – Душанбе: Оли Сомон, 1998. – 276 с.

23. Чунакова, О.М. Пехлевийский словарь зороастрийских терминов, мифологических персонажей и мифологических символов. – Москва: Восточная литература, 2014. – 286 с.

24. Visnu Sarma. The Pancatantra / translated from the Sanskrit with an introduction by Chandra Rajan. – London: Penguin Group, 1995. – 456 p.

Раҳими Д.

ТРАНСФОРМАЦИЯ МИФИЧЕСКОГО ОБРАЗА СИМУРГА В ЛИТЕРАТУРЕ И ФОЛЬКЛОРЕ ТАДЖИКОВ

В статье автор рассматривает трансформацию мифического образа Симурга в литературе и фольклоре таджиков. Мифическая птица Симург является одним из популярных зооморфных образов мифологии, литературы и фольклора иранских народов, образ которой трансформировался с давних времен до сказок и преданий наших дней. Одним из важных и древних источников, который дает сведения о Симурге, остается «Авеста» – сборник канонических священных текстов зороастрийцев.

Симург в Авесте описывается как необычная птица, имеющее гнездо на огромном дереве с тысячами видами семян, среди моря Фарохкерт. Следует напомнить, что образ описанного дерева продолжает существовать под другим названием (чинар, сидр) в сказках народов иранского происхождения, на котором Симург вьет своё гнездо. Он также служит прототипом дерева жизни в фольклоре персоязычных народов.

Название Симург в пехлевийских произведениях упоминается в форме Сенмурв, как мифическая птица фантастического “триединого” существа с головой собаки, крыльями орла и в рыбьей чешуе, символизирующего господство на земле, на небе и в воде. Образ Симурга и связанные с ней мотивы, встречающиеся в пехлевийских

литературных и религиозных источниках, считаются продолжением мифологии древнего Ирана и Авесты.

Описание и деяние Симурга в исламский период персидско-таджикской литературы подвергается в некоторой степени изменению. В «Шахнаме» Фирдоуси гнездо Симурга находится над мифической горой Альбурз, но здесь в ее образе наблюдаются и человеческие черты: Симург как люди разговаривает, имеет человеческие знания и практики, в трудных моментах помогает семье Золи Зар.

В персидско-суфийской литературе Симург отождествляется арабской мифической птице Анко. Знаменитый поэт – представитель суфизма Фариддадин Аттор в своей книге «Мантик-ут-тайр» («Беседа птиц») рассказывает о путешествии 30 птиц в поисках царя птиц – Симурга за горой Коф. В символических образах этих птиц выражены последователи суфизма, которые в поисках истины должны пройти ряд ступеней искания, ряд этапов познания с той целью, чтобы на высшей ступени полностью слиться с божеством.

В таджикских народных сказках и легендах Симург больше похож на огромного орла с сильными когтями, который питается мясом. Она, как положительный персонаж, всегда помогает людям, усаживает героя на себя и переносит его в другой мир. Симург в сказочном мире живет за горой Коф, иногда ее гнездо находится на высоком дереве чинар, а также в подземном мире, куда попадают главные герои сказок.

На основе приведенных примеров можно сделать вывод, что в сказках широко описывается образ Симурга и его действия. Описание Симурга со временем изменилось, в ее образе мы находим синкретизм авестийской птицы-богини, пехлевийской птицы мясоеда, литературного образа падишаха, в том числе символической суфийской истины, образа хищника – орла, и наконец волшебной птицы.

Ключевые слова: мифология, образ, Симург, Авеста, пехлевийские источники, художественная литература, суфизм, фольклор, сказка.

Rahimi D.

TRANSFORMATION OF THE MYTHICAL IMAGE OF THE SIMURGH IN TAJIK LITERATURE AND FOLKLORE

In the article, the author examines the transformation of the mythical image of the Simurgh in the literature and folklore of the Tajiks. The mythical bird Simurgh is one of the popular zoomorphic images of the mythology, literature and folklore of the Iranian peoples, the image of which has been transformed from ancient times to fairy tales and legends of our days. One of the most important and ancient sources that gives information about Simurgh is the Avesta, a collection of canonical sacred texts of the Zoroastrians.

The Simurgh in the Avesta is described as an unusual bird that has a nest on a huge tree with thousands of types of seeds, among the sea of Farokhkart. It should be mentioned that the image of the described tree continues to exist under a different name (plane tree, cedar) in the fairy tales of the peoples of Iranian origin, on which the Simurgh has its nest. It also serves as a prototype of the tree of life in the folklore of the Persian-speaking peoples.

The name Simurgh in Pahlavi works is mentioned in the form of Sennury, as a mythical bird, a fantastic "triumph" creature with the head of a dog, the wings of an eagle and in fish scales, symbolizing domination on earth, in the sky and in the water. The image of the Simurgh and the associated motifs found in Pahlavi literary and religious sources are considered to be a continuation of the mythology of ancient Iran and the Avesta.

The description and deed of the Simurgh in the Islamic period of Persian-Tajik literature is subject to some degree of change. In Firdousi's Shahnameh, the Simurgh's nest is located above the mythical mountain Alburz, but here there are also human features in her image: Simurgh talks like people, has human knowledge and practices, helps the Zoli Zar family in difficult moments.

In Persian-Sufi literature, the Simurgh is identified with the Arab mythical bird Anko. The famous poet-representative of Sufism Fariddadin Attor in his book "Mantik-ut-tair" ("Conversation of birds") tells about the journey of 30 birds in search of the king of birds – Simurg behind Mount Kof. The symbolic images of these birds express the followers of Sufism, who, in search of truth, must pass through a number of stages of search, a number of stages of knowledge, in order to fully merge with the deity at the highest stage.

In Tajik folk tales and legends, the Simurgh is more like a huge eagle with strong claws that feeds on meat. As a positive character, she always helps people, puts the hero on herself, and carries him to another world. Simurgh, in the fairy-tale world, lives behind Mount Kof, sometimes her nest is located on a high plane tree, as well as in the underground world, where the main characters of fairy tales fall.

Based on the examples given, it can be concluded that the image of the Simurgh and his actions are widely described in fairy tales. The description of the Simurgh has changed over time, in her image we find the syncretism of the Avestan bird-goddess, the Pahlavi meat-eating bird, the literary image of the Padishah, including the symbolic Sufi truth, the image of the predator-eagle, and finally the magic bird.

Keywords: mythology, image, Simurgh, Avesta, Pahlavi sources, fiction, Sufism, folklore, fairy tale.

ТДУ:37точик+0039точик+663.6+398+726.2+502

Холмуродов З.

ТАВСИФИ ОБ ДАР РИВОЯТҲОИ ХАЛҚИИ ТОЧИКӢ

Дар мақола нақлу ривоятҳои халқии марбут ба об мавриди таҳқиқу баррасӣ қарор гирифтааст. Об дар фарҳанги тоҷикон мавқеи муҳим дорад, ниёгонамон обро лутфи илоҳӣ дониста, онро гиромӣ медоштанд. Арҷузори нисбат ба ин неъматӣ бебаҳо боиси ба вучуд омадани ҳар гуна урфу одат, анъана ва ҷаину маросим гаштааст. Дар баробари ин роҷеъ ба об афсона, нақлу ривоят, зарбулмасалу мақол ва ҳатто боварҳои мардумӣ эҷод шудаанд, ки ҷолибу муассир буда, паҷӯҳиши илмиашон аз аҳамият ҳолӣ нест.

Масъалаи оби нӯшокӣ имрӯзҳо дар тамоми қураи замин мушкилоти асосӣ маҳсуб меёбад. Аз ин рӯ, бо мақсади сарфакоронаю оқилона истифода кардани оби нӯшокӣ, бо ташаббуси Ҷумҳурии Тоҷикистон

Даҳсолаи байналмилалӣ амал «Об барои рушди устувор» аз ҷониби Созмони Миллали Муттаҳид барои 10 соли оянда, солҳои 2018-2028 дастгирӣ ёфт.

Дар фарҳанги тоҷикон оӣинҳои зиёдеро метавон номбар кард, ки дар баргузориш онҳо об мавқеи намоён дорад. Аз ҷумла маросими ашағлон, сусхотун, чилахотун, саришӯени арӯс, бори аввал шустани тифл, русуми беҳдошти ибодатӣ, никоҳ ва гайра.

Дар ин мақола тавачҷуҳи мо беиштар ба нақлу ривояҳои марбут ба об равона шудааст. Зеро дар алоқамандӣ бо дигар матнҳои фолклории марбут ба об, бахусус жанрҳои насри шифоҳӣ ҷойгоҳи об ва тавсифи он дар ривоятҳо беиштар аст. Дар ривоятҳои халқӣ об аз чанд ҷиҳат муқаддас, пок ва омили пайдоиши ҳаёт, асоси чашмаву дарёҳо таҷассум ёфта, он ҳамчун неъматӣ муқаддаси табиат дар жанри ривоят беиштар таърифу тавсиф меёбад.

Ҳамин тавр, образи об дар ривоятҳои мавқеи назаррас дошта, аз як тараф, ба неъматӣ бебаҳо будани он далолат кунад, аз сӯйи дигар, гиромидошт ва сарфаи оқилонаи онро тарғиб мекунад.

Калидвожаҳо: об, ривоят, нақл, жанр, фолклор, бовару эътиқод, экспедитсия, мардуми тоҷик, зиёратгоҳ, чашма, кӯл, оби ҳаёт.

Аз қадимулайём мардуми тоҷик обро ҳамчун неъматӣ гаронбаҳо пазирай ва дар баробари дигар унсурҳои муқаддас арҷгузори менамуданд. Мусаллам аст, ки об аз ҷумлаи нахустин унсурҳои олами ҳастӣ махсуб шуда, бузургтарин неъматӣ табиат ва омили бақои тамоми мавҷудоти зинда мебошад.

Об ба сифати мабдаи тамоми мавҷудот ва умуман нерӯи бунёддиҳандаи коинот дар олам шинохта шудааст. Тибқи нишондодҳои илмӣ, ҷузъи муҳимми сохтори олам аз об иборат аст, ки кулли соҳаҳои зиндагии инсонро аз таваллуд то марг, ҳатто инкишофи покизагиву назофатро дар бар мегирад. Аҳамияти обро дар радифи ҳаво метавон баробар донист. Бидуни он олами ҳайвоноту наботот ва дигар ҷисмҳои зинда наметавонанд вучуд дошта бошанд. Донишмандону бузургон кишвареро сарватманду хушбахт донистанд, ки дар он захираҳои обӣ фаровон бошад. Бояд гуфт ки аҳамияти об дар эътиқоду ихлоси мардум аз қадимтарин рӯзгор то замони имрӯз низ мавриди тавачҷуҳ будааст.

Дар фарҳанги мардуми тоҷик ҳанӯз аз замони қадим миёни тамоми он неъматҳои, ки Худованд барои инсоният офаридааст, об афзалтару муқаддасар ба шумор меравад. Чунки об манбаи ҳаёти инсон мебошад ва ҳамин аст, ки аз қадимулайём дар бораи он мардумони ориёӣ як силсила нақлу ривоят, зарбулмасалу мақол ва шеърӯ таронаҳо эҷод намудаанд. Дар бештари асарҳои шифоҳӣ нақши об дар рӯзгори ҷомеа инъикос гардида, муқаддас доштан ва эҳтироми он хеле равшан ифода ёфтааст.

Зимни баррасии матнҳои фаровони фолклории ба об алоқаманд муайян шуд, ки нисбат ба дигар жанрҳои насри шифоҳӣ об ва ҷойгоҳи он дар ҳаёти инсон дар ривоятҳо бештар тасвир ёфтааст. Лозим ба ёдоварист, ки дар ривоятҳои халқӣ об неъматӣ муқаддас, пок ва омили пайдоиши чашмаву дарёҳо инъикос гардидааст. Шояд аз ҳамин сабаб бошад, ки об ҳамчун неъматӣ бузурги табиат дар қолаби жанри ривоят бештар тавсиф ёфтааст.

Ривоят ҳамчун жанри шифохӣ миёни мардум хеле фаъол буда, аслан дар доираи бовару эътиқод пайваста гуфтаву шунида мешавад. Дар таърифи фолклоршинос Раҳимов Д. «Ривоят як навъ ҳикояи адабиёти шифохӣ буда, дар бораи ин ё он ҳодиса, номи маҳал ва мавзёҳои ҷуғрофӣ, шахсони таърихӣ асотирӣ ва пайдоиши ашёву растаниҳо ва ҷонварон маълумот медиҳад. Нишонаи асосии ривоятҳо хусусияти иттилоотии онҳост, ки гӯянда ва қисман шунавандагон ба ҳақиқат будани ин маълумот бовар доранд» [6, с.132].

Аз ин таъриф чанд паҳлӯи жанри ривоятро дақиқ кардан мумкин аст. Аз ҷумла хусусияти иттилоотӣ доштани ривоят, бовар доштани гӯяндагону шунавандагон ба ҳақиқат будани мазмуни он. Аммо, ба андешаи ин ҷониб, яке аз хусусиятҳои асосӣ ва фарқкунандаи ривоят аз дигар жанрҳои насрии шифохӣ маҳз қисмати дуум, яъне бовар доштани гӯяндагону шунавандагон ба ҳақиқат будани мазмуни онҳо аст. Чуноне медонем, бо вучуди аз доираи ҳақиқат дуртар будани матни ривоятҳо мардум ба онҳо боварӣ доранд ва ба дилхоҳ ривоят то як андоза воқеият медиҳанд.

Чуноне зикр шуд, дар бораи об ва пайдоиши чашмаҳо нақлу ривоятҳо хеле зиёданд, махсусан дар бораи чашмаҳое, ки аз ҷониби мардум муқаддас шуморида мешаванду мавриди арҷгузорӣ қарор доранд. Аксари чунин чашмаҳо ба зиёратгоҳу мазорҳо табдил ёфтаанд. Таҳлилҳо собит намуданд, ки омили ба мавзёҳои муқаддас табдил ёфтани чашмаву рудҳо бовару эътиқоди мардум мебошад, ки дар атрофи онҳо нақлу ривоятҳо ба вучуд омадаанд. Одатан чунин зиёратгоҳҳо дар навоҳии дурдаст ва мавзёҳои кӯҳистони кишвар ҷойгир шудаанд ва табиист, ки мардуми кӯҳистон ба суннатҳои аҷдодӣ ва гуфтаву шунидаҳои мардумӣ, махсусан ходимони динӣ бо назари эҳтиром ва боварии махсус аҳамият медиҳанд. Аз ҷониби дигар, пайдоишу густариши ривоятҳо дар атрофи чунин мавзёҳои муқаддас метавонад барои ҷалби сайёҳон ба кишвар бевосита мусоидат кунад.

Яке аз чунин зиёратгоҳҳо мазори ҳазрати Султон Увайси Қаранӣ мебошад, ки дар ноҳияи Ховалинги вилояти Хатлон ҷойгир шудааст. Тибқи ривоятҳо Султон Увайс аз деҳаи Қарани давлати Яман буда, дар замони пайғомбари ислом зиндагӣ кардааст. Дар ин зиёратгоҳ якчанд чашмаҳои мусаффо мавҷуданд, ки ҳамчун обҳои шифобахш мавриди истифодаи зиёраткунандагон қарор мегиранд.

Мардумшинос Аминов А. дар бораи ба мартабаи бузург расидани ин марди рӯҳонӣ ривояти ҷолиберо аз забони гӯяндагон ба қалам додааст, ки бевосита ба об алоқаманд аст. Ӯ дар ин қисмат чунин овардааст: «Масалан, ривояте ҳаст, ки ҳангоми бемори вазнин будан, модараш аз Султон Увайс хоҳиш мекунад, ки барояш оби хунук биёрад. Султон барои модараш аз чашма оби сард овардааст. Вақте ки косаи оби сард дар даст назди модар мерасад, аллақай модарашро хоб бурдааст. Султон фикр мекунад, ки косаи обро ба замин гузорад, мабодо модарам, ки чанд муддат хоб нарафтааст, бедор шуда нороҳат шавад. Бинобар ин косаи оби сард дар даст то бедор шудани модар наздаш дузону мешинад. Модар пас аз панҷ-шаш соат ва тибқи баъзе ривоятҳо саҳар бедор мешавад. Ту кай омадӣ?– гӯён аз Султон пурсон мешавад. Султон мегӯяд, ки каме пештар. Ва косаи обро ба модар дароз мекунад. Азбаски фасли зимистон будаасту ҳаво сард, косаи об як карда дар дасти Султон мечаспад. Вақти гирифтани коса пӯсти дасти

Султон бо коса якҷоя канда мешавад. Ва дасти ӯ хуншор мешавад. Модар пай мебарад, ки писараш соатҳои тӯлонӣ назди ӯ бо косаи об нишастааст. ӯ дуо мекунад, ки илоҳо ба мартабаи баланд бирасӣ» [1, с.140-141].

Чи тавре аз мазмуни ривоят маълум шуд, Султон Увайс ба туфайли дуои модараш соҳибмартаба гардидааст. Дар ин ривоят, пеш аз ҳама, мавқеи об назаррас ифода ёфта, василаи ба бузургӣ расидани ӯ шудааст. Албатта, миёни мардуми тоҷик мақолҳои зиёди халқӣ мавҷуданд, ки об додан ба ташнагон, хусусан ба беморон хеле савоб аст. Ин навъи ривоятҳо оҳанги тарбиявӣ доранд, зеро тавассути нақли онҳо метавон ҷавононро ба эҳтироми волидайн раҳнамун сохт.

Аминов А. дар бораи пайдоиши чашмаҳо дар зиёратгоҳи Султон Увайси Қаранӣ аз забони ғӯяндагони маҳаллӣ чунин ривоятро баён намудааст: «...Вақте ки Султон Увайсӣ бемор мешавад васият менамояд, ки пас аз маргаш панҷ тобут омода намуда, часадашро дар яке аз онҳо ҷой диҳанд ва сипас ҳамаи тобутҳоро ба болои шутуре савор намуда, шутурҳоро ба ихтиёри худашон раҳсипор намоянд. Ҳар шутур дар кадом мавзее, ки қарор гирифт ҳамон ҷо мақбарае бисозанд ва зиёратгоҳи Султон Увайси Қаранӣ ҳамчун дӯсти пайғомбар номгузорӣ намоянд. Инчунин, ҳатман он ҷойҳо мавзеи табобатӣ хоҳанд шуд, ки бо амри Худованд ихлосмандони зиёде шифо хоҳанд ёфт. Ҳамин тарик, имрӯз дар панҷ минтақаи олам, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон мақбараи Султон Увайси Қаранӣ мавҷуд аст. Гӯё касе намедонад, ки ӯ дар кадоме аз онҳо дафн шудааст. Сабаби чунин васият намудани Султон дар он аст, ки ӯ меҳостааст ба ин восита дини исломро ташвиқ намуда, ихлосмандонашро зиёд намояд...

Вақте ки уштури дар болояш тобутдошта ба ҳамин ҷо мерасад, қарор гирифта дар ҷояш меғелада. Мардум зуд қабр канда тобутро накушода онро мегӯронанд. Чанд лаҳза пас аз ҷои хоби уштур, аниқтараш аз панҷ ҷойи асосии ба замин расидаи ӯ – ҷои чор зону ё пойи он ва ҷои фуқи уштур чашмаҳо мебароянд. Ин чашмаҳо номҳои махсус дошта, ҳар кадом ба худ хусусияти хоси табобатӣ доранд. Номҳои онҳо чунин аст: 1. Чашмаи мағфират. 2. Чашмаи раҳмат. 3. Чашмаи мурод. 4. Чашмаи ҳикмат. 5. Чашмаи шифо» [1, с.146].

Доир ба хусусияти шифобахшии ин чашмаҳо низ ривоятҳо зиёданд, ки ба Султон Увайси Қаранӣ рабт медиҳанд. Аз рӯйи нақли ғӯяндагон барои шифо ёфтани ба ин мавзее беморону эҳтиҷмандон омада аз оби ин чашмаҳо истифода мекунанд. Чи тавре болотар зикр гардид, ҳар як чашма ба худ номҳои алоҳида дошта, ба ин ё он навъи маризӣ рабт дода шудааст. Масалан, барои бахткушо намудани духтарони бешавҳар ва рафъи мушкилҳои онҳо аз «Чашмаи мурод» истифода мебаранд. Як нуктаро бояд қайд намуд, ки дар таснифи оби чашмаҳо ҳам ривоятҳо нақши бориз доранд. Ҳоҷатмандон аз рӯйи бовару эътиқод ба ривоятҳо ихлос намуда, ин обҳоро гиромӣ медоранд.

Аз мушоҳидаҳои бармеояд, ки илова ба зиёратгоҳи Султон Увайс дар дигар манотиқи кишвар низ чашмаҳои зиёди табобатӣ мавҷуданд, ки ривоятҳои марбути онҳо мазмунан ба ривояти болозикр шабоҳат доранд. Масалан, аз рӯйи ривоятҳо пайдоиши “Чилучорчашма” дар ноҳияи Шаҳритӯс, “Ҳоҷаобигарм” дар ноҳияи Варзоб, “Оби Гарм” дар шаҳри Роғун ва боз чанде дигар ба шахсиятҳои динӣ нисбат дода

шудааст, ки ҳамчун мавзеи шифобахш мавриди таваҷҷуҳи зоирин қарор гирифтаанд.

Ҷанбаи дигари мазмуни ривоятҳои дар атрофи об бофташуда ба кишту қор ва обҳои заминҳо рабт доранд. Зеро ҳанӯз аз замонҳои қадим тоҷикон ҳамчун мардуми кишоварз ва заҳматқарин шинохта шуда, дар обҳои заминҳо ва бунёди боғҳо таҷрибаи ғанӣ доштаанд. Барои дар рӯҳияи меҳнатдӯстӣ тарбия намудани фарзандонашон аз донишу таҷриба ва малакаи ҳеш истифода менамудаанд. Бешак яке аз роҳҳои аввалини тарбия ривоятҳои халқӣ будааст. Зимни таҳқиқ муайян гардид, ки дар иртибот ба обҳои ва қандани нахрҳо ривоятҳои зиёде вучуд доранд. Намунаи чунин ривоятҳоро, ки ба обҳои кишукор алоқаманданд, аз забони мардуми ноҳияи Дарвоз шунидем, ки муҳтавоашон чунин аст:

«Дар замонҳои пеш аз Инқилоби Октябр дар деҳаи Кеврони ноҳияи Дарвози имрӯза як шайхе бо номи Мирзо зиндагӣ мекард. Ва аҳолии деҳа аз нарасидани об танқисӣ мекашиданд. Шайх як шаб хоб мебинанд, ки ба деҳааш об овардааст. Саҳар хобашро ба ҳамдеҳагонаш нақл карда, онҳоро даъват мекунад, ки ҳар чи зудтар аз паи обҳои шаванд. Азбаски деҳаашон дар баландӣ қарор дошту ҷойи об меовардашон дар пасти, мардум сухани шайхро бо тамасхур қабул карданд. Шайх ҳанӯз ҳам суханаширо идома дода мегӯяд, ман фаши салламо кушода роҳ меравам то ҷое ки тамом шавад, аз ҳамон ҷо об меорем. Ҳамдеҳагонаш ба ҳолаш меҳанданду ба ӯ хитоб карда мегӯянд: «Мирзо нақан чун», яъне зӯри беҳуда назан. Аммо ду-се нафар ихлосмандонаш ба ӯ эътимод мекунанду аз пасаш равон мешаванд.

... Ҳамин тариқ, аз он ҷое фаши саллаш тамом мешавад, обро ба деҳааш меоранд. Мардум обро дида ҳайрон мешаванд, дарҳол гӯсфандеро дар сарғаҳи ҷуй сар зада қурбонӣ мекунанд. Ва ба шайх изҳори сипос карда, «Мирзо нек анҷум» мегӯянд, яъне оқибати қори Мирзо ба некӣ анҷом ёфт. Ҳоло ҳам соқинони деҳ аз он ҷӯй об менӯшанду истифода мебаранд, ки номи он ҷӯй «Мирзонеқанҷум» ном дорад». ¹

Зимни экспедитсияи мардумшиносӣ ба ноҳияи Дарвоз ин ривоятро нақл карда, илова намуданд, ки чанд сол пештар мардуми деҳаи Кеврон хостанд, дубора ҷӯйро тоза намуда барқарор карданд. Ҳангоме ки об қанори роҳ расид, ин лаҳза гӯсфандеро як мошини роҳгузар ноҳост зер мекунад, мардум даррав онро забҳ карда, ҳодисаи руҳодаро фоли нек шуморида, ба ҳамон пири «Мирзонеқанҷум» нисбат мемиханд. Гӯё арвоҳи ин пири бузург ҳаминро тақозо дошт.

Нақли баъдина, ки дар ҳошияи ривояти «Мирзонеқанҷум» ба вучуд омадааст, боз ҳам боварии халқи одиро ба ривояти мазкур устувортар намуда, мардум дар пайравӣ ба ривоят ҷӯйро ҳамеша тоза нигоҳ дошта, ба об эҳтиром мегузоранд. Ривояти мазкур ва умуман ривоятҳои дар атрофи обу обҳои ба вучудомада, характери ахлоқӣ-тарбиявӣ дошта, мардумро ба иттиҳод, ҳамдили ва меҳнати софдилона даъват мекунанд. Ин гуна ривоятҳо далолат бар он мекунанд, ки натиҷаи ҳар як қӯшишу заҳмат роҳат аст, шахс метавонад тавассути саъйу талош ба мақсадаш расад.

¹ Гӯянда Қодиров Саидҷон (соли тав. 1981), соқини деҳаи Кеврон, н. Дарвоз, омӯзгор.

Дар радифи мавзӯҳои зикргардида, доир ба мавҷудияти “оби ҳаёт” ва дастрас набудани он барои мардум ҳам муҳаққиқон ривоятҳои гуногунро гирдоварӣ намудаанд. Агарчи мавҷудияти “оби ҳаёт” асоси воқеии илмӣ надошта бошад ҳам, аз рӯи мазмуни ривоятҳо мардум то кунун ба он боварӣ доранд. Сабаби асосӣ чанбаи динӣ доштани мазмуни ривоятҳо мебошад.

Бино ба мазмуни ривоятҳо “оби ҳаёт” ҳам дар мифологияи исломӣ рабт дода мешавад ва аз рӯи муҳтавои аксари қиссаҳо бо сабаби ботакво будани нахустинсонии рӯи замин Одам алайҳиссалом он бояд ба ӯ нӯшонида мешуд. Аммо бо таъсири душмани инсон шайтон он ба дарахти арча рехта мешавад. Мазмуни аслии ривоят чунин аст:

“Ривоят мекунад, ки боре Худованд ба зоғ оби ҳаёт дода мефармояд, ки бурда ба сари одамизод резад, то вай дигар намирад. Зоғ обро ба даҳон гирифта, ба чустуҷӯи одам меравад. Шайтон аз ин кор огоҳ шуда, ӯро бо санг мезанад. Зоғ, ки ин вақт дар болои дарахти арча буд, “қарр”-гӯён овоз мебарорад. Оби ҳаёт аз даҳони зоғ болои дарахти арча мерезад. Аз ҳамон рӯз гӯё дарахти арча ҳамеша сарсабз асту ҳаёти одамизод бошад бебаҳо. Одамон то имрӯз гӯё барои ҳамин зоғро бад мебинанду ӯро “шумхабар” мегӯянд.²

Чуноне болотар зикр шуд дар афсонаҳо ва нақлу ривоятҳо оби ҳаёт оби сеҳроке мебошад, ки хусусияти шифобахшӣ ва муъҷизаофарӣ дорад. Дастрасӣ ба ин об имконнопазир буда, аз одамӣ танҳо ба Хочаи Хизр муяссар шудааст. Оби ҳаёт обест, ки гӯё Хизр нӯшидаву умри ҷовидона ёфтааст. Бинобар ҳамин Хизр дар адабиёти хаттӣ ва шифоӣ образи намирада ва абадӣ мебошад.

Ба таври хулоса гуфтан мумкин аст, ки нисбат ба дигар жанрҳои шифоӣ тасвири об дар ривоятҳо бештар ба назар мерасад. Сабаби асосии арҷгузорӣ мардум ба об ва муқаддас шуморидани он неъматии бебаҳои табиат будани он аст. Ривояти дигар асарҳои шифоӣ дорои хусусияти диниву ахлоқӣ буда, мазмунан инкорнашаванда аст. Албатта дар жанрҳои дигар, бахусус дар жанрҳои назмӣ – рубоиву дубайтиҳо ва ҳатто паремиялогия – зарбулмасалу мақолҳо низ мафҳуми об зиёд истифода шудааст, аммо дар аксари ин жанрҳо об маъноии маҷозӣ гирифта, бештар ба дигар мақсад истифода мешавад. Масалан, дар рубоӣҳо баъзан ба маъноии софдилӣ ва баъзан дарёву чӯйҳо ҳамчун рамзи ҷудоиву монеаҳо байни дилдодагон ба кор меравад.

Ҳамин тавр, дар ривоятҳо баръакси жанрҳои дигари фолклорӣ, об ба маъноии асли истифода шуда, баҳри тарбияи ҷомеа, тозаву озода ниғаҳ доштани об ва ба меҳнатдӯстиву бунёдкорӣ даъват намудани мардум, бахусус ҷавонон офарида шудаанд. Ривоятҳо бори дигар собит мекунад, ки арзишу гиромидошти об аз замони қадим як ҷузъи ҷудонаншавандаи фарҳанги тоҷикон будааст.

Адабиёт

1. Аминов, А. Зиёратгоҳи Султон Увайси Қаранӣ // Фарҳанги ғайримоддӣи халқи тоҷик. Натиҷаи экспедитсияҳои мардумшиносӣ ва

² Гӯянда Ҷуктамов Садриддин. (соли тав. 1955) омӯзгор.

санъатшиносии кормандони ПИТФИ аз мнтакаи Кӯлоби вилояти Хатлон. Шумораи 4. – Душанбе: Аржанг, 2017. – С. 138-147.

2. Аминов, А. Кӯли Сарез дар ривоятҳои мардумӣ. Фарҳанги ғайримоддии халқи тоҷик. Натиҷаи экспедицияҳои мардумшиносӣ ва санъатшиносии кормандони ПИТФИ аз ноҳияи Рӯшони ВМКБ. Шумораи 7. – Душанбе: Аржанг, 2019. – С.167-178.

3. Маскаев, А. Сарез – ганҷи нуҳуфта / А. Маскаев. – Душанбе, 2016. – 204 с.

4. Муҳаббатов, Х. Мавқеи об дар табиат / Х. Муҳаббатов. – Душанбе: Адиб, 2018. – 128 с.

5. Раҳимӣ, Д. Тиргон – ҷашни об / Д. Раҳимӣ. – Душанбе: Аржанг, 2019. – 144 с.

6. Раҳимов, Д. Фолклори тоҷик / Д. Раҳимӣ. – Душанбе: Эҷод, 2009. – 264 с.

7. Раҳимов, М. Маросим ва суннатҳои марбут ба кишоварзии сокинони болои Зарафшон // Мардумгӯӣ. – 1997. – №1-2. – С.39-58.

8. Раҳмонӣ, Р. С. Адабиёти гуфтории тоҷикон / Р. Раҳмонӣ, С. Қосимӣ. – Душанбе: ДДОТ ба номи С. Айни, 2020. – 352 с.

9. Тохиров, И.Ф. Сарчашмаҳои оби Чумҳурии Тоҷикистон. Китоби 2. Кӯлҳо ва обанборҳо / И.Ф. Тохиров, Г.Д. Купайи. – Душанбе, 1998. – 144 с.

10. Фолклори води Қаротегин / Гирдоваранда ва муаллифи сарсухан Г. Сафиева. – Душанбе: Маориф. – 1986. – 192 с.

Холмуродов З.

ОПИСАНИЕ ВОДЫ В НАРОДНЫХ ТАДЖИКСКИХ ЛЕГЕНДАХ

В статье рассматриваются народные легенды, связанные с водой. Тема воды играет важную роль в таджикской культуре, и наши предки считали воду божественной благодатью и уважали ее. Уважение к этому бесценному дару породило самые разные обычаи, традиции и праздники. В то же время о воде созданы мифы, легенды, пословицы и народные поверья, которые интересны и действенны, а их научные исследования немаловажны.

Проблема питьевой воды – одна из главных проблем в современном мире. Поэтому в целях экономного и рационального использования питьевой воды по инициативе Республики Таджикистан Международное десятилетие действий «Вода для устойчивого развития» было поддержано Организацией Объединенных Наций на последующие 10 лет, 2018-2028 гг.

В таджикской культуре существует множество ритуалов, в которых вода играет значительную роль. К ним относятся ашаглон, сушотун, чилахотун, подружки невесты, первое мытье ребенка, ритуалы поклонения, брак и так далее.

В этой статье автор сосредотачивает внимание на легендах, связанных с водой, потому что, по сравнению с другими фольклорными текстами, связанными с водой, особенно с жанрами устной прозы, место воды и ее описания в легендах встречается чаще. В народных легендах вода в некотором роде священна, чиста и является фактором

происхождения жизни, основой источников и рек, и ее часто восхваляют как священный дар природы в жанре легенд.

Таким образом, изображение воды занимает значительное место в легендах, с одной стороны, это свидетельство ее неоценимого блага, с другой – почитание, способствующее ее рациональному использованию.

Ключевые слова: вода, легенда, повествование, жанр, фольклор, поверья, экспедиция, таджикский народ, святыня, родник, озеро, живая вода.

Kholmurodov Z.

DESCRIPTION OF WATER IN TAJIK FOLK LEGENDS

The article discusses folk legends related to water. Water plays an important role in Tajik culture, and our ancestors considered water a divine grace and respected it. Respect for this priceless gift has given rise to a variety of customs, traditions and holidays. At the same time, myths, legends, proverbs and even folk beliefs have been created about water, which are interesting and effective, and their scientific research is important.

The problem of drinking water is one of the main problems in the modern world. Therefore, for the purpose of economical and rational use of drinking water, at the initiative of the Republic of Tajikistan, the International Decade of Action "Water for Sustainable Development" was supported by the United Nations for the next 10 years, 2018-2028.

In Tajik culture, there are many rituals in which water plays a significant role. These include ashaglon, sushotun, chilahotun, bridesmaids, the first washing of the child, worship rituals, marriage, and so on.

In this article, we will focus on the legends associated with water. Because compared to other folklore texts related to water, especially with the genres of oral prose, the place of water and its descriptions in legends is greater. In folk legends, water is in some way sacred, pure and is a factor in the origin of life, the basis of springs and rivers, and it is often praised as a sacred gift of nature in the genre of legends.

Thus, the image of water occupies a significant place in legends, on the one hand, it is evidence of its invaluable benefit, on the other-it is revered and contributes to its rational preservation.

Keywords: water, legend, narrative, genre, folklore, beliefs, expedition, Tajik people, shrine, spring, lake, living water.

ТДУ: 069+069.02+069.6+796.51+006.95+374.66

Иброҳимзода З.

РОЦЕЪ БА УСУЛҲОИ БАРГУЗОРИИ ЭКСКУРСИЯ ДАР ОСОРҲОНА

Дар мақола вазифа, намуд, хусусият, аломат, сохтор ва усулҳои пешбурди экскурсия дар осорхонаҳо мавриди баррасӣ қарор гирифта, низоми ташиқ ва баргузори ин фаъолияти оммавӣ-маърифатии дар осорхонаҳо таҳлил ғайта, оид ба хусусиятҳои нақли роҳбалад дар осорхона, хизматрасони экскурсионӣ, аломатҳои педагогикаи осорхонавӣ рисолати касбии роҳбаладон маълумотҳо оварда шудааст.

Хусусияти хоси кори экскурсионӣ ин гуфтугӯи роҳбалад бо тамошобини осорхона аст. Гурӯҳҳои экскурсионӣ ниҳоят гуногунанд ва кор бо онҳо талаботи махсусро тақозо менамояд. Намудҳои экскурсияҳо, ки аз ҷониби мутахассисони осорхонашиносӣ пешниҳод мешаванд аз ҷиҳати мавзӯ, мақсад аз ҳамдигар фарқ кунанд ҳам, онҳо як қолаби умумӣ доранд. Дар рафти экскурсия дар асоси маводи экспозитсия, осорхона вазифаи таълимӣ-тарбиявӣ худро иҷро менамояд. Яъне асоси кори экскурсионӣ ҷалби диққати тамошобин ба осори таърихӣ ва бедор кардани дарку фаҳмиши ӯ аст. Пурмазмунии экскурсия аз нақли бонизоми роҳбалад вобаста буда, бо тартиб нишон додани ёдгориҳо ба тамошобин дар хулосабарори мавзӯ кӯмак менамояд. Асли будани экспонатҳои намоиш бошад, ҳиссиёти омӯзиши амиқи мавзӯро дар шахс бедор менамоянд. Аз ин хотир, пурра аз худ намудани методҳои экскурсионӣ аз вазифаҳои муҳими кормандони илмӣ ва роҳбаладони осорхона, ки мунтазам бо тамошобин дар тамосанд, маҳсуб меёбад. Дар ин раванд қисми таркибии ҳунари роҳбаладро техникаи педагогӣ ташиқ медиҳад. Техникаи педагогӣ санъати маҳорати муносибат бо одамон, бо лаҳни гуворо сухан гуфтан, ҷалб кардани диққати шишироқчиёни экскурсия, дарки ҳолати рӯҳии одамон, нутқи хуб ва ҳаракатҳои мавзун намудан аст. Техникаи педагогӣ барои роҳбалад зарур аст.

Калидвожаҳо: осорхона, экскурсия, экспонат, экспозитсия, гурӯҳ, тамошобин, мавзӯ, роҳбалад, нутқ, намудҳои экскурсия.

Имрӯз дар замони истиқлол осорхонаҳо ҳамчун маҳзани ҳифз ва муаррифии фарҳанги милли дар маркази диққати Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор доранд. Осорхона маконест, ки ба воситаи ёдгориҳои худ метавонад ба ҳиссиёти тамошобин таъсири мусбат гузошта, шахсро дар рӯҳияи ватандӯстӣ, ифтихори милли, арҷгузори ба осори атиқӣ, зебопарастӣ ва дӯстдории олами нафосат тарбият намояд. Осорхонаро метавон оинаи кишварнамои миллат шумурд ба хотири он, ки кулли ёдгориҳои халқ, ки инъикосгари давраҳои гуногуни таърихӣ фарҳангии ҷомеа ба ҳисоб мераванд, маҳз дар ҳамин даргоҳ ҳифз ва тарғиб карда мешавад. Ба қавли осорхонашинос Н. Ф. Фёдоров «Осорхона иртиботи эҳтироми гузаштагону имрӯзиёнро ба вучуд меорад. Агар ин эҳтирому иртибот аз байн равад, инсон ҳамчун мавҷудоти дорои одоби ахлоқ

рисолати худро аз даст медиҳад ва ҳамчун бут бетавовут боқӣ мемонад» [10, с. 375]. Ч. Рескин нақши осорхонаро дар самти тарбияи ахлоқии ҷомеа чунин арзёбӣ менамояд: осорхона маконест, ки маводи он бояд ҳамчун дастурамал барои рушд ва баландбардории ҳиссиёти зебопарастии ҳақиқӣ бояд истифода шавад.

Тарғибу ташвиқи осори волои таърихию фарҳангӣ аз муҳимтарин вазифаи осорхонаҳо мебошад. Дар ин самт ташкилу баргузори экскурсияҳо дар осорхона бағоят муҳим аст. «Экскурсия ин бо роҳнамоии роҳбалад аз рӯи хатти сайри муайян бо мақсади донишомӯзӣ, маърифатӣ, ҳадафҳои илмию таълимӣ, қоньгардонии талаботи зебопарастӣ ва истифодаи пурсамари вақти ҳолӣ тамошои дастаҷамъии осорхона, мавзӯҳои таърихӣ, ғушаҳои табиат, намоишҳо ва дигар нуқтаҳои таърихию фарҳангист» [8, с. 128].

Гурӯҳҳои экскурсионӣ ниҳоят гуногунанд ва қор бо онҳо талаботи махсусро тақозо менамояд. Хусусияти ҳоси қори экскурсионӣ гуфтугӯи роҳбалад бо тамошобини осорхона аст. Дар рафти экскурсия дар асоси маводи экспозитсия, осорхона вазифаи таълимӣ-тарбиявӣ худро иҷро менамояд. Яъне асоси қори қори экскурсионӣ ҷалби тамошобин ба осори таърихӣ ва бедор қардани дарку фаҳмиши ӯ аст. Пурмазмунии экскурсия ин аз нақли мураттаби роҳбалад вобаста буда, бо тартиб нишон додани нигораҳо ба ҳулосабарории тамошобин оиди мавзӯ кӯмак менамояд. Таъсирнокии экскурсия аз он вобаста аст, ки то қадом андоза мавод ба тариқи фаҳмо баён мегардад ва барои иштирокчиёни сайр қобили дарк аст. Маводи тавзеҳотӣ бо назардошти сатҳи донишу малакаи иштирокчиёни сайр, сатҳи маълумотнокии онҳо, таҷрибаи ҳаётии эшон бояд баён қарда шавад [9, с. 187-190]. Ҳамзамон боварибахш будани экскурсия аз нигораҳои аслие, ки вобаста ба мавзӯ дар экспозиция ҷой дода шудаанд, иқтибос овардан аз сарчашмаву манбаҳои мӯътамади таърихӣ, ёддоштҳои иштирокчиёни воқеаҳо ва шоҳидон, ба намоиш гузоштани аксҳо, нусхаи ҳуҷҷатҳои аслий, нақшаҳо вобаста аст. Ҳангоми гузаронидани экскурсия овардани фарзияву тахминҳо оид ба мавзӯ низ лозим аст, аммо он набояд моҳияти илмӣ сайрро ҳалалдор ё зерӣ шубҳа гузорад.

Асли будани экспонатҳои намоишӣ ҳиссиёти омӯзиши амиқи мавзӯро дар ниҳоди шахс бедор менамоянд. Аз ин хотир, пурра аз худ намудани методҳои экскурсионӣ аз вазифаҳои зарурии қорандони илмӣ ва роҳбаладони осорхона мебошад, ки мунтазам бо тамошобин дар иртиботанд. Талаботи асосӣ ба роҳбалад ин аст, ки экспонатҳои осорхонаро ба қадри қофӣ омӯхта бошад ва диққати тамошобинро ба худ ҷалб қарда тавонад, таърихи Ватани худро нағз донад, нутқи буррову возеҳ, одоби шоиста ва дониши қофии таърихӣ дошта, аз уҳдаи таҳлил ва муқоисаи воқеаҳои таърихӣ гузаштаву имрӯза баромада тавонад. Илова бар ин, роҳбалад бояд чун омӯзгор асосҳои педагогиву психологиро барои ҳамаи зинаҳои таълим (кӯдакони синни то мактабӣ, хонандагони мактаби миёна, донишҷӯёни мактабҳои олий, меҳмонону сайёҳон) аз худ намуда, асосҳои қори осорхонашиносиро донад. Ҳар як экскурсия ба шахс дониши навро оид ба табиат, ҷамъият, ҳодисаи таърихӣ, зухуротҳои табиӣ дода, он як қисми раванди таълимӣ ба ҳисоб меравад. Муошират бо роҳбалад, маслиҳат, мулоҳизаҳои ӯ низ ба шахс ҳамчун маводи таълимӣ таъсир мерасонад. Аз ҷониби дигар, маводи

мавриди омӯзиш қароргирифта низ ба тамошобин дар самти тарбия ва зебоинарастӣ таъсир мерасонад. Ҳамин тариқ, экскурсия ба як ҷузъи раванди педагогӣ табдил ёфта, дар худ функцияҳои таълимӣ ва тарбиявӣ, ташаккули ҷаҳонбинии шахсро таҷассум менамояд. Чун дигар равандҳои педагогӣ дар экскурсия 2 ҷониб ширкат менамоянд: таълимдиҳанда - роҳбалад ва таълимгиранда-иштирокчиёни экскурсия. Роҳбалад маълумоти нави илмиро оид ба мавзӯи муайян байён менамояд, иштирокчиёни экскурсия ин маълумотро қабул менамоянд. Баҳамтаъсиррасонии ин ду ҷанба асоси раванди педагогиро ташкил медиҳанд. Роҳбалад дар муносибат бо иштирокчиёни экскурсия усули таъсиррасонии педагогиро истифода карда, диққати асосиро ба ҷанбаи тарбиявӣ экскурсия равона менамояд, ҷанбаи таълимӣ онро қавӣ мегардонад. Маводи экскурсионӣ дар экспозитсияи осорхона бояд тавре истифода гардад, ки ба инкишофи қобилияти маърифатии иштирокчиён мусоидат намуда, дар онҳо сифатҳои олии маънавӣ аз қабилӣ муҳаббат ба Ватан, эҳтироми халқу миллатҳои дигар ва амсоли инро ба вучуд орад. Ҷанбаи аз ҳама муҳимми экскурсия, ҳамчун раванди педагогӣ, корҳои баъдиэкскурсионӣ роҳбалад ба шумор меравад [11, с. 132]. Ба андешаи мо рисолати касбии роҳбаладро, ҳунару санъати педагогӣ ташкил медиҳад. Мафҳуми «ҳунари педагогии роҳбалад» чунин омилҳоро ифода менамоянд: дониши таҳасусӣ, қобилияти таҳлил намудан, идора намудани гурӯҳ, донишдони ҳолати рӯҳии иштирокчиёни экскурсия, дониш ва малакаи техники педагогӣ, эҳтироми шахсияти иштирокчиёни экскурсия, истифодаи самараноки усулҳои педагогӣ. Роҳбаладро мебошад диққати асосиро ба ҷанбаи тарбиявӣ экскурсия равона намуда, онро бо ҷанбаи таълимӣ мувофиқ гардонад.

Роҳбалад вазифадор аст, ки фарҷоми экскурсияи навбатиро ба оғози вазифаи хонагии иштирокчиёни экскурсия дар самти мустаҳкам намудани дониши омӯхтаи худ пайванд намояд [1, с. 114]. Аз ҷониби роҳбалад ба иштирокчиёни экскурсияҳои иловагӣ тавсия дода мешавад, ки вобаста ба мавзӯи экскурсияи баргузоргашта чи гуна донишашонро мукамал намоянд, ба онҳо барои омӯختани маълумоти иловагӣ доири мавзӯ рӯйхати адабиёти зарурӣ, номгӯи филмҳо, мавзӯи дигар экскурсияҳо тавсия мегардад, ки ҳатман аз онҳо дидан намоянд.

Экскурсия омезиш (синтез)-и якҷанд намунаи корҳои фарҳангӣ-таълимӣ аст. Дар он ба сифати бахшҳои мавзӯӣ ва услубӣ метавонанд амалҳои зерин ворид карда шаванд:

- а) тамошои порчаҳо аз филмҳои ҳуччатӣ ё бадеӣ;
- б) шунидани сабти овозии баромадҳои иштирокчиён ё шохидони воқеаҳо ҳодисаҳо, собиқадорони ҶБВ (ҳангоми ташкили экскурсияҳо дар мавзӯҳои ҳарбӣ-ватандустӣ);
- в) вохурӣ бо шахсиятҳои сиёсӣ-фарҳангӣ, роҳбарони муассисаҳо, хоҷагии кишлоқ, кормандони фаъоли заводу фабрикаҳо (ҳангоми ташкили экскурсияҳои истехсолӣ);
- г) шунидани асарҳои мусиқӣ бахшида ба ҳаёт ва эҷодиёти оҳангсозон, ҳунармандони санъати овозхонӣ, мутрибон;
- д) шунидани сабти баромадҳои ходимони давлатӣ ва ҷамъиятӣ (ҳангоми экскурсияҳо дар мавзӯҳои таърихӣ ё инқилобӣ).

Вазифаи экскурсия ба тамошобинон пешниҳод кардани маълумот ва дар ин замина бедор намудани ҳисси шавқу рағбати онҳо ба як соҳаи

мушаххаси дониш аст. Масалан, баъди иштирок дар экскурсияҳои адабӣ шунавандагони он метавонанд дар оянда ба ҳаёту эҷодиёти як нависандаи муайн шавқ пайдо менамоянд. Иштирокчиёни ин экскурсия минбаъд дар ин мавзӯ дигар адабиётхоро мутолиа намуда, аз дигар осорхонаҳо низ боздид менамоянд. Экскурсия барои аксари тамошобинон оғози такмили дониши худ оид ба мавзӯҳои гуногун мебошад. Ҳар як экскурсия вобаста ба таркиби иштирокчиён функсияи муаянро иҷро мекунад. Масалан, барои наврасон ва ҷавонон экскурсия функсияи васеъ намудани дониши фарҳангӣ-техникӣ ва барои сайёҳону меҳмонони хориҷӣ функсияи иттилоотиноро иҷро мекунад [6, с. 251].

Экскурсия чун дигар намудҳои корҳои фарҳангӣ-маърифатӣ (маъруза, конфронс, шабҳои эҷодӣ) вижагии ташкил ва услуби баргузорию хос дорад. Аломатҳои умумии экскурсияҳо чунинанд:

1. Ҳузури тамошобин;
2. Ҳузури роҳбалад;
3. Мавҷуд будани объектҳои экскурсионӣ (осорхона, мавзӯҳои таърихӣ...)
4. Ҳаракати иштирокчиёни экскурсия аз рӯи хати сайри муайян;
5. Муайян будани мавзӯи экскурсия;
6. Ширкати фаъоли иштирокчиён (мушоҳида, омӯзиш, таҳқиқоти объектҳо);
7. Давомнокии вақти муаяни барои экскурсия пешбинишуд.

Қисмати таркибии ҳунари роҳбаладро доштани техникаи педагогӣ ташкил медиҳад. Техникаи педагогӣ-маҷмӯи донишҳо, малака, маҳорате аст, ки барои роҳбалад зарур буда, онро дар фаъолияти худ истифода мебарад. Техникаи педагогӣ санъати маҳорати муносибат бо одамон, бо лаҳни гуворо сухан гуфтан, ҷалб кардани диққати иштирокчиёни экскурсия, дарки ҳолати рӯҳии одамон, нутқи хуб ва ҳаракатҳои мавзун намудан аст. Умуман, техникаи педагогии роҳбаладро метавон чунин гуруҳбандӣ намуд:

1. Малакаи нутқ (ба тариқи фаҳмо, босаводона, зебо суханронӣ намудан);
2. Ҳаракатҳои чолиб, табассум, нигоҳи маъниофар;
3. Малакаи идора кардани ҳиссиёти худ, кушодачехраӣ;
4. Истеъдоди артистӣ [3, с. 116].

Бархӯрдорӣ аз ин омилҳо ба роҳбалад имкон медиҳад, ки ба рӯҳияи тамошобинон таъсир расонад.

Роҳбалад ташвиқотчию ғояҷоест, ки экспозитсия бо мақсади таблиғи онҳо ташкил шудааст. Ғоя нақшаи аниқ барои ноил шудан ба мақсади гузошташуда мебошад. Принсипи ғоявӣ дар таҳияи матни тавзеҳотии экскурсионӣ дар мадди аввал меистад ва ҳамагуна сайри илмӣ бо назардошти ҳамин ҳадаф таҳия карда мешавад. Соҳиби чунин ғоя мутахассисе аст, ки дар фаъолият ва рафтори худ устувор аст. Аз ин сабаб ўро зарур аст, ки тамоми паҳлуҳои маводи экспозитсияро аз худ намояд ва ба тамошобинони осорхона на танҳо «тамошо кардан», балки «дарк намудан»-ро омӯзонад [5, с. 178].

Экскурсияхоро бо чунин хусусиятҳои таъриф мекунад: аз рӯи намуд (илмӣ, таърихӣ, адабӣ), аз рӯи мавзӯ (умумӣ, мушахас, мавзӯӣ), аз рӯи таркиби ширкаткунандагон (синну сол, сатҳи иҷтимоӣ, ҷойи зист, дараҷаи касбӣ), вобаста ба мақсади гузошташуда (таълимӣ, илмӣ, илмӣ-

маърифатӣ), дар алоқаманди ба ҷои баргузорӣ (осорхона, берун аз осорхона, мавзёҳои табиат), вобаста ба тарзи сайёҳат (бо нақлиёт, пиёда). Экскурсияҳо аз рӯи мақсади ташкил ба намудҳои зерин ҷудо намудан мумкин аст:

- экскурсияҳои умумӣ, ки дар рафти баргузори он мавод ба таври умумӣ ба шунавандагон шарҳу эзоҳ дода мешаванд;

- экскурсияҳои мавзӯӣ, ки бо дархости тамошобинон танҳо оид ба як мавзӯи муайян гузаронида мешавад;

- экскурсияҳои таълимӣ, ки барои доираи хонандагон мактабҳои миёна ва олий, доир ба мавзӯи мавриди омӯзиш қароргирифта сурат мегирад, ки сатҳи дониши иштирокчиёни экскурсияро доир ба мавзӯи интихобшуда баланд менамояд. Яке аз намудҳои маъмулии ин намуд дарс-экскурсия аст;

- экскурсияҳои методӣ. Ин намуди экскурсияҳо барои кормандони илмӣ осорхонаҳо ҷиҳати баланд бардоштани таҷрибаи кори тахассусӣ, инчунин барои донишҷӯён ва аспирантони соҳаи осорхонашиносӣ, кормандони ташкилотҳои сайёҳӣ гузаронида мешавад;

- экскурсияи комплексӣ – экскурсияе, ки дар рафти он тамоми тоҷорҳои намоишӣ ба тамошобин пешниҳод мешаванд;

- экскурсияи берун аз осорхона - аз намудҳои илмӣ-маърифатии коргузори осорхонаҳо буда, дар мавзёҳои таърихӣ, маҷмааи ёдгориҳои меъморий, ғӯшаҳои табиат ташкил карда мешаванд [4, с. 20].

Ҳангоми кор бо гурӯҳҳо, ки бо ёрии тарҷумон гузаронида мешавад роҳбаладро мебояд ба нақли худ эътибор диҳад. Маълумот доир ба экспонатҳо фишурдаву пурмазмун буда, тавсифи илмӣ нигораҳо бояд ба таври дақиқ сурат гирад. Дар таҷрибаи корӣ бисёр ҳолатҳои мешавад, ки баъзе тарҷумонҳо забони хориҷиро хуб медонанд. Аммо ҳангоми тарҷумаи истилоҳ ва мафҳумҳои таърихӣ-осорхонавӣ душворӣ мекашанд ё маънии аслии сухан ё нигораро аниқ тарҷума карда наметавонанд, ки ин боиси нофаҳмиҳои тамошобинони хориҷӣ мешавад. Аз ин рӯ, хуб мешуд, ки барои роҳбаладон ва кормандони илмӣ дар назди осорхонаҳо курсҳои забонҳои хориҷӣ, аз қабилӣ забони англисӣ, хитойӣ, олмонӣ, арабӣ таъсис дода шавад.

Сифати гузаронидани экскурсия, пеш аз ҳама, ба тайёрии хуби роҳбалад ва корманди илмӣ вобаста аст. Ба ақидаи донишмандони соҳа аз сабабе, ки экскурсия дар тоҷорҳои намоишӣ, яъне экспозитсия баргузор мегардад, аз ин хотир ҳангоми тартиб додани Нақшаи экспозитсионӣ-мавзӯӣ мебояд кормандони шуъбаи методӣ-экскурсионӣ низ ширкат варзанд [5, с. 148].

Ҳар як экскурсия таркиби ба худ хос дошта, асосан аз се қисм иборат аст: суҳбати муқаддимавӣ, рафти экскурсия ва суҳбати хулосавӣ. Ҳангоми гузаронидани экскурсия метавон аз воситаҳои техникӣ истифода кард. Ширкаткунадагон метавонанд вобаста ба мавзӯ ба муддати 1-2 дақиқа нақли иштирокчиёни воқеаҳо, таърихнигорон (овози парандагон, садои асбобҳои мусиқӣ)-ро шунаванд [2, с. 189]. Идора кардани гурӯҳи экскурсионӣ яке аз мувафакқиятҳои роҳбалад аст. Аз ин ру, роҳбаладро мебояд дар рафти экскурсия идора намудани гурӯҳ, пайдарҳамии нақл, ҳангоми ҳикоя намудан нишон додани экспонат, пайванди ҷумлаҳо, аз як мавзӯ ба мавзӯи дигар гузаштан, аз як тоҷор ба тоҷори дигар роҳнамоӣ намудан, дуруст истифода бурдани ишораҷӯбро риоя намояд.

Ҳангоми экскурсия истифодаи сабти овоз роҳбалад ашёҳои дар қартаи сабт зикршударо ба тамошобинон нишон дода, баъд аз қатъи овоз ба саволҳо ҷавоб мегардонад. Қартаи сабти овоз, аслан дар осорхонаҳои маҷмааи ёдгории мемориалӣ, ки ба тамошои гурӯҳӣ хос аст, истифода мешавад.

Барои боз ҳам пурсамар гаштани фаъолияти экскурсионӣ дар осорхонаҳо амалӣ шудани пешниҳодҳои зерин ба манфиат буда метавонад:

- таъмини толорҳои намоиши осорхонаҳо бо ёдгориҳои асли ва манбаъҳои хуби равшандиҳӣ-техникӣ;
- ҷиҳати тақмили ихтисос ба курсҳои бозомӯзӣ фаро гирифтани роҳбаладони осорхона;
- дар назди осорхонаҳо кушодани курсҳои забони хориҷӣ (англисӣ, хитой, франсавӣ, арабӣ);
- тақмили воситаҳои мултимедиявӣ дар осорхонаҳо.

Адабиёт

1. Балюк, А. Д. Экскурсоведение: учебное пособие для вузов / А. Д. Балюк. – 3-е изд., перераб. и доп.. – М.: Юрайт, 2019; Тюмень: Тюменского государственного университета. – 235 с.
2. Жираткова Ж. В. Организация экскурсионной деятельности / Ж. В. Жираткова, Т. В. Рассохина, Х. Ф. Очилова. – М.: Юрайт, 2020. – 189 с.
3. Емельянов Б. В. Экскурсоведение / Б. В. Емельянов. – М.: Советский спорт, 2012. – 216 с.
4. Ишекова Т. В. Экскурсионное дело: Уч. Пособие / Т. В. Ишекова. – Саратов: Научная книга, 2006. – 40 с.
5. Левыкин К. Г. Музееведение. Музеи исторического профиля. Учебное пособие для вузов по специальности «История» / К. Г. Левыкин, В. Хербст. – М.: Высшая школа, 1988. – 431 с.
6. Константинов Ю. С. Детско-юношеский туризм. Учебное пособие для академического бакалавриата / Ю. С. Константинов. – М.: Юрайт, 2019. – 401 с.
7. Михайловская А. И. Музейная экспозиция / А. И. Михайловская. – М.: Советская Россия. 1964. – 518 с.
8. Музейные термины. Терминологические проблемы музееведения. (под руководством Ю. П. Пишулина). – М., 1986. – С. 128.
9. Сафонов А. А. Музейное дело и охрана памятников: учебник и практикум для академического бакалавриата / А. А. Сафонов, М. А. Сафонова. – М.: Юрайт, 2019. – 300 с.
10. Фёдоров Н. Ф. Музей его смысл и значение. Сб. соч. / Н. Ф. Фёдоров М., 1995. - Т. 2. – 506 с.
11. Юхневич М. Ю. Я поведу тебя в музей: Учеб. пособ. по музейной педагогике / М. Ю. Юхневич. – М., 2001. – 224 с.

Иброхимзода З.

О МЕТОДИКЕ ПРОВЕДЕНИЯ ЭКСКУРСИИ В МУЗЕЕ

В статье рассматривается методика проведения экскурсии в музеях и анализируются правила организации и проведения данной массово-просветительской работы по привлечению посетителей. Даются сведения о задачах, видах, особенностях, признаках, структурах экскурсии, а также анализируются особенности показа и рассказа, экскурсионные методы, классификация экскурсий, дифференцированный подход к экскурсионному обслуживанию, методология и методика, элементы экскурсионной педагогики и логики, основы профессионального мастерства экскурсовода.

Особенностью экскурсионной работы является общение экскурсовода с посетителями музея. Из опыта музейной работы видно, что экскурсионные группы очень разные и работа с каждой из них требует особых навыков. Виды экскурсий, предлагаемые музейными специалистами, различаются по тематике, цели, но все они имеют единую форму. Во время экскурсии по материалам экспозиции музей выполняет свою просветительскую функцию. Другими словами, основа экскурсионной работы - привлечь внимание посетителей к историческому наследию и пробудить их интерес. Содержание экскурсии зависит от систематического повествования экскурсовода, а порядок расположения памятников помогает посетителям сделать выводы по теме. Подлинность экспонатов пробуждает в человеке глубокое изучение предмета. В связи с этим полное владение приемами экскурсий – одна из важных задач научных сотрудников и экскурсоводов музея, находящихся в постоянном контакте с аудиторией. В этом процессе неотъемлемой частью искусства экскурсовода являются педагогические методы, и это набор знаний, навыков и умений, которые необходимы экскурсоводу для использования в своей практике. Педагогическая техника – это искусство общения с людьми, умение говорить с аудиторией особым тоном, привлекать внимание участников экскурсии, знать душевное состояние людей, иметь хорошую речь и необходимую мимику.

Ключевые слова: музей, экскурсия, экспонат, экспозиция, группа, посетитель, тема, экскурсовод, речь, виды экскурсий.

Ibrohimzoda Z.

ON EXCURSION METHOD IN THE MUSEUM

In the article analyzes the methodology for conducting excursions in museums and the procedure for organizing this type of mass educational work to attract visitors. The tasks, types of excursions, features, signs and structures of excursions are considered. The features of the show and the story are analyzed; excursion method; service; methodology and methods; elements of excursion pedagogy and logic; the basics of a professional guide. The feature of the excursion work is the communication of the guide with the visitors of the museum. From the experience of museum work, it is

clear that the excursion groups are very different, and working with each of them requires special requirements. The types of excursions offered by museum specialists differ in topics, goals, but they all have the same form.

During an excursion based on the materials of the exposition, the museum performs its educational function. In other words, the basis of excursion work is to draw the attention of visitors to the historical heritage and awaken their understanding. The content of the tour depends on the systematic narration of the guide, and the order of the location of the monuments helps visitors to make conclusions on the topic. The authenticity of the exhibits awakens in a person a deep study of the subject. In this regard, complete mastery of the techniques of excursions is one of the important tasks of the research workers and museum guides who are in constant contact with the audience. In this process, pedagogical methods are an integral part of the art of a guide, and this is a set of knowledge, skills and abilities that a guide needs to use in his practice. Pedagogical technique is the art of communicating with people, the ability to speak with the audience in a special tone, to attract the attention of excursion participants, to know the state of mind of people, to have good speech and the necessary gesture.

Keywords: museum, excursion, exhibit, exposition, group, visitor, topic, guide, speech, types of excursions.

УДК: 9тадж+006.90+37тадж+008+73/.76 (575.3)

Боймуродова З.

МУЗЕЙ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНЫХ ИСКУССТВ КАК УЧРЕЖДЕНИЕ КУЛЬТУРНО-ПРОСВЕТИТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ТАДЖИКИСТАНЕ В 50-Е ГГ. XX ВЕКА

В статье рассматривается деятельность музея изобразительных искусств в Таджикистане в 50-е гг. XX в. как учреждение культурно-просветительской деятельности. Музей посредством интерпретации своих коллекций сохраняет музейные экспонаты и пропагандирует историко-культурное наследие. Музей изобразительных искусств в г. Сталинабаде был создан 1947 году и имел особое значение в развитии художественной культуры страны.

Изобразительное искусство – одно из самых удивительных созданий человечества. Изображая на полотне одного человека, создавая пейзаж, натюрморт, описывая в картине какой-то период жизни, судьбы людей творец говорит о своем времени, эпохе и о себе самом. Художник, давая обобщенное отражение действительности, сохраняет ощущение всей полноты жизни и отражает в своем произведении действительность. Задача музея, прежде всего, заключается в том, чтобы сохранить, изучить, экспонировать и пропагандировать произведения искусства в обществе.

В 50-е гг. наблюдалось оживление выставочной деятельности в СССР. В эти годы был организован целый ряд всесоюзных и

республиканских художественных вернисажей. Большинство их экспонатов поступали в собрание музеев по решению закупочной комиссии Министерства культуры Таджикской ССР. Формирование коллекции музея также шло через Правление Союза художников Таджикистана и согласно закупкам у частных лиц, общественных организаций и т.д. Таким образом, лучшие произведения художников непременно пополняли музейную коллекцию.

Большую помощь в укомплектовании республиканского музея изобразительных искусств в Таджикистане оказали центральные музейные учреждения СССР – Государственная Третьяковская галерея, Государственный музей изобразительных искусств им. А.С. Пушкина, Государственный Русский музей, Государственный музей искусств народов Востока.

Ключевые слова: культура, история, музей, коллекция, Союз художников, изобразительное искусство, живопись, графика, скульптура, художник, творчество, художественные выставки, профессиональное искусство.

Музеи играют огромную роль в культурно-просветительской жизни общества посредством интерпретации музейных коллекций, сохранения предметов и пропаганды историко-культурного наследия. Также музей изобразительных искусств в г. Сталинабаде в 50-е годы имел особое значение в развитии художественной культурной жизни страны.

Работа музея включала различные виды деятельности: сбор произведений искусства, их распространение, воспроизведение, репродуцирование, потребление, ведение искусствоведческих исследований, экскурсионные туры, поддержка художественной критики и хранение художественных ценностей, т.е. произведений изобразительного искусства: живописи, графики, скульптуры и декоративно-прикладного искусства.

Изобразительное искусство – одно из самых удивительных созданий человечества. Изображая на полотне одного человека, создавая пейзаж, натюрморт, описывая в картине какой-то период жизни, судьбы людей творец говорит о своем времени, эпохе и о себе самом. Художник, давая обобщенное отражение действительности, сохраняет ощущение всей полноты жизни и отражает в своем произведении действительность. Задача музея, прежде всего, заключается в том, чтобы сохранить, изучить, экспонировать и пропагандировать произведения искусства в обществе.

После проведения первой республиканской художественной выставки в историко-краеведческом музее (1934), ставшей важным событием в культурной жизни страны, практика экспонирования произведений изобразительного искусства стала здесь постоянной и регулярной. Сложившаяся ситуация поставила вопрос о создании Музея изобразительного искусства. В этой связи 21 июля 1944 г. Совет Министров Таджикистана принял решение «Об организации постоянно действующего художественного показа в г. Сталинабаде» [16]. Это было первой инициативой государства в деле пропаганды и агитации народного и профессионального изобразительного

искусства. Также была поставлена задача по определению рабочего штата постоянно действующей художественной выставки в г. Сталинабаде и представление его на утверждение Государственной комиссии при СНК Советского Союза.

14 июля 1945 г. СНК Таджикской ССР принял решение «Об открытии Музея изобразительного искусства в г. Сталинабаде» [16]. На основании этого решения второй этаж здания филиала Академии наук СССР, находящегося на проспекте Куйбышева, передавался в распоряжение Управления делами по искусству при СНК Таджикской ССР. Председателю Президиума Таджикского филиала Академии наук СССР Толмачеву было поручено освободить второй этаж упомянутого здания до 20 июля 1945 года [16].

Таким образом, Музей изобразительных искусств в г. Сталинабаде открылся 5 мая 1947 года [8, с. 511], что свидетельствует о внимании государственных органов к развитию культуры республики. Открытие музея должно было сыграть значительную роль в идеологической борьбе, пропаганде изобразительного искусства среди широких масс населения, популяризации произведений русских, советских и западноевропейских мастеров изобразительного искусства.

Первым директором Музея изобразительных искусств был назначен профессор Б.М. Каплан. Музей состоял из двух залов, о чем тогда сообщала газета «Сталинская молодежь» в номере, вышедшем 18 июня 1947 г. [14, с.43]. В специальной Справке от 05.09.1947, подписанной тогдашним директором Таджикского государственного музея изобразительных искусств Б.М. Капланом указывается, что на то время в фонде музея числилось 307 произведений. Первоначальная научная их регистрация была произведена в том же количестве [8, с. 511].

Музей изобразительных искусств тогда имел огромное значение в обществе по сохранению художественных ценностей. Это было очень важно, и тем самым уровень эстетического вкуса и знаний массового зрителя стал повышаться и расти. Увеличивалось количество организуемых вернисажей, на которых представлялись высокопрофессиональные и ценные в художественном отношении произведения мастеров, а также образцы национального творчества, что самым естественным образом поставило вопрос об организации специального хранилища для произведений изобразительного искусства. Как известно, в тот период (до 1947 г.) еще не было крупного центра по пропаганде изобразительного искусства, который мог бы соответствовать запросам общества и требованиям времени.

Начиная с того времени музей проделал замечательную работу по ознакомлению публики с развитием изобразительного искусства, его успехами и развитием. Например, к 30-летию образования Советской власти в 1947 году в помещении музея в г. Сталинабаде была устроена специальная художественная выставка, на которой экспонировались работы известных таджикских художников А. Камелина, М. Хошмухаммедова, С. Захарова, М. Зубревой, Г. Иванова, Е. Татариневой, М. Шипулина и др.

Одним из самых значительных произведений, представленных на этой республиканской выставке, была картина М. Хошмухаммедова «Белое золото», которая позже была экспонирована и на Всесоюзной художественной выставке в Москве [7, с.13].

В 50-е годы XX века в столице Таджикистана уже работала целая группа профессиональных художников, таких как М. Хошмухаммедов, А. Ашуров, И. Абдурахманов, М. Олимов, Ю. Баротбеков, А. Камелин, И. Ершов, М. Ткаченко, В. Сидоренко, Г. Кузьмин, Н. Матасов, Д. Илябаев, С. Захаров, М. Зубреева и др.

Выше названные мастера чаще стали принимать участие в разнообразных тематических выставках как в республике, так и за ее пределами.

В этот период стал заметен приток молодых художников. В члены Союза художников Таджикистана стали вступать выпускники художественных вузов Москвы, Ленинграда, Таллина, Риги, Ташкента и других городов. В изобразительное искусство республики всего за несколько лет пришло целое поколение молодых творческих индивидуальностей. Среди них можно назвать имена художников, ставших впоследствии известными мастерами живописи: А. Рахимов, З. Хабибуллаев, Н. Ханин, Х. Хушвахтов, А. Хайдаров, В. Боборыкин, А. Аминджанов, Р. Богдасаров, А. Умаров, А. Ахмедов, И. Рахнаев, И. Лисиков, И. Волынский, А. Бесперстов, Ф. Салманов, Е. Носик, Н. Никитин, В. Сапронов, В. Алексеев, А. Пономорев и др.

Не менее креативно стали работать художники-декораторы В. Фуфыгин, Е. Чемодуров, М. Шипулин, М. Мухин, М. Лебедева, а также скульпторы Е. Татарина, А. Ганиев, К. Жумагазин, Г. Чередниченко, К. Зокиров, О. Ахунов, графики Х. Расулов, Б. Серебрянский, П. Гейвандов, К. Туренко, С. Вышнепольский, С. Краснопольский, П. Зобнин, Д. Винокуров, В. Будный, В. Фомин, А. Орлов, С. Астафьев и другие. Примечательно, что именно в начале 50-х годов художники Таджикистана стали глубже изучать особенности жизни и быта народа. При этом, они старались создавать картины, отражающие процесс возрождения мирной жизни и грандиозные перемены в культурно-экономической и социальной жизни республики. Как отмечают многие исследователи, (Л. Айни, Р. Муродов, Л. Додхудоева, С. Мухиддинов, Б. Бойназаров) художники стали искать новые формы выражения своих позиций и взглядов на современную жизнь. Появились новые жанры, а уже ставший популярным плакат во многом усовершенствовался и стал весьма разнообразным по тематике.

В Москве в Государственной Третьяковской галерее с 20 декабря 1950 г. по 30 мая 1951 г. проходила Всесоюзная художественная выставка, которая охватила следующие разделы: живопись, скульптура, графика, (рисунок, акварель, гравюра, политический плакат, рекламный плакат). В ней участвовали более шестисот художников, экспонировались 1310 произведений. Материалы выставки были изданы в виде иллюстрированного каталога «Художественная выставка 1950. Живопись. Скульптура. Графика» [3].

Таджикистан представлял на этой выставке произведения М. Хошмухаммедова «Весна. Уголок ботанического сада», «Долина реки Каферниган», «Закат», «Сирень». Они отличались большой наблюдательностью художника, его умением передавать многообразие и красочность природы [7, с. 16]. Также в честь 40-летия Великой Октябрьской социалистической революции с 5 ноября 1957 г. по 16 марта 1958 г. в Москве в Центральном выставочном зале Академии художеств СССР, а также в Доме художника, в Центральном Доме работников искусств и ряде других залов Москвы была организована Всесоюзная художественная выставка, где были представлены все союзные республики [13].

В 1952 – 1953 гг. по инициативе Союза советских художников Таджикской ССР в музее изобразительных искусств были организованы республиканские художественные выставки, где экспонировались работы А. Ашурова, А. Камелина, М. Шипулина, С. Захарова, Б. Серебрянского, П. Зобнина, И. Абдурахманова, Н. Дрегалина, С. Краснопольского и других мастеров [7, с. 16-17].

В 50-е гг. в музее Республиканского изобразительного искусства в должности директора работал известный художник-живописец М. Хошмухаммедов (1953-1959). По его просьбе, касающейся пополнения фондов экспонатов в Государственном музее изобразительных искусств Таджикской ССР от 23 апреля 1954 г. за № 44 в Министерство культуры СССР [16], таким образом, в 50-60-е гг. по приказу Комитета по делам искусств при Совете Министров культуры СССР, в фонд Музей изобразительных искусств поступил ряд работ русских художников из Москвы и Ленинграда, такие, как полотна К. Дорохова, С. Соколова, Б. Щербакова, Л. Леонтера, А. Мажаева, Б. Биргера и др.

Было дано соответствующее поручение Отделу музеев Главного управления изобразительных искусств, в котором говорилось: «Художественным музеям союзного подчинения, Государственному музею восточных культур, Государственному Эрмитажу, Государственной Третьяковской галерее и другим музеям выделить из своих фондов экспонаты для последующей передачи в постоянное пользование Государственному музею изобразительных искусств Таджикской ССР». На этом основании начальник отдела музеев СССР, К. Бутенко сообщил, что в ближайшее время для музея в Сталинабаде планируется пополнение из фондов государственной закупочной комиссии [14, с. 48].

Таким образом, большую помощь в укомплектовании республиканского музея в Таджикистане оказали центральные музейные учреждения СССР – Государственная Третьяковская галерея, Государственный музей изобразительных искусств им. А.С. Пушкина, Государственный Русский музей, Государственный музей искусств народов Востока, которые на протяжении ряда лет выделяли из своих фондов произведения русского, советского искусства, которые дополнили тогда фонды музея.

В 50-е годы прошлого столетия Государственный музей изобразительного искусства Таджикской ССР начал международное сотрудничество с другими государственными музеями союзных

республик, сохраняя национальную идентичность этнокультуры таджиков, что способствовало развитию её собственных культур, обогащая её новыми разнообразными идеями и опытом.

В рассматриваемый период в музее изобразительных искусств в качестве ученого секретаря работала Е.М. Долгоносова, заведующей отделом была Е. Н. Чудович, научный сотрудником - Э. П. Букреева. Они были первыми искусствоведами в республике, которые на основе республиканских и всесоюзных выставок составили ряд альбомов и каталогов по изобразительному искусству Таджикской ССР.

Следует отметить, что тогда (50-е гг.) кроме отдельных газетных и журнальных статей, информация о современном изобразительном искусстве Таджикистана почти отсутствовала, и недостаточно было изучено. Исключение составляет именно вступительная статья Е. М. Долгоносовой к альбому «Изобразительное искусство Таджикской ССР» [7], которая работала в музее и на примере тогдашней коллекции музея дала обширный обзор пути развития изобразительного искусства в республике от самых его первых шагов до середины 50-х годов.

Передвижная художественная выставка Государственного музея изобразительного искусства Таджикской ССР была проведена в этом же году в Кулябе, в здании Государственного педагогического института. Она была организована на основе произведений художников Таджикистана и братских республик, хранящихся в собрании музея изобразительных искусств. На ней было представлено более 110 работ из коллекции музея, а также образцы творчества театральных художников и работы народных мастеров [6, с. 18-19]. Также в г. Хороге, административном центре Горно-Бадахшанской Автономной области Таджикистана, 14 сентября 1955 г. впервые была открыта художественная выставка из коллекции Республиканского Музея изобразительных искусств Таджикской ССР. Здесь демонстрировались наиболее значительные произведения изобразительного искусства Советского Таджикистана: «Поимка Ибрагимбека» (1937) Е. Бурцева, тематические пейзажи и картины «Подруги» (1949-1950) М. Хошмухаммедова, «Портрет знатной текстильщицы Сахадовой» (1952) Н. Дрегалина, «Портрет чабана» А. Камелина, а также новые произведения Д. Ильябаева, А. Пономарева, иллюстрации и плакаты Б. Серебрянского.

Многочисленные выставки, всемерный показ и пропаганда работ таджикских мастеров в этот период потребовали научного и критического осмысления происходящего процесса. В сентябре 1955 г. специально организованным Оргкомитетом при Союзе художников Таджикистана в здании Республиканского музея изобразительного искусства Таджикской ССР была проведена Вторая межреспубликанская научно-практическая конференция художников Средней Азии и Казахстана. Она включала экспозицию произведений участников и гостей данного мероприятия. Напомним, что Первая такая конференция с выставкой изобразительного искусства Средней Азии и Казахстана проходила в Ташкенте в 1953 г., на которой демонстрировали свои работы художники Узбекистана, Киргизии, Казахстана, Таджикистана и Туркмении. Примечательно, что тогда

впервые в столице Таджикистана экспонировались произведения мастеров четырех среднеазиатских республик – Узбекистана, Киргизии, Казахстана и Таджикистана [1, с. 51]. Ко дню ее открытия была приурочена отчетная выставка произведений таджикских живописцев, графиков и скульпторов, которые получили возможность наглядно ознакомиться с достижениями своих коллег из других республик.

Исследователь истории таджикского изобразительного искусства Б. Бойназаров в своей диссертации дал обширную информацию о Второй межреспубликанской научно-практической конференции художников Средней Азии и Казахстана и отметил, что «...тогда в Таджикистане работал дружный, спаянный коллектив живописцев, графиков, скульпторов. Очень хорошим начинанием, давшим импульс развитию изобразительного искусства братских республик, стали межреспубликанские творческие конференции. К сожалению, принятые на этих конференциях решения не всегда приносили результаты, а оставались только пожеланиями. Понятно, какое значение имел тогда Государственный музей изобразительного искусства. Но Министерство культуры явно недооценивало его значение для пропаганды изобразительного искусства» [2, с. 45].

Очень важным событием в культурной жизни Таджикистана стало празднование 500-летия крупнейшего художника Востока, знаменитого миниатюриста гератской школы Камолиддина Бехзода. Его творчество олицетворяет период высшего расцвета средневековой миниатюры Востока. Его произведения смогли вобрать в себя устремления и мечты таджикского народа и высокие гуманистические идеи. В декабре 1955 г. в Таджикском Государственном театре оперы и балета имени С. Айни состоялось торжественное собрание, посвященное этой дате, которое открыл министр культуры Таджикской ССР Хакимзаде. С докладом о жизни и творчестве Камолиддина Бехзода выступил действительный член Академии наук Таджикской ССР проф. А. А. Семенов [10, с. 240].

Примечательно, что именно тогда, в связи с проведением праздничных мероприятий, в знак признания исторического значения творчества выдающегося сына таджикского народа и с целью увековечения его имени Государственному музею изобразительных искусств было присвоено имя Камолиддина Бехзода [12, с. 4-5].

В конце марта 1956 г. в Государственном музее изобразительных искусств им. К. Бехзода открылась персональная выставка театрального художника Таджикистана Михаила Никитича Шипулина, посвященная 50-летию со дня рождения и 25-летию творческой деятельности. К вернисажу был подготовлен каталог [4]. Особое место на выставке занимала серия портретов таджикских театральных деятелей, выполненных темперой: «Портрет Народной артистки Таджикской ССР С. Туйбоевой в роли Джульетты» (1947), «Портрет Народной артистки Туфы Фазиловой в роли Гюли» (1956) и др. Перечисленные работы были приняты в фонд музея, для того чтобы сохранить исторические свидетельства развития культуры таджикского народа. Четырнадцать его политических плакатов были переданы в Государственную Третьяковскую галерею. Работы

художника также находятся в музеях московских театров, Алтайском краевом музее [4, с. 27].

В июле 1958 г. в помещении Музея изобразительных искусств им. Бехзода была открыта экспозиция по материалам выставки советского изобразительного искусства, проходившей в Москве. Жители столицы Таджикистана познакомились не только с произведениями художников Москвы и Ленинграда, но и с работами живописцев, скульпторов и графиков всех союзных республик. Были представлены произведения художников разных поколений: И. Грабаря, Г. Верейского, С. Лебедевой, П. Никонова, М. Самсонова [11, с. 315-316]. Таджикские художники, в том числе М. Хошмухамедов, В. Боборыкин, Б. Серебрянский и С. Краснопольский также участвовали со своими работами, которые они подготовили к 40-летию Октября [5].

В 1959 году Таджикская ССР отметила 30-летие со дня своего образования. Этой дате также была посвящена художественная выставка, которая оказалась не совсем обычной. На ней впервые одновременно представила свои произведения большая группа художников, казалось бы совершенно несовместимых по своим творческим стилям и устремлениям. Основной костяк этого коллектива составляла творческая молодежь, которая в том же году окончила учебу в вузах Москвы и Ленинграда. Это были темпераментные, с острым чувством необычных композиционных построений и смелых ракурсов художники Зухур Хабибуллаев и Николай Ханин, а также более созерцательные, ощущающие мягкость и поэтичность цвета и формы Абдурахман Рахимов и Николай Матасов. Можно назвать и Ивана Лисикова, чьи портреты на этой выставке более свободно скомпонованные, стали интереснее в цвете.

Старшее поколение художников, таких как А. Ашуров, М. Хошмухаммедов, А. Камелин, П. Фальбов также участвовали в вернисаже. По богатству, разнообразию и смелости художественных находок в сравнении с предыдущими эта экспозиция воспринималась специалистами и зрителями как настоящий праздник искусства. Казалось, художники впервые для себя открывают красоту живописи советского и мирового искусства: М. Сарьяна, П. Гогена и А. Дейнека, А. Корина и Г. Нисского, импрессионистов, а также художников-примитивистов: произведения «Манеж. 1941 год» (1941) А. Дейнеки; «Воз сена» А. Корина и др. Ныне они все находятся в фонде Национального музея Таджикистана.

Именно в 50-е гг. наблюдалось оживление выставочной деятельности в СССР. В эти годы был организован целый ряд всесоюзных и республиканских художественных вернисажей. Большинство их экспонатов поступали в собрание музеев по решению закупочной комиссии Министерства культуры Таджикской ССР. Формирование коллекции музея также шло через Правление Союза художников Таджикистана и согласно закупкам у частных лиц, общественных организаций и т.д. Таким образом, лучшие произведения художников непременно пополняли музейную коллекцию.

Надо особо отметить, что 1959 г. согласно приказу Министерства культуры Таджикской ССР №290-К от 4 декабря 1959 г. Государственный музей изобразительных искусств им. К. Бехзода был объединен с Республиканским историко-краеведческим музеем [12, с. 4-5].

Таким образом, деятельность музея изобразительных искусств, в том числе огромные республиканские и всесоюзные художественные выставки представляли собой заметное явление культурной жизни республики. Художественные произведения приобщают человека к непреходящим традициям, оказывая активное воздействие на его мировосприятие и исподволь воспитывая эстетический вкус. Оригинальные произведения таджикских и русских мастеров живописи, графики, скульптуры и декоративно-прикладного искусства, которые были собраны в собрание музея изобразительных искусств в 50-е годы XX в. сегодня хранятся и экспонируются в выставочных залах Национального музея Таджикистана, показывая широкому зрителю уникальную художественную культуру нашего края.

Литература

1. Белинская, Н.А., Мешкерис, В. А. Межреспубликанская выставка художников Средней Азии и Казахстана 1955 г. – Душанбе: Академия наук Таджикской ССР, 1956. –256 с.
2. Бойназаров, Б. История становления и развития изобразительного искусства таджикского народа (20-80-е годы XX века): дис. ...канд. истор. наук / Б. Бойназаров. – Душанбе, 2004. – 156 с.
3. Всесоюзная художественная выставка 1950 года. URL: <https://www.maslovka.org/modules.php?Name=Content&pa=showpage&pid=1394&page=21>. (дата обращения 18.01.2021)
4. Долгоносова, Е. Каталог выставки произведений М. Н. Шипулина к 50-летию со дня рождения и 25-летию творческой деятельности / Е. Долгоносова. – Сталинабад, 1956. – 44 с.
5. Долгоносова, Е. Всесоюзная художественная выставка, посвященная 40-летию Великой Октябрьской социалистической революции. Живопись. Скульптура. Графика. Работы художников театра и кино. Каталог / Е. Долгоносова. – Сталинабад, 1957. – 41 с.
6. Долгоносова, Е., Чудович, Е. Передвижная художественная выставка. Каталог. – Сталинабад, 1954. – 33 с.
7. Долгоносова, Е. Изобразительное искусство Таджикской ССР / Е. Долгоносова. – М., 1957. – 92 с.
8. Из истории культурного строительства в Таджикистане 1941-1960 гг. Том 2. – Душанбе: Ирфон, 1972. – 672 с.
9. Искусство таджикского народа. Вып. 2. – Сталинабад, 1960. – 375 с.
10. Мешкерис, В. Изобразительное искусство / В. Мешкерис. – Сталинабад, 1956. –256 с.

11. Мешкерис, В. А., Страдомская, М. П. Изобразительное искусство / В. А. Мешкерис, М. П. Страдомская // Искусство таджикского народа. Вып. 3. – Душанбе, 1965. – 347 с.

12. Музей изобразительных искусств. Путеводитель / составители: Э. П. Букреева, Т. И. Овчарова, К. П. Тереньтева, Е. Н. Чудович. – Душанбе: Ирфон, 1981. – 193 с.

13. На Всесоюзной художественной выставке // Правда. – 1957. – 8 декабря.

14. Нуров, Г. Формирование и развитие музейного дела в Таджикистане (30-е годы XX – начало XXI вв.): дис. ...канд. истор. наук: 07.00.02 / Г. З. Нуров. – Душанбе, 2011. – 144 с.

15. Текущий архив Национального музея Таджикистан. Оп. 3. Д. 2. – Л. 21. (Книга отзывов. 1947-1948 гг.).

16. Текущий архив Национального музея Таджикистан. (ТА НМТ). - Оп. 3. Д. 1. – Л. 2.

Боймуродова З.

ФАЪОЛИЯТИ ОСОРХОНАИ САНЪАТИ ТАСВИРӢ ҲАМЧУН ЯК МУАССИСАИ ФАРҲАНГИЮ МАЪРИФАТӢ ДАР ТОҶИКИСТОН ДАР СОЛҲОИ 50-УМИ АСРИ XX

Дар мақола фаъолияти Осорхонаи санъати тасвирии Тоҷикистон дар солҳои 50-уми асри XX, ҳамчун як муассисаи фарҳангию маърифатӣ баррасӣ шудааст. Осорхона тавассути коллексияҳояш, ашёҳои осорхонаро ҳифз намуда, мероси таърихию фарҳангиро тарғиб менамояд. Осорхонаи санъати тасвири дар Сталинобод соли 1947 таъсис ёфта, дар рушди фарҳанги бадеии ҳаёти кишвар аҳамияти хоса дошт.

Санъати тасвири яке аз офаридаҳои ачиби инсоният аст. Тасвири як шахс дар асар, эҷоди манзара, натюрморт, тасвири баъзе давраи ҳаёт, сарнавишти одамон, эҷодкор дар замони худ, даврони худ ва дар бораи худ нақл мекунад, аз он ҷумла рассом низ инъикоси умумии воқеиятро дар асар нигоҳ дошта эҳсоси пуррагии зиндагӣ ва воқеияти кориашро инъикос мекунад. Вазифаи музей, пеш аз ҳама, ҳифз, омӯзиш, намоиш ва таблиғи осори бадеӣ дар ҷомеа мебошад.

Дар солҳои 50-ум дар ИҶШС эҳёи фаъолияти намоишгоҳҳо ба амал омад. Дар ин солҳо як қатор намоишгоҳҳои рассомии умумииттифоқӣ ва ҷумҳуриявӣ ташкил карда шуданд, аксарияти экспонатҳои онҳо бо қарори комиссияи хариди Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон ба фонди осорхонаҳо ворид шуданд. Маҷмуаи осорхона инчунин тавассути Раёсати Иттифоқи рассомони Тоҷикистон ва тибқи хариди шахсони алоҳида, ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва ғайра гирдоварӣ шудааст.

Ҳамин тариқ, беҳтарин асарҳои рассомон фонди осорхонаро пурра қарданд. Барои такмил додани фонди осорхонаи ҷумҳуриявӣ санъати тасвирии Тоҷикистон муассисаҳои марказии осорхонаҳои ИҶШС - Галереяи давлатии Третьяков, Осорхонаи давлатии санъати

тасвирии ба номи А. Пушкин, Осорхонаи давлатии Русия, Осорхонаи давлатии санъати халқҳои Шарқ ёри расониданд.

Калидвожаҳо: фарҳанг, таърих, осорхона, коллексия, Иттифоқи рассомон, санъати тасвирӣ, мусаввада, графика, мучассама, рассом, эҷод, номошиҳои рассомӣ, санъати касбӣ.

Boimurodova Z.

THE MUSEUM OF FINE ARTS AS AN INSTITUTION OF CULTURAL AND EDUCATIONAL ACTIVITIES IN TAJIKISTAN IN THE 50's OF XX CENTURY

The article examines the activities of the Museum of Fine Arts in Tajikistan in the 50s. XX century, as a cultural and educational institution. The museum, through the interpretation of its collections, preserves museum items and promotes the historical and cultural heritage. The Museum of Fine Arts in Stalinabad was founded in 1947 and was of particular importance in the development of the artistic culture of the country's life.

Fine art is one of the most amazing creations of humanity. Depicting one person on the canvas, creating a landscape, still life, describing in a picture some period of life, the fate of people, the creator talks about his time, era and about himself the artist, giving a generalized reflection of reality, retains the feeling of the fullness of life and reflects in his work reality. The mission of the museum is first of all, to preserve, study, exhibit and promote the work of art in the community.

In the 50s of the last century. There was a revival of exhibition activity in the USSR. During these years, a number of All-Union and republican art exhibitions were organized. Most of their exhibits entered the collection of museums by decision of the procurement commission of the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan.

The collection of the museum was also formed through the Board of the Union of Artists of Tajikistan and according to purchases from individuals, public organizations, etc. Thus, the best works of artists were certainly added to the museum collection.

The central museum institutions of the USSR - the State Tretyakov Gallery, the State Museum of Fine Arts named after V.I. A.S. Pushkin, State Russian Museum, State Museum of Arts of the Peoples of the East.

Keywords: culture, history, museum, collection, Union of Artists, fine arts, painting, graphics, sculpture, artist, creativity, art exhibitions, professional art.

ТДУ: 78тоҷик+008+37тоҷик+782/784=39тоҷик+792тоҷик

Чумъаев М.,
Шарифзода Ф.

БАРРАСИИ МАСОИЛИ САНЪАТ ВА САНЪАТШИНОСӢ ДАР «ОСОР»-И ПИТФИ

Дар мақолаи илмӣ суҳан дар бораи инъикоси масъалаҳои санъатишиносӣ дар шаш ҷилди силсиламаҷмӯаи «Осор»-и Пажӯҳишигоҳи илмӣ-тадқиқоти фарҳанг ва иттилооти Вазорати Фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон (ПИТФИ) меравад. Таъкид карда мешавад, ки дар баҳши «Санъатишиносӣ»-и «Осор» – муҳимтарин масъалаҳои назария амалии санъати тасвирӣ, мусиқӣ, театр, санъати рақсу опера ва ғайра мавриди баррасӣ қарор дода шудаанд.

Ҳар як мақолаи ин баҳш пажӯҳиши мукаммал буда, заминаи устувори илмию назариявӣ дорад. Ҳунари тасвири халқи тоҷик дар оғози асри XX аз тарафи профессор Саидалӣ Муҳиддинов баррасӣ гардида, масъалаҳои хушоҳангӣ дар монодияҳои шарқӣ ва «Шаимақом» мавзӯи пажӯҳиши доктори илмҳои санъатишиносӣ Фирӯз Улмасов мебошад. Силсилапажӯҳиҳои муҳаққиқи шодравон Абӯбақр Зубайдӣ ба масъалаҳои муҳими таърихӣ назария ва амалияи мусиқӣ баҳшида шудаанд. Осори намоёндоғони адабиёти тоҷик ва илми мусиқӣ паҳлуи дигари пажӯҳиши шодравон Абӯбақр Зубайдиро дар бар мегирад. Таҷассуми қаҳрамонҳои «Шоҳнома»-и безаволи Фирдавсӣ ва қаҳрамонҳои эҷодиёти мардумӣ дар сахнаи театри тоҷик ва робитаи театри Тоҷикистон ба Россия дар замони пасошӯравӣ аз масъалаҳои мебошанд, ки дар маркази таваҷҷуҳи номзади илмҳои таърих Маҳмадулло Табаров қарор доранд. Проблемаи омӯзиши нусхаи тоҷикии Гуруглӣ ва бандубасти сохтори ин достонҳои мардумӣ аз мавзӯҳои таҳқиқотҳои илми муҳаққиқи соҳаи мусиқӣ Кароматулло Раҳимов мебошанд. Дар қорҳои илми мусиқиишиноси ҷавон Шаҳноза Мирзоева ба сохти композитсионии операҳои тоҷикӣ ва симои занон дар асарҳои операвӣ таваҷҷуҳ зоҳир гардидааст. Масъалаи номгузори қисми баҳши «Шаимақом» муҳтавои пажӯҳиши Абдували Абдурашидовро ташиқ медиҳад. Пажӯҳиши муҳаққиқи шодравон Назокат Қличева ба масъалаҳои муҳталифи рақси мардумӣ ва санъати хореографияи касбӣ баҳшида шудаанд. Аз пажӯҳиши профессор Аскаралӣ Раҷабов дар бораи масъалаҳои муҳталифи шеър мусиқӣ ва аз пажӯҳиши профессор Ҷӯраҳон Обидпур дар бораи вазни рӯбӯӣ ва мусиқӣ маълумоти муфид пайдо кардан имконпазир аст.

Дар маҷмӯъ силсилапажӯҳиши, ки дар баҳши «Санъатишиносӣ»-и «Осор»-и ПИТФИ ҷой дода шудаанд, дар ҳалли бисёр масъалаҳои соҳаи санъат мусоидат намуда, барои дар оянда анҷом додани таҳқиқотҳои мукаммали илмӣ замина фароҳам меоранд.

Калидвожаҳо: санъатишиносӣ, санъатишинос, мусиқиишинос, санъати тасвирӣ, наққошӣ, ороиши амалӣ, эҷодиёти мусиқӣ, мусиқии мардумӣ, суруд, театр, рақс, опера, пажӯҳиши, муҳаққиқ, проблема, мутриб.

Ба шарофати Истиклолияти давлатии ҷумҳурӣ сол аз сол барои тарғиби дастовардҳои илмию фарҳангӣ имкониятҳои бештар фароҳам меояд. Агар ин, аз як тараф, баракати истиқлолият бошад, аз тарафи дигар, ба сиёсати фарҳангсолории давлату ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста аст, ки сол то сол ба пешрафти илму фарҳанг таваҷҷуҳи бештар зоҳир карда мешавад.

Дар самти тарғиби арзишҳои фарҳангии ҷомеа нақши ПИТФИ ниҳоят назаррас аст. Ҳамасола даҳҳо номгӯӣ асару мақолаҳои илмии олимону кормандони пажӯҳишгоҳ ба таъб мерасанд, ки дар онҳо муҳимтарин масоили омӯзиши мероси фарҳангӣ, фарҳангшиносию санъатшиносӣ, мусиқиву китобдорӣ, осорхонашиносиву сайёҳӣ, ВАО ва таъбу нашр мавриди баррасӣ қарор мегиранд.

Агар мо мундариҷаи шаш ҷилди то ба имрӯз ба таъбарасидаи маҷмӯаи илми «Осор»-ро аз назар гузаронида муқоиса намоем, ба хубӣ аён мегардад, ки бахши «Санъатшиносӣ» ҳам аз ҷиҳати миқдор ва ҳам аз ҷиҳати сифат яке аз пурмахсултарин бахшҳо ба ҳисоб меравад ва дар ин бахш ҳар ҷилд аз 1 то 7 мақолаи бунёдии илмӣ ҷой дода шудааст. Ҳар як мақолаи бахш пажӯҳиши мустақил ва дорои заминаи қавии илмию назарӣ мебошад. Дар ин бахш муҳимтарин масъалаҳои назарию амалии санъати тасвирӣ, мусиқӣ, театр, санъати рақсу опера ва ғайра мавриди баррасӣ қарор дода шудаанд. Бояд гуфт, ки санъат дарки воқеият, чараён ё натиҷаи ифодаи олами зоҳириву ботинӣ дар образи бадеӣ аст. Ба ибораи дигар, дар санъат хунари эҷод чунин нигаронида мешавад, ки он на танҳо чизи ба ҳуди муаллиф мароқангез, балки чизи ба дигарон шавқоварро низ инъикос намояд. «Мазмун ва мундариҷаи санъат дар ҳаёт барои ҳама мароқангез аст», – навишта буд Чернишевский. Албатта, агар санъат барои ҳама мароқангез бошад, барои пажӯҳишгарони соҳа мароқангезтар аст. Шояд ҳамин мароқангезии санъат бошад, ки дар шаш ҷилди силсиламаҷмӯаи илми ПИТФИ таҳқиқҳои аз ҳама бештар ба соҳаи санъат тааллуқ доранд.

Аз ҷумла бахши «Санъатшиносӣ»-и ҷилди якуми «Осор» шаш мақолаи илмиро дар бар мегирад. Ин бахш бо мақолаи «Хунари тасвирии халқи тоҷик дар оғози асри XX» (масъалаҳои омӯзиш) [ниг.: 13] шурӯъ мешавад. Мақола ба қалами доктори илмҳои таърих, профессор Саидали Мухиддинов тааллуқ дошта, дар бораи дар жанрҳои наққошӣ, ороиши амалӣ ва меъморию ороишӣ шакл гирифтани хунари тасвирии ин давра баҳс мекунад. Таъкид карда мешавад, ки дар оғози асри XX нақшу нигор ва гулкорӣ дар матоъҳои гуногун, наққошӣ дар рӯйи асбобҳои сафолӣ хелу қолиб будааст, ки ин аз тарафи муҳаққиқони соҳа мавриди пажӯҳиш қарор дода шудааст. Таҳқиқоти муҳаққиқон ҳамчунин гувоҳ аст, ки дар ин давра хунари қандакорӣ дар ҷӯб ва гач низ ниҳоят пеш рафта буд [ниг.: 13, с. 54]. Ҷиҳатҳои омӯзишӣ доштани хунари меъмории ин давра махсус таъкид карда мешавад, ки мутахассисон истифодаи унсурҳои пешқадами ин хунарро дар таҷрибаи сохтмону меъмории муосир муҳиму ба мақсад мувофиқ донистаанд [ниг.: 13, с. 54-55]. Ба андешаи муаллифи мақола дар оғози асри XX дар шаҳрҳои Хучанду Истаравшан, Конибодому Исфара, Панҷакент ва дигар шаҳрҳои тоҷикнишин наққошии меъмории полихромӣ (ҳарранга) мавқеи намоён пайдо карда буд, ки намунаҳои он то ба имрӯз мавҷуданд, вале мутаассифона онҳо пурра мавриди омӯзиш қарор дода нашудаанд. Ороиши маҳсулоти металлӣ, аз қабиле сикказанӣ дар мис, рехтагарӣ ва маснуоти заргарӣ низ дар ин давра рӯ ба инкишоф

арзёбӣ мегардад. Дар ривочи санъати рассомӣ нақши рассомони касбӣ ва ҳаваскор муҳим дониста мешавад [ниг.: 13, с. 55]. Аз як тараф, тангназариву хурофотпарастии ҳукуматдорон ва, аз тарафи дигар, пайдоиши чопи сангии китоб омилҳои асосии ба костагӣ рӯ овардани ҳунари ороиши китоб дониста мешаванд [ниг.: 13, с. 57]. Таъкид карда мешавад, ки дар ин давра амалдорону рӯҳониёни мутаассиб китобату ороиши дастнависҳоро зеро назорат гирифта, намегузоштанд, ки китобҳо бо ороишоти минъатурӣ зебу зиннат дода шаванд. Аз ин рӯ ҳунари ороиши китоб дар охири асри XIX ва аввали асри XX нисбат ба ду-се асри қаблӣ рӯ ба пастравӣ ниҳод [ниг.: 13, с. 59]. Ҳатто аз боиси муносиботи ҷоҳилонаи рӯҳониён бисёр тасвириҳои минъатурии дорои аҳамияти бузурги таърихӣ, ки дар асарҳои дастнавис тасвир ёфта, ҷонзоди зиндари инъикос менамуданд, абғору нобуд карда шуданд [ниг.: 13, с. 60]. Зимни пажӯҳиш муаллиф ба ҳулосае меояд, ки сарфи назар аз монеаҳои зиёд ва аз тарафи рӯҳониёни мутаассиб манъ гардидани тасвири аксҳои ҷонзоди зинда дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX санъати тасвирӣ дар қаламрави Осиёи Миёна арзи вучуд дошт. Баъзе жанрҳои ин ҳунар рӯ ба инкишоф ниҳода буд, ки ба таври мутассил идома ёфтани ороиши китобҳои чопи сангӣ далели ин гуфтаҳо мебошад [ниг.: 13, с. 61-62].

Ду мақолаи мусиқшинос, доктори илмҳои санъатшиносӣ Фирӯз Улмасов бо номҳои «О мелодическом пространстве в монодии и некоторых его видах структурирования в Шашмаконе» («Речь ба фазои ҳушоҳангӣ дар монодия ва баъзе навъҳои сохтори он дар Шашмаконе») [ниг.: 21] ва «О многомерности пространственного структурирования в восточной монодии» («Дар бораи бисёрпахлу будани сохтори фазои дар монодияи шарқӣ») [ниг.: 22] дар ду ҷилди аввали «Осор» ҷой дода шудаанд. Дар пажӯҳиши аввал ба муайян намудани нишондиҳандаҳои фазои ҳушоҳангӣ дар монодия (оҳанги яқовоза) ҳамчун соҳаи мустақили таҳқиқоти фактурӣ, ҳамчунин муайян намудани баъзе навъҳои сохтори он дар мусиқии анъанавии классикии Шашмаконе тавачҷуҳ зоҳир карда шудааст [ниг.: 21]. Дар мақолаи дуюм проблемаи бисёрпахлу будани сохтори монодияи шарқӣ ҳамчун ҷанбаи муҳими ташаккули назарияи монодияи муосир арзёбӣ гардида, масъалаи мазкур дар заминаи маводи мусиқии анъанавии Осиёи Миёна баррасӣ мешавад. Муаллиф ҳангоми таҳлили масъала бештари мисолҳоро аз мусиқии анъанавии халқҳои тоҷикӣ ўзбек меорад [ниг.: 22].

Силсилапажӯҳишҳои муҳаққиқи шодровон, номзади илми таърих Абӯбакр Зубайдӣ, ки дар бахши «Санъатшиносӣ»-и шаш ҷилди «Осор» ҷой дода шудаанд, ба паҳлуҳои мухталифи ташаккул ва таҳаввули фаъолияти касбии мусиқачиёни халқии Тоҷикистон дар замони муосир, ташаккули фаъолияти оммавии навозандагони халқӣ, ташаккул ва таҳаввули Шашмаконе, ташаккули эҷодиёти мусиқии халқӣ тоҷик ва дигар паҳлуҳои санъати мусиқӣ бахшида шудаанд. Аз ҷумла дар мақолаи «Становление новых форм публичной концертной деятельности народных музыкантов Таджикистана в 30-е – 80-е годы XX века» («Ташаккули шаклҳои нави фаъолияти оммавии концертҳои навозандагони халқии Тоҷикистон дар солҳои 30-80-уми садаи XX») [ниг.: 2], заминаҳои иҷтимоӣ фарҳангӣ ва ҳунарии ба вучуд омадани шаклҳои нави ҳунарнамоии навозандагони тоҷик бо нишон додани омилҳои объективӣ субъективӣ ба риштаи таҳқиқ қашида шудааст. Муаллиф ҷараёни рушди санъати мусиқии тоҷикро марҳила ба марҳила баррасӣ

намуда, хусусиятҳои умумӣ ва фарқи онҳоро нишон дода, ба ин роҳ тарҳи мукаммали ташаккул ва инкишофи ин навъи санъатро дар тӯли беш аз 50 сол пешниҳод кардааст. Аз ҷумла ӯ таъкид менамояд, ки баргузори аввалин слёти сарояндагону навозандагони мардумӣ дар баҳори соли 1931 соҳибистеъдодхоеро ошкор намуд, ки минбаъд дар пешрафти санъати касбии тоҷик саҳми арзанда гузоштанд [ниг.: 2, с. 101-102]. Таъсиси Хонаи эҷодӣ халқ ва Филармонияи давлатии Тоҷикистон барои пешрафти санъати мусиқии тоҷик воқеаи муҳим арзёбӣ карда мешавад [ниг.: 2, с. 105-109]. Зимни таҳлилу баррасӣ муаллиф ба хулоса меояд, ки аз худ кардан ва дар амалияи мусиқӣ ба роҳ мондани шаклҳои оммавии фаъолияти консертӣ, намоишҳои васеи эҷодӣ мусиқачиёни мардумӣ, ки дар он иштирок ва хунарнамоии баробари намоёндагони мардону занони тамоми минтақаҳои Тоҷикистон таъмин мегардид, дар таърихи ташаккули анъанаи иҷрои санъати мусиқии тоҷик зуҳуроти нави иҷтимоӣ ба ҳисоб меравад [ниг.: 2, с. 117].

Масъалаҳои рушду пешрафти фаъолияти касбии муҳрибони халқии Тоҷикистон дар замони имрӯза дар таҳқиқоти дигари Абӯбакр Зубайдӣ баррасӣ гардидаанд. Ин мақола «Этапы становления и развития профессиональной деятельности народных музыкантов Таджикистана в современную эпоху» («Марҳилаҳои ташаккул ва инкишофи фаъолияти касбии муҳрибони халқии Тоҷикистон дар замони муосир») унвон дорад [ниг.: 3]. Он асари мукаммали илмӣ буда, таҳлилу баррасии се марҳилаи ташаккули муҳрибони халқиро дар иртибот ба се давраи синнусолии онҳо – бачагӣ, ҷавонӣ ва камолот фаро гирифтааст [ниг.: 3, с. 79]. Ба ақидаи муаллифи мақола ин се марҳила барои фаъолияти муҳрибон нақши муҳим мебозанд, зеро дар марҳилаи аввал муҳаббат ба мусиқии мардумӣ тавлид меёбаду марҳилаи дуюм барои ташаккули мустақилонаи равиҳои эҷодӣ шароит ба вуҷуд меорад ва марҳилаи сеюм фаъолияти касбӣ ва камолоти эҷодии муҳрибро дар бар мегирад [ниг.: 3, с. 79]. Нақши оила, муаллимони мусиқӣ ва махфилҳои худфаъолияти бадеӣ барои тарбияи муҳрибони боистеъдод хеле муҳим арзёбӣ карда мешавад. Махсусан анъанаи оилавии тарбия дар инкишофи санъати мусиқии миллии тоҷик муҳим арзёбӣ карда мешавад. Муаллиф таъкид мекунад, ки ин анъана аз замонҳои қадим идома дорад ва бисёр муҳрибони машҳур, аз Содирхони Ҳофизу Боймуҳаммад Ниёзов то Абдулло Назриеву Ҷӯрабек Муродов, Одина Ҳошимову Нуқра Раҳматова ва Файзали Ҳасанову Давлатманд Холов маҳз ба шарофати хунари волои падарону бобоёни худ ба санъати мусиқӣ дил бохтаанд ва муҳрибро ба худ касб ихтиёр намудаанд. Муаллиф аз ҳаёти муҳрибон мисолҳои зиёде оварда, собит намудааст, ки бисёр санъаткорони машҳур, ки дар солҳои 30-юм – 60-уми асри XX ба дунё омадаанд, аввалин таассуроти мусиқии худро дар оила бардоштаанд [ниг.: 3, с. 80-87]. Ҳамчунин нақши дастаҳои худфаъолияти муассисаҳои таълимӣ, мактабҳои махсуси мусиқӣ, омӯзишгоҳҳои мусиқӣ ва Донишқадаи давлатии санъати Тоҷикистон ба номи М. Турсунзодаро (ҳоло Донишқадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи М. Турсунзода) дар тарбияи санъаткорони бомаҳорат баланд арзёбӣ гардида, таъкид мешавад, ки дастаҳои хунарие, ки дар Филармонияи давлатии Тоҷикистон ба номи Акашариф Ҷӯраев ва дар Комитети телевизион ва радиои назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолият менамоянд, дар баланд бардоштани маҳорати касбии муҳрибон мактаби бузурги эҷодӣ ба ҳисоб рафта, таъсиси Академияи мақом ва Консерваторияи миллии

Тоҷикистон тақозои давру замон мебошад, ки барои дар оянда боз ҳам инкишоф ёфтани санъати мусиқии тоҷик нақши калон бозида метавонад [ниг.: 3, с. 92-115].

Умуман, дар таҳқиқотҳои Абӯбакр Зубайдӣ ба муҳимтарин масъалаҳои таърихи ташаккул ва назарияи мусиқии тоҷик тавачҷух зоҳир карда шудааст. Пажӯҳише, ки номбурда дар баҳши «Санъатшиносӣ»-и ҷилди сеюми «Осор» дарҷ намудааст, ба мусиқидонии шоири машҳури охири асри XIX ва ибтидои асри XX Нақибхон Туғрали Аҳрорӣ баҳшида шудааст. Дар пажӯҳиши мазкур [ниг.: 4] таъкид карда мешавад, ки бисёр хунармандони мардумӣ ва оҳангсозони касбӣ дар эҷоди таронаҳои шашмақому фалак ва сурудҳои классикиву халқӣ ҳангоми интиҳоби матн ба ашъори Туғрал рӯ овардаанд ва ин бесабаб нест. Аз як тараф, ашъори Нақибхон Туғрал хеле равон буда, зуд ба оҳанг медарояд ва ин имкон додааст, ки бар ашъори безаволи Туғрал на танҳо сурудҳои Шашмақому классикӣ ва фалак, балки сурудҳо дар равияи мусиқии касбии композиторӣ низ офарида шудаанд [ниг.: 4, с. 136-139]. Аз тарафи дигар, ӯ бори аввал чунин андеша пешниҳод менамояд, ки Нақибхон Туғрал дар баробари андӯхтани дигар илмҳои замонаш аз илм ва амалияи мусиқӣ низ хуб бархӯрдор будааст, зеро дар байтҳои ҷудоғонаи шоир номи соҳҳои мусиқии қадимаву имрӯзаи мардуми тоҷик ва истилоҳоти соҳаи мусиқӣ хеле бамавриду устодона оварда шудаанд, ки ин худ далели донандаи назария ва амалияи мусиқӣ будани шоир аст [ниг.: 4, с. 139]. Муаллифи мақола байтҳои зиёди Туғралро, ки дар онҳо истилоҳоти мухталифи соҳаи мусиқӣ хеле моҳирона истифода шудаанд, ҳамчун далел оварда, таъкид менамояд, ки танҳо шахси донандаи назарияи мусиқӣ метавонад, чунин истилоҳотро моҳирона дар назм истифода барад [ниг.: 4, с. 139-152]. Албатта, донандаи илми мусиқӣ будани Нақибхон Туғрал фарзияе мебошад, ки онро муаллифи пажӯҳиш дар натиҷаи омӯзишу таҳқиқи ашъори ӯ пешниҳод намудааст. Аз ин рӯ доир ба ин паҳлуи эҷодиёти Туғрал анҷом додани таҳқиқоти муфассали илмӣ ба мақсад мувофиқ доништа мешавад [ниг.: 4, с. 152].

Дар баҳшҳои «Санъатшиносӣ»-и ҷилдҳои чорум ва панҷуми силсиламаҷмӯа низ ду пажӯҳиши пурмуҳтавои Абӯбакр Зубайдӣ ҷой дода шудаанд, ки яке «Нигоҳе ба ташаккул ва таҳаввули Шашмақом» [ниг.: 5] ва дигаре «Нақши Сайиди Насафӣ дар тавсифи хунармандӣ ва рушди мусиқии тоҷик» [ниг.: 6] унвон дорад. Дар пажӯҳиши аввал дар истинод ба адабиёти илмӣ сохту таркиби Шашмақом, хусусиятҳои шеърҳои оҳанг дар ин шоҳасари мусиқии классикӣ, раванди ба Шашмақом табдил ёфтани Дувоздаҳмақом ва инкишофи Шашмақом дар марҳилаҳои мухталифи таърихӣ нишон дода шуда, роҳҳои эҳё ва рушди анъанаҳои суннатии омӯзиши он асоснок, нақши ҳофизону мутрибони гузашта дар ҷовидон мондан ва аз насл ба насл гузаштани Шашмақом таъкид карда мешавад. Ба андешаи муаллиф давраи ташаккули пурраи Шашмақом асрҳои XVIII-XIX буда, ин шоҳасари мукаммали мусиқии касбии классикӣ аз навою суруд ва таронаҳои мардумӣ сарчашма мегирад [ниг.: 5, с. 112]. На танҳо дӯст доштани шундан, балки омӯхтани ҳамачониба таҳқиқ намудан ва инкишоф додани ба наслҳои оянда мерос гузоштани ин шоҳасари мусиқӣ муҳим доништа мешавад [ниг.: 5, с. 113].

Дар таҳқиқоти дуюм [ниг.: 6] таъкид карда мешавад, ки дар баробари тавсифи хунармандӣ Сайиди Насафӣ дар пешрафти санъати мусиқии тоҷик низ саҳм гузоштааст. Муҳаққиқ дар истинод ба баъзе

сарчашмаҳо ва аз рӯйи он ки дар ашъори шоир истилоҳоти соҳаи муסיқиву номи бисёр сохҳо бамавқеъ ва мувофиқи мазмун ба кор бурда шудаанд, ба хулосае меояд, ки Сайидо дар баробари шоир будан аз илми муסיқӣ низ бохабар будааст. Ҳамчунин ғазалу мухаммасоти шоир дар баробари маъноҳои баланди иҷтимоӣ оҳанги хос дошта, дар пешрафти санъати муסיқии халқи тоҷик нақши назаррас гузоштаанд. Аз ҳамин сабаб як силсила ғазалҳои шоир ба сифати матни муסיқӣҳои Шашмақом интиҳоб гардидаву аз тарафи сарояндагони маъруфи ин шоҳасари муסיқии классикӣ суруда мешаванд. Дар баробари ин, бисёр сарояндаҳои сурудҳои халқӣ ба ашъори Сайидо оҳанг бастаанд, ки оҳанги ин сурудҳо марғубу дилписанд ва рӯҳнавоз буда, писанди мардум гардидаанд. Сабаби равону салис ва ба навои муסיқӣ мувофиқ будани бисёр ғазалу мухаммасоти Сайидо низ ба донандаи илми муסיқӣ будани ӯ нисбат дода мешавад.

Нихоят мақолаи дар баҳши «Санъатшиносӣ»-и ҷилди шашуми «Осор» батабърасидаи А. Зубайдӣ «Эҷодиёти муסיқии халқи тоҷик» унвон дошта [ниг.: 7], дар соҳаи таърихи муסיқии халқи тоҷик пажӯҳиши мукамал ба ҳисоб меравад. Дар он соҳт ва жанрҳои эҷодиёти муסיқии анъанавии тоҷик, ки дар давоми садсолаҳо ташаккул ёфтааст, таҳлилу баррасӣ мегардад. Муаллиф дар асоси далелҳои муътамад таърихи фарҳанги муסיқии тоҷиконро ба замонҳои қадим ва ташаккули тафаккури муסיқии халқи тоҷикро ба давраи ғулмдорӣ мансуб меонад. Ба андешаи ӯ аввалин маълумотҳоро дар бораи муסיқӣ ва соҳову жанрҳои мухталифи он аз китоби «Авесто» пайдо кардан мумкин аст. Қисмҳои таркибии ин китоб – «Готҳо»-ву «Яштҳо» ва «Ясноҳо» дар шакли суруд ва овозҳои иҷро карда мешуданд [ниг.: 7, с. 44]. Дар омӯзиши таърихи фарҳанги муסיқии халқи тоҷик дар замонҳои қадим ва асрҳои миёна аҳамияти хос доштани сарчашмаҳои адабию таърихӣ таъкид карда мешавад [ниг.: 7, с. 45]. Дар мақола навҳои муסיқӣ аз рӯйи мундариҷа, вобаста ба тарзи иҷроӣ, аз рӯйи алоқамандӣ бо дигар навҳои санъат ва вобаста ба иҷроиши сахнавӣ тасниф карда мешаванд. Дар иртибот ба ин дар бораи муסיқии мардумӣ-анъанавии халқи тоҷик ва жанрҳои он, муסיқии фолклории тоҷик, жанрҳои муסיқии касбӣ-мардумии тоҷик ва Фалак – ҳамчун навҳои муסיқии касбии мардуми тоҷик, жанрҳои муסיқии касбӣ-анъанавии тоҷик ва Шашмақом ҳамчун муסיқии касбии классикӣ тоҷик, инчунин дар бораи эҷодиёти оҳангсозони мардумӣ маълумот дода шудааст. Масъалаҳои таърихи муסיқии тоҷик, ки дар мақола мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд, барои муҳаққиқони ин соҳа бисёр муҳиманд.

Дар баҳши «Санъатшиносӣ»-и ҷилдҳои якум ва дуҷуми «Осор» ду пажӯҳиш ба соҳаи театр баҳшида шудааст, ки ба қалами номзади илмҳои таърих Маҳмадулло Табаров тааллуқ доранд. «Персонажи «Шахнаме» А. Фирдоуси и современное отображение фольклорных героев в таджикском театре» («Персонажҳои «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ ва таҷассуми имрӯзаи қаҳрамонҳои эҷодиёти мардумӣ дар театри тоҷик») [ниг.: 19] ба масъалаи комёбиҳои театри тоҷик дар ҷодаи гузаштани намоишномаҳо аз рӯйи асарҳои беэволи Абулқосими Фирдавсӣ баҳшида шудааст. Муаллифи мақола зимни таҳлили намоишномаҳо, ки аз рӯйи дostonҳои «Шоҳнома»-и беэволи Фирдавсӣ дар сахнаи театри тоҷик нишон дода шудаанд, ба хулосае меояд, ки бисёр образҳои «Шоҳнома» фолклорӣ буда, маҳсули анъанаҳои милливу мардумӣ ва тафаккури достонофарии миллии ва шифоҳию бадеии халқи тоҷик мебошад. Маҳз ба шарофати ба сахна

гузоштани намоишномаҳо дар асоси дostonҳои «Шoҳнома» театри тоҷик дар чодаи офаридани қаҳрамонҳои мардумӣ таҷрибаи калонро соҳибгардид ва сарфи назар аз он ки қаҳрамонони дostonҳои «Шoҳнома» хусусияти мифологӣ доранд, онҳо дар сахнаи театр як навъ тобиши воқеӣ касб мекунанд. Таъкид карда мешавад, ки тамоми намоишҳои, ки дар заминаи маводи дostonҳои безаволи «Шoҳнома» дар сахнаи театри тоҷик гузошта шудаанд, дорои тамоми хусусиятҳои санъати сахнавӣ мебошанд. Дар тамоми намоишҳои театри, пеш аз ҳама, ба инъикоси ғояҳои башардӯстонаи эҷодиёти Фирдавсӣ таваҷҷуҳ зоҳир карда шудааст [ниг.: 19, с. 136-137]. Дар заминаи таҳлили намоишномаҳои театрии «Рустам ва Сухроб», «Сиёвуш», «Бежан ва Манижа», «Исфандиёр» ва «Шoҳ Фаридун», ки пас аз солҳои сиюми асри гузашта, бо саъю кӯшиши коргардонҳои театр ба сахна гузошта шудаанд, муаллиф ба хулосае меояд, ки ҳангоми ба сахна гузоштани намоишномаҳо коргардонҳо ба матни пиесаҳо маҳдуд нагардида, ҳам ба эҷодиёти нотақрори Фирдавсӣ ва ҳам ба эҷодиёти фолклории халқӣ тоҷик муроҷиат намудаанд, ки ин барои таъсирбахшу ҷолиб ва тамошобоб баромадани намоишҳои театри аз рӯйи дostonҳои безаволи «Шoҳнома» мусоидат намудааст. Ин аст, ки сарфи назар аз хусусиятҳои мифологӣ доштани образҳо дар «Шoҳнома», зимни намоишҳои театри қаҳрамонҳои ин асар ҷилои реалистӣ касб кардаанд [ниг.: 19, с. 137].

Дар мақолаи дигари Маҳмадулло Табаров перомунӣ равобитаи театрҳои тоҷику рус дар замони пасошӯравӣ сухан меравад. Ин мақола «Гаджикско-российские театральные связи постсоветского периода» («Робитаҳои театрии Тоҷикистону Россия дар замони пасошӯравӣ») унвон дорад [ниг.: 20]. Муаллиф таъкид менамояд, ки ҳарчанд театри анъанавӣ тоҷикон аз давраҳои ниҳоят қадим манша мегираду ҷараёни пешрафти он дар асарҳои эпикӣ классикони адабиёти тоҷик инъикос ёфта, дар асарҳои театршиносӣ ҷамъбаст гардидааст, вале театри муосири касбии тоҷик дар заминаи мактаби театрии рус, ки анъанаҳои бой дошта, дар ҷаҳон яке аз беҳтаринҳо ба ҳисоб меравад, ба вуҷуд омадааст [ниг.: 20, с. 136]. Аз ин рӯ дар замони истиқлолият низ дар баробари густариши робитаҳои мутақобилаи фарҳангӣ дар байни халқҳои Тоҷикистону Россия ҳамкориҳо дар соҳаи санъати театри низ сол то сол инкишоф меёбанд. Таъкид карда мешавад, ки робитаҳои театрии тоҷику рус дар замони нав ба таври бояду шояд таҳқиқ карда нашудааст ва омӯзиши амиқро меҳосад. Муаллиф дар бораи густариши ҳамкориҳои театрии тоҷику рус дар замони истиқлолият мисолҳои фаровон оварда, таъкид мекунанд, ки чунин ҳамкориҳо барои ҳар ду ҷониб судманд буда, ба пешрафти санъати театри мусоидат менамоянд [ниг.: 20, с. 149]. Пешниҳод карда мешавад, ки барои ҳамроҳанг сохтани чунин робитаҳо бояд фаъолияти Иттифоқи ходимони санъати театри ҷоннок ва дар назди ин ниҳод бахши робитаҳои театри таъсис дода шавад, то ҷорабиниҳои, ки дар ин самт баргузор мегарданд, саривақт тарҳрезӣ ва амалӣ карда шаванд [ниг.: 20, с. 149].

Аз бахшҳои «Санъатшиносӣ»-и ҷилдҳои якум ва дуумии «Осор» дар бораи проблемаи омӯзиши версияи тоҷикӣ эпоси Гуруғлӣ [ниг.: 15], сохту бандубасти дostonҳои Гуруғлӣ [ниг.: 16], инчунин роҷеъ ба сохти композитсионӣ операҳои тоҷикӣ [ниг.: 11] ва махсусиятҳои симои занон дар операҳои тоҷикӣ [ниг.: 12] маълумоти ҷолиб ба даст овардан мумкин аст. Ин пажӯҳишҳо ба қалами Кароматулло Раҳимов мансубанд.

Пажӯҳиши якум – «К проблеме изучения таджикской версии Гуругли» («Доир ба проблемаи омӯзиши нусхаи тоҷикии Гуруглӣ») ба пахлуҳои мухталифи иҷро ва сохтори ин осори барҷастаи мусиқии тоҷикон бахшида шудааст [ниг.: 15]. Муаллиф ба бисёр масъалаҳои мачудият ҳамчун мерос аз насл ба насл гузаштан ва то ба имрӯз боқӣ мондани ин санъати иҷроӣ низ тавачҷух зоҳир намудааст [ниг.: 15, с. 139]. Дар мақола ба ҷанбаҳои филологӣ- этнографӣ ва таърихӣ таҳқиқи дostonҳои Гуруглӣ, вазну оҳанг ва шакли назми дostonҳо тавачҷух зоҳир гардида, саҳми сарояндагони мардумии дostonҳои Гуруглӣ барои аз насл ба насл мерос мондани дostonҳои он муҳим арзёбӣ мегардад. Баррасии мусиқии дostonҳои ин эпоси халқӣ аз муҳимтарин масъалаҳои таҳқиқ ба ҳисоб меравад.

Дар пажӯҳиши дигари ин муҳаққиқ – «Композиционное строение дастанов Гуругли» (на примере дастана «Махмудхон» в традициях школы Хикмата Ризо) [Бандубасти сохтори дostonҳои Гуруглӣ (дар мисоли дostonи «Махмудхон» дар анъанаҳои мактаби Ҳикмат Ризо)] хусусиятҳои сохториву бандубасти дostonҳои Гуруглӣ дар заминаи анъанаи сурудани дostonи «Махмудхон» дар мактаби сарояндаи маъруфи дostonҳои эпикӣ мардумӣ Ҳикмат Ризо мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтааст [ниг.: 16]. Муаллиф дар натиҷаи таҳлили хусусиятҳои композитсионии ҳамаи қисматҳои дostonи «Махмудхон» дар заминаи инкишофи сюжет ва драматургияи дoston ба ҳулосае меояд, ки азбаски сохти композитсионии дoston ниҳоят устувор аст, дар ташаккули композитсияи ривояти эпикӣ моделҳои стандартӣ нақши калон бозидаанд. Дар сароидани чунин дostonҳои эпикӣ маҳорати бадеии сароянда маҳсус таъкид карда мешавад.

Дар мақолаи муҳаққиқи ҷавон Шаҳноза Мирзоева – «Композиционное строение таджикских опер» (1939-2001 гг.) («Сохти композитсионии операҳои тоҷикӣ») (солҳои 1939-2001) [ниг.: 11] ба масъалаҳои аз худ кардан ва ташаккули пешрафти навъи санъати мусиқии касбӣ – опера тавачҷух шудааст. Муаллиф ташаккули санъати операро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон натиҷаи омезиши санъати мусиқии миллӣ бо мусиқии аврупоӣ медонад. Таъкид карда мешавад, ки ташкили театри опера ва балет дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои пешрафти санъати опера заминаи мусоид гузошт. Муаллиф ташаккули санъати операро дар ҷумҳурӣ ба чор давра тақсим намуда, хусусиятҳои хоси ҳар як давраро бо мисолҳои мушаххас нишон медиҳад [ниг.: 11, с. 162-178]. Ӯ нақши композиторонро дар пешрафти мусиқии касбии опера маҳсус таъкид карда, аҳамияти ин навъи санъатро дар фарҳанг муҳим медонад ва онро қуллай баланди пешрафти санъати миллӣ арзёбӣ менамояд.

Ҳаёти инсонро дар ҳама давру замон бидуни симои зебои зан тасаввур кардан номумкин аст. Симои зан дар адабиёт то андозае мавриди таҳқиқотҳои ҷудоғона қарор гирифта бошад ҳам, вале таҷассуми он дар соҳаҳои мухталифи фарҳангу ҳунар як андоза аз мадди назари пажӯҳишгарон дур монда, дар ин бора, то ҳанӯз пажӯҳиши алоҳида анҷом дода нашудааст. Аз ин рӯ, мақолаи санъатшиноси ҷавон Шаҳноза Мирзоева – «Женские образы в таджикской опере как продолжение национальных художественных традиций» («Образы занон дар опереи тоҷик ҳамчун идомаи анъанаҳои бадеии миллӣ») [ниг.: 12], аз он ҷиҳат муҳим мебошад, ки дар шароити кунунӣ ба мавқеи зан дар ҷомеа тавачҷухи зиёд равона карда мешавад. Аз тарафи дигар, метавон гуфт, ки ин мавзӯ дар илми санъатшиносии тоҷик нисбатан нав буда, барои

таҳқиқотҳои минбаъда дар ин самт заминаи мусоид фароҳам меорад. Муаллифи мақола таъкид мекунад, ки шоирона дар образи бадеӣ тасвир намудани симои зан – модар дар фарҳангу адабиёти тоҷик аз замонҳои қадим сарчашма мегирад. Симои модар ҳамчун рамзи эҳсосоти амиқу самимӣ тамоми анъанаҳои маънавии мардуми моро ба ҳам пайваستاаст. Ҳамин аст, ки дар оилаи тоҷик зан – модар аз обрӯю нуфузи махсус бархӯрдор аст [ниг.: 12, с. 223]. Муҳаққиқ ҳангоми баррасии мавзӯ ба ҳулосае меояд, ки симои зан – модар дар композитсияи операҳои тоҷикӣ мақоми махсус дошта, хеле тобону дурахшон ба назар мерасад ва идомаи он анъанаҳои неке мебошад, ки дар адабиёти ҳазорсолаи мо мавҷуд буд. Ҳамин аст, ки дар операҳои тоҷикӣ симои зан – модар пурра мусбат тасвир шудааст ва дар ин жанри мусиқӣ симои манфии зан вучуд надорад [ниг.: 12, с. 235].

Шашмақом шоҳасари пурқимати мусиқии касбии халқи тоҷик буда, ташаккули таҳаввули он давраи тӯлонии таърихиро дар бар мегирад ва ба фаъолияти устодони бузурги соҳибкасби соҳа иртиботи қавӣ дорад. Мутахассисон онро баландтарин қуллаи фарҳангу маърифати мусиқии суннатии халқи тоҷик арзёбӣ намудаанд. Дар бораи ин шоҳасар бисёр мутахассисони соҳаҳои мусиқӣ, таърих ва фарҳангу адаб изҳори ақида намудаанд. Дар шаш чилди силсиламаҷмӯаи «Осор» низ якҷанд таҳқиқи илмӣ ба ин шоҳасари мусиқӣ бахшида шудааст. Аз ҷумла дар бораи истифодаи дурусти номи баъзе қисму бахшҳои он ақидаҳои муҳаққиқон мухталифанд. Аз ин рӯ мақолаи санъатшинос Абдували Абдурашидов – «Проблемы наименований частей и разделов, используемых в Шашмақоме» («Проблемаҳои номгузории қисму бахшҳои, ки дар Шашмақом иҷро мешаванд») ба ҳамин масъала бахшида шудааст [ниг.: 1]. Дар мақола таъкид карда мешавад, ки дар баробари тоҷикон дар пешрафту инкишофи санъати Шашмақом мардуми туркзабони Осиёи Миёна низ саҳм гузоштаанд. Аз ин рӯ баъзе номи қисму бобҳои Шашмақом аз боиси талаффузи туркӣ баъди солҳои 20-уми асри XX дар шакли нодуруст навишта шудаанд. Масалан, дар ин давра мақоми «Бузург» дар шакли нодурусти «Бузрук» сабт гардид [ниг.: 1, с. 120]. Яке аз қисмҳои охири мақоми «Дугоҳ» бо номи «Сақили Ашқулло» ёд мешавад, ки нодуруст аст. Шакли дурусти он «Ишқуллоҳ» мебошад, ки маънояш «муҳаббат ба Худо» аст [ниг.: 1, с. 133]. Муаллиф чунин тарзи нодурусти истифодаи номҳои Шашмақомро ба таъсири забонҳои туркӣ вобаста медонад. Ба андешаи ӯ пас аз солҳои 20-уми асри XX бисёр муҳаққиқони рус, номи қисму бахшҳои Шашмақомро аз даҳони сарояндагони ин мусиқӣ шунида, дар қорҳои илмиашон истифода намудаанд. Дар натиҷа ба чунин тарзи нодуруст истифода бурдани онҳо маъмул гардид. Дар охир муаллиф таъкид мекунад, ки имрӯз вақти он фаро расидааст, то мо дар таърих ба анъанаи чандинасраи номгузории қисму бобҳои Шашмақом, асолати номҳои қисму бахшҳои онро барқарор намоем, зеро номи қисму бобҳои Шашмақом бо калимаҳои аслии тоҷикӣ ё бо калимаҳои иқтибосии арабӣ ифода шудаанд, на бо калимаҳои туркӣ [ниг.: 1, с. 133].

Санъат ҳадафи дугона дорад: он барои эҷодкор ҳештангарии бадеӣ, барои бинанда ҳаловат бурдан аз зебоӣ мебошад. Умуман зебоӣ низ бо санъат алоқаи зич дорад, ба монанди он ки ҳақиқат бо илм ва неқӣ бо ахлоқ алоқаманд аст. Яке аз зеботарин намудҳои санъат рақс аст, ки зебоии онро на танҳо пажӯҳандаи нозукбин, балки ҳар бинандаи одӣ низ дарк карда метавонад. Санъати рақс аз замонҳои бостон арзи вучуд

намуда, қадимтарин шакли ҳештангароии инсоният ба ҳисоб меравад. Ба ақидаи муҳаққиқон дар гузаштаи дури таърихӣ бисёр маросимҳои динӣ, шаклҳои меҳнату шикор ва дигар расму анъанаҳо на танҳо бо асбобҳои мусиқӣ, балки тавассути шаклҳои гуногуни рақс низ иҷро мегардиданд. Рақс санъатест, ки ба воситаи ҳаракати ҷисм инсон на танҳо эҳсосоти ботинии ҳешро ба атрофиён пешкаш менамояд, балки худ низ бо ҷаҳони маънавию эҳсосот алоқаи ботинӣ барқарор менамояд. Барои иҷрои он на қалам лозим асту на мӯқалам. Ягона олати иҷрои ин навъи санъат, ҷисми инсон мебошад, ки ҳар як ҳаракати он бояд дар хотири санъаткор нақш бандад, вале дар рақс на танҳо ҷисм, балки рӯҳу ақл низ иштирок менамояд. Рақс ҳам меҳнат, ҳам интизом, ҳам омӯзиш ва ҳам санъати муносибат аст. Забони рақс универсалӣ буда, сарҳад надорад ва ба ҳамаву ҳар кас фаҳмо аст. Беҳуда нест, ки Арасту рақсро латофату нафосати ҷисм номидааст. Аз ҳамин сабаб дар баҳши «Санъатшиносӣ» низ яке аз масъалаҳои пажӯҳишӣ санъати рақси миллии мебошад. Пажӯҳишҳои ин соҳаи санъат ба қалами муҳаққиқи соҳаи хореография, шодравон Назокат Қличева тааллуқ доранд. Яке аз ин пажӯҳишҳо «Традиционные танцы таджиков: вопросы исследования» («Рақсҳои анъанавии тоҷикон: масъалаҳои таҳқиқ») унвон дошта [ниг.: 8], масъалаҳои ганогунашаклӣ, беназирию беҳамтоӣ ва ғановати бемисли ин ганҷинаи санъати рақси тоҷикон, хусусиятҳои жанрии санъаткорони алоҳида ва гурӯҳҳои рақсиро дар бар гирифтааст [ниг.: 8, с. 150]. Дар он хусусиятҳои халқии рақсҳои анъанавӣ, хелҳои суруд бо рақсҳо, аз ҷумла рақсҳои лирикию қаҳрамонӣ, мазҳакавию хандаовар ва рақсҳои шӯҳ мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Пажӯҳиш маҳсули экспедитсияҳои илмию таҳқиқие мебошад, ки бо ибтиқори фонди «Ташаббуси рақси тоҷик» дар минтақаҳои гуногуни ҷумҳурӣ анҷом дода шудааст. Зикр карда шудааст, ки рақс ва сурудҳои рақсии тоҷикӣ ниҳоят бою серпахлу мебошанд ва аз анъанаву маросимҳои мардумӣ сарчашма мегиранд. Муаллиф ғановату рангорангӣ ва зебоиву хушоҳангии мусиқии рақсии мардумии тоҷикро дақиқназарона ба риштаи таҳлил кашида, ба хулосае меояд, ки рақси анъанавии тоҷикон дар фолклори рақсӣ, санъати худфаъолияти ва касбӣ амал мекунад. Дар санъати рақси тоҷикӣ садҳо ҳаракатҳои нафису нозук мавҷуданд, ки бояд аз тарафи забоншиносон, муаррихон ва санъатшиносону хореографҳо ҳамаҷониба таҳқиқ карда шаванд. Дар ин робита ӯ тартиб додани луғати рақси миллии тоҷикиро ба мақсад мувофиқ медонад [ниг.: 8, с. 172].

Мақолаи дигари Назокат Қличева «Гаффар Валамат-заде и его роль в развитии хореографического искусства Таджикистана» («Гаффор Валаматзода ва нақши ӯ дар рушди санъати хореографии тоҷик») аст [ниг.: 9]. Ин мақола таҳқиқоти комили илмӣ буда, дар он се марҳилаи фаъолияти эҷодии Артисти халқии СССР, барандаи ҷоизаи давлатии СССР, ҷоизаи давлатии ба номи Рӯдакӣ Гаффор Валаматзода мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтааст. Бояд гуфт, ки соли 2016 бо қарори ЮНЕСКО 100-солагии Гаффор Валаматзода таҷлил карда шуд ва таҳқиқоти мазкур ба ҷашни якасраи зодрузи устои рақс баҳшида шудааст. Нақши хунарманди мумтоз дар пешрафту инкишофи санъати хореографии тоҷик, ҳамчун иҷроқунандаи моҳири рақсҳои тоҷикӣ, балетмейстери Театри давлатии академии опера ва балети ба номи С. Айни, ташкилкунанда ва роҳбари бадеии Ансамбли давлатии рақсии «Лола» нишон дода мешавад. Муҳаққиқ таъкид менамояд, ки дар эҷодиёти ин марди хунар омезиш ёфтани анъанаю навоарӣ барои офаридани шаклҳои нави рақсҳои

мардумио сахнавӣ мусоидат намудааст. Муаллиф наовариӣ Гаффор Валаматзодаро дар санъати рақс на танҳо ба маҳорат, балки ба ҳасрати ӯ низ вобаста доништа, таъкид мебарорад, ки мавсуф тамоми умр аз пайи омӯзишу ҳустуҷӯ буд, аз мушкилиҳо наметарсид ва барои ҳалли масъалаҳо бо ҳасрату мардонагӣ мубориза мебард. Натиҷаи ҳамин буд, ки ӯ бисёр унсурҳои рақси анъанавии мардуми тоҷикро дар омезиш бо рақсҳои замонавӣ сахнавӣ намуд, ки минбаъд дигар устодони рақс низ аз ин таҷриба бархӯрдор гардиданд [ниг.: 9, с. 242-243].

Пажӯҳиши дигари Назокат Қличева «Исполнительское искусство танца согдийцев» («Санъати иҷроии рақси суғдийён») [ниг.: 10] дар заминаи маводи экспедитсионӣ, ки дар солҳои 2015-2017 аз шаҳри Конибодом, Хучанд, Бӯстон, Истаравшан ва ноҳияҳои Ашту Зафарободи вилояти Суғд ҷамъ оварда шудаанд, иҷро гардидааст. Муаллиф унсурҳои зиёди рақсҳои мардумиро бо санъати рақси касбӣ муқоиса намуда, ҷараёни таҳаввулу дигаргуншавии онро таъкид менамояд. Истифодаи унсурҳои рақсҳои мардумиро дар таҳаввул ва пешрафти санъати рақси касбӣ муҳим меҳисобад. Зимни баррасии мавзӯ аз он изҳори нигаронӣ карда мешавад, ки дар бештари мавзӯҳои вилояти Суғд бисёр унсурҳои рақси мардумиро танҳо шахсонӣ калонсол дар маросимҳои тӯю хурсандӣ иҷро мекунанду ҳалос ва табиист, ки баъд аз сари насли калонсол ин рақсҳо низ аз байн мераванд, зеро ҷавонон бештар дар маърақаҳои хурсандӣ ҳаракатҳои рақсиро дар зери суруду оҳангҳои эстрадӣ иҷро менамоянд ва барои омӯختани унсурҳои рақси мардумӣ майлу рағбат надоранд [ниг.: 10, с. 168].

Пажӯҳиши доктори илмҳои таърих, ходими пешбари илмӣ шуъбаи санъатшиносии ПИТФИ Аскаралӣ Раҷабов ба муҳимтарин масъалаҳои таърихи назарияи мусиқӣ бахшида шудаанд. Дар ҷилдҳои сеюм ва чоруми силсиламаҷмӯаи «Осор» бо ду пажӯҳиши ин донишманд шинос шудан мумкин аст. Пажӯҳиши аввал «Назари гузаро ба баёзғиғирии шеърӣ мусиқӣ дар анъанаи эҷодӣ иҷроии мақом ва мақомсароӣ» [ниг.: 17] ном дорад. Муаллиф дар заминаи омӯзиши сарчашмаҳои таърихӣ бадеӣ ташаккули баёзғиғирии тоҷикӣ форсӣ мавриди баррасӣ қарор медиҳад ва дар ин замина мавзӯи анъанаҳои эҷодӣ иҷроии мақом ва мақомсароиро дар баёзғиғирии шеърӣ мусиқӣ дар давраҳои гуногун пажӯҳиш менамояд. Дар пажӯҳиш бо далелҳои мушаххас ҳуҷҷаҳо бароварда мешавад, ки ба инкишофи баёзғиғирии мусиқӣ ва инкишофи анъанаҳои мақомсароӣ ҳавзаҳои муҳталиф таъсир расонда бошанд ҳам, вале дар ин ҷода ҳавзаҳои Бухорову Самарқанд мақоми пешоҳангро ишғол мекарданд. Маҳз ба шарофати ин ҳавзаҳои мақомӣ мақом ва мақомсароӣ ташаккул ёфта, ҳар кадоми онҳо шева ва услуби ба худ ҳос касб карданд, ки омӯзишашон имрӯз ҳам барои ҳунармандони мақомсаро ва ҳам барои таълимгирандагони ин соҳаи мусиқӣ миллии аҳамияти калон дорад.

Дар мақолаи «Аҳмади Дониш ва вазъи мусиқии замони ӯ» [ниг.: 18] муаллиф нуқтаи назар ва андешаҳои танқидии Аҳмади Донишро дар бораи вазъи мусиқии нимаи дууми асри XIX мавриди баррасӣ қарор дода, дар заминаи таҳлили асарҳои илмӣ нақши ин донишманди замонро барои идома ёфтани суннатҳои мактаб ва ҳавзаҳои мусиқӣ, пажӯҳиши масоили мусиқӣ, ташкили мактабҳои ҳунари ва тарбияи ҳунармандони соҳа муҳим арзёбӣ менамояд. Мақолаи мазкур аз он ҷиҳат муҳим мебошад, ки дар он бори аввал андешаҳои танқидии Аҳмади Дониш нисбат ба мусиқии замони худ ва муносибати ҳукуматдорони вақт ба

музикӣ мавриди таҳқиқи амиқ қарор дода шудааст. Муаллиф дар охир ба хулосае меояд, ки сарфи назар аз номуназамӣ дар сохтори идориву сиёсӣ ва иқтисодии он давру замон музикӣ ҳамчун шоҳаи муҳимми фарҳанг нақши созанда дошта, дар тарбияи маънавии мардум саҳми муносиб гузоштааст.

Дигар пажӯҳиши муҳимму арзишманди баҳши «Санъатшиносӣ»-и силсилаасар таҳқиқоти Арбоби ҳунари Ҷумҳурии Тоҷикистон, ходими пешбари илмии ПИТФИ, профессор Ҷӯраҳон Обидпур – «Вазни рубоӣ ва андешаҳо атрофи он» мебошад [ниг.: 14]. Дар ин мақола дар заминаи далелҳо зикр карда мешавад, ки рубоӣёти асосгузори адабиёти тоҷику форс Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ на дар қолаби вазни арӯз, балки бар асоси ритми оҳанг эҷод гардидаанд. Ба андешаи муаллифи мақола устод Рӯдакӣ донандаи хуби илми музикӣ буд ва аз айёми наврасӣ навохтани якҷанд сози музикиро омӯхта, суруд низ мехондааст. Аз ин рӯ, шеърҳои ӯ, ба хусус рубоӣёташ бисёр равону хушоҳанг баромада, дар ин ҷо он ритми оҳанг озод ва табиӣ суруда мешаванд. Дар ашъори Одам-уш-шуаро матн бо музикӣ дар тавъамии пурра қарор дошта, тавлиди силсилаи нағмаву усул (ритмика)-и оҳангҳои тоҷикӣ ба назар мерасад, ки имрӯз низ дар ҳамин шакл мавриди истифода қарор дорад. Дар асоси далелҳо муаллиф таъкид медорад, ки устод Рӯдакӣ эҳтимол на вазни рубоӣ, балки шакли мукаммали ин жанри шеърро дар чор мисраъ ва қофияву радиф муқаррар намуда бошад. Муаллиф ба асоси қонунҳои музикӣ рубоӣёт ва дигар анвои ашъори Рӯдакиро тақтеъ намуда, ба чунин хулоса меояд, ки дар ашъори асосгузори адабиёти тоҷику форс на вазни арӯзи арабӣ, балки ритми музикӣ мавқеи назаррас дорад, зеро қабл аз замони Рӯдакӣ дар шеъри тоҷикӣ роиҷ гардидани арӯзи арабӣ низ шеър бо ритми музикӣ офарида мешуд, ки устод Рӯдакӣ низ ин анъанаро идома додааст. Дар асоси таҳлили намунаҳои ашъори Рӯдакӣ аз рӯйи ритми музикӣ муаллиф ба хулоса меояд, ки устод дар баробари эҷоди шеър, мутриб, сароянда ва оҳангсози барҷаста низ будааст, зеро дар намунаҳои боқимондаи ашъори ин суҳанвари бузург бисёр навъҳои мукаммали ритми музикӣ ба назар мерасанд, ки онҳоро ба 9 гурӯҳи қомил чудо қардан мумкин аст [ниг.: 14, с. 39]. Баъди муайян намудани андозаҳои музикӣ ашъори Одам-уш-шуаро муаллиф чунин хулоса мебарорад, ки шеърҳои устод қариб дар ритми андозаҳои музикӣ, ки дар тамоми халқу миллатҳои олам мавҷуданд, офарида шудаанд ва аз ҳамин сабаб имрӯз ҳам дар музикӣ классикӣ, ҳам дар сурудҳои халқӣ ва ҳам дар музикӣ касбӣ васеъ истифода мешаванд. Дар охир муаллиф ба хулоса меояд, ки устод Рӯдакӣ на танҳо асосгузори адабиёти классикӣ тоҷику форс, балки офаридаи ритмика – нағмаву усули сурудҳои тоҷикӣ низ мебошад ва месазад, ки дар ин соҳа низ ӯ асосгузор номида шавад [ниг.: 14, с. 39].

Албатта, пажӯҳиши мазкур ниҳоят баҳсбарангез буда, дар байни музикидонону арӯзшиносон баҳсҳои доманадор ба бор оварда метавонад. Илм майдони баҳс аст ва ҳақиқати илмӣ низ дар натиҷаи баҳсҳои созандаи илмӣ ҳосил мешавад. Аммо дар бораи офаридаи шудани рубоӣ бо ритми музикӣ (на бо вазни арӯз) муҳаққиқи соҳаи музикӣ Ҷӯраҳон Обидпур бори аввал изҳори андеша намудааст. Шояд мақолаи мазкур барои идома ёфтани таҳқиқотҳо дар ин самт роҳ мекушояд. Дар ҳар сурат ин самти таҳқиқ пажӯҳиши мукамалро меҳақад.

Хулоса, таҳқиқи масъалаҳои санъатшиносӣ дар «Осор»-и ПИТФИ мавқеи назаррас дошта, дар онҳо муҳимтарин масъалаҳои таърих ва

назарияву амалияи мусиқӣ, санъати театрӣ ва рақс мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Ин пажӯҳишҳои бунёди барои дар оянда анҷом додани таҳқиқотҳои муқаммалӣ илмӣ заминаи мусоид фароҳам меоранд ва дар ҳалли бисёр масъалаҳои соҳаи санъат мусоидат менамоянд.

Адабиёт

1. Абдурашидов, А. Проблемы наименований частей и разделов, используемых в Шашмакоме / А. Абдурашидов // Осор / муҳаррири масъул Қ. Бӯриев. – Душанбе: Ирфон, 2014. – Ҷ. I. – С. 118-135.

2. Зубайдов, А. Становление новых форм публичной концертной деятельности народных музыкантов Таджикистана в 30-е – 80-е годы XX века / А. Зубайдов // Осор / муҳаррири масъул Қ. Бӯриев. – Душанбе: Ирфон, 2014. – Ҷ. I. – С. 98-118.

3. Зубайдов, А. Этапы становления и развития профессиональной деятельности народных музыкантов Таджикистана в современную эпоху / А. Зубайдов // Осор / муҳаррири масъул Қ. Бӯриев. – Душанбе: Ирфон, 2015. – Ҷ. II. – С. 79-117.

4. Зубайдов, А. Саҳми Туғрал дар рушди мусиқии тоҷик / А. Зубайдов // Осор / мурағтиб Ш. Комилзода; муҳаррири масъул М. Муродов. – Душанбе: Аржанг, 2016. – Ҷ. III. – С. 131-153.

5. Зубайдов, А. Нигоҳе ба ташаккул ва таҳаввули «Шашмақом» / А. Зубайдов // Осор / мурағтиб Ш. Комилзода; муҳаррири масъул М. Муродов. – Душанбе: Аржанг, 2017. – Ҷ. IV. – С. 83-115.

6. Зубайдов, А. Нақши Сайидои Насафӣ дар тавсифи ҳунармандӣ ва рушди мусиқии анъанавии тоҷик / А. Зубайдов // Осор / мурағтиб Ш. Комилзода; муҳаррири масъул М. Муродов. – Душанбе: Аржанг, 2018. – Ҷ. V. – С. 72-104.

7. Зубайдов, А. Эҷодиёти мусиқии халқи тоҷик / А. Зубайдов // Осор / мурағтиб Ш. Комилзода; муҳаррири масъул М. Муродов. – Душанбе: Аржанг, 2019. – Ҷ. VI. – С. 43-181.

8. Клычева, Н. Традиционные танцы таджиков: вопросы исследования / Н. Клычева // Осор / муҳаррири масъул Қ. Бӯриев. – Душанбе: Ирфон, 2015. – Ҷ. II. – С. 150-175.

9. Клычева, Н. Гаффар Валамат-заде и его роль в развитии хореографического искусства Таджикистана / Н. Клычева // Осор / мурағтиб Ш. Комилзода; муҳаррири масъул М. Муродов. – Душанбе: Аржанг, 2016. – Ҷ. III. – С. 154-251.

10. Клычева, Н. Исполнительное искусство согдийцев / Н. Клычева // Осор / мурағтиб Ш. Комилзода; муҳаррири масъул М. Муродов. – Душанбе: Аржанг, 2017. – Ҷ. IV. – С. 115-172.

11. Мирзоева, Ш. Композиционное строение таджикских опер (1939-2001 гг.) / Ш. Мирзоева // Осор / муҳаррири масъул Қ. Бӯриев. – Душанбе: Ирфон, 2014. – Ҷ. I. – С. 160-180.

12. Мирзоева, Ш. Женские образы в таджикской опере как продолжение национальных художественных традиций / Ш. Мирзоева // Осор / муҳаррири масъул Қ. Бӯриев. – Душанбе: Ирфон, 2015. – Ҷ. II. – С. 222-236.

13. Муҳиддинов, С. Ҳунари тасвирии халқи тоҷик дар оғози асри XX (масъалаҳои омӯзишӣ) / С. Муҳиддинов // Осор / муҳаррири масъул Қ. Бӯриев. – Душанбе: Ирфон, 2014. – Ҷ. I. – С. 52-64.

14. Обидпур, Ҷ. Вазни рубоӣ ва андешаҳо атрофи он / Ҷ. Обидпур // Осор / мураттиб Ш. Комилзода; муҳаррири масъул М. Муродов. – Душанбе: Аржанг, 2019. – Ҷ. VI. – С. 17-42.

15. Рахимов, К. К проблеме изучения таджикской версии эпоса Гуругли / К. Рахимов // Осор / муҳаррири масъул Қ. Бӯриев. – Душанбе: Ирфон, 2014. – Ҷ. I. – С. 139-159.

16. Рахимов, К. Композиционное строение дастанов Гуругли (на примере дастана «Махмудхан» в традициях школы Хикмата Ризо / К. Рахимов // Осор / муҳаррири масъул Қ. Бӯриев. – Душанбе: Ирфон, 2015. – Ҷ. II. – С. 176-221.

17. Раҷабов, А. Назари гузаро ба баёзнигории шеърӣ дар анъанаи эҷодию иҷрои мақом ва мақомсароӣ / А. Раҷабов // Осор / мураттиб Ш. Комилзода; муҳаррири масъул М. Муродов. – Душанбе: Аржанг, 2016. – Ҷ. III. – С. 88-130.

18. Раҷабов, А. Аҳмади Дониш ва вазъи мусиқии замони ӯ / А. Раҷабов // Осор / мураттиб Ш. Комилзода; муҳаррири масъул М. Муродов. – Душанбе: Аржанг, 2017. – Ҷ. IV. – С. 13-82.

19. Табаров, М. Персонажи «Шахнаме» А. Фирдоуси и современное отображение фольклорных героев в таджикском театре / М. Табаров // Осор / муҳаррири масъул Қ. Бӯриев. – Душанбе: Ирфон, 2014. – Ҷ. I. – С. 119-138.

20. Табаров, М. Таджикско-российские театральные связи постсоветского периода / М. Табаров // Осор / муҳаррири масъул Қ. Бӯриев. – Душанбе: Ирфон, 2015. – Ҷ. II. – С. 136-149.

21. Ульмасов, Ф. О мелодическом пространстве в монодии и некоторых видах его структурирования в Шашмакоме / Ф. Ульмасов // Осор / муҳаррири масъул Қ. Бӯриев. – Душанбе: Ирфон, 2014. – Ҷ. I. – С. 65-97.

22. Ульмасов, Ф. О многомерности пространственного структурирования в восточной монодии / Ф. Ульмасов // Осор / муҳаррири масъул Қ. Бӯриев. – Душанбе: Ирфон, 2015. – Ҷ. II. – С. 30-78.

**Джумаев М.,
Шарифзода Ф.**

ОБСУЖДЕНИЕ ПРОБЛЕМЫ ИСКУССТВА И ИСКУССТВОВЕДЕНИЯ В «ТРУДАХ» НИИКИ

Статья посвящена анализу вопросов искусства шести томов серийного научного издания «Труды» Научно-исследовательского института культуры и информации Министерства культуры Республики Таджикистан (НИИКИ). Авторами отмечается, что в разделе «Искусствоведение» «Трудов» НИИКИ исследуются наиболее важные теоретические и практические вопросы изобразительного искусства, музыки, театра, хореографии, оперы и т.д. Каждая статья в этом разделе тщательно проработана и имеет прочную научно-теоретическую базу. Изобразительное искусство таджикского народа в начале XX века рассматривалось профессором Саидали Мухиддиновым, а вопросы мелодического пространства в восточных монодиях и «Шашмакоме» - являлись предметом исследования доктора искусствоведения Фируза Ульмасова. Ряд трудов исследователя Абубакра Зубайди посвящены

важным вопросам истории, теории и практики музыки. Представители таджикской литературы и музыковедения подошли с другой стороны к исследованию творчества Абубакра Зубайди. Воплощение героев бессмертной «Шахнаме» Фирдоуси и героев народного творчества на сцене таджикского театра, а также вопросы сотрудничества между театрами Таджикистана и России в постсоветский период являются проблемами, находящимися в центре внимания кандидата исторических наук Махмадулло Табарова. Проблема изучения таджикской версии Гуругли и композиции этих народных сказок являются предметом исследования музыковеда Кароматулло Рахимова. В исследовательской работе молодого музыковеда Шахнозы Мирзоевой уделяется внимание вопросам композиционной структуры таджикских опер и образу женщин в оперных произведениях. Вопрос о наименовании подразделений «Шашмакома» является содержанием исследования Абдували Абдурашидова. Исследование Назокат Кличевой посвящено различным аспектам народного танца и профессиональной хореографии. Из исследований профессора Аскарали Раджабова по различным вопросам поэзии и музыки и исследований профессора Джурахона Обидпура можно найти полезную информацию о мелодике рубаи и музыки.

В целом, серия исследований, проведенных в разделе «История искусства» «Трудов» НИИКИ, могут способствовать решению многих проблем в области искусства и служить основой для дальнейших научных исследований.

Ключевые слова: искусствовед, искусствоведение, музыковед, изобразительное искусство, живопись, прикладной дизайн, музыкальное творчество, народная музыка, песня, театр, танец, опера, исследование, исследователь, проблема, музыкант, певец.

**Jumaev M.,
Sharifzoda F.**

DISCUSSION OF THE PROBLEM OF ART AND ARTS IN "OSOR" OF THE RESEARCH INSTITUTE OF CULTURE AND INFORMATION

The article is devoted to the analysis of art issues in six volumes of the serial scientific publication "Proceedings" of the Scientific Research Institute of Culture and Information of the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan. The authors note that the section "Art History" of the "Proceedings" of the Scientific Research Institute of Culture and Information of the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan examines the most important theoretical and practical issues of fine arts, music, theater, choreography, opera, etc. Each article in this section is thoroughly worked out and has a solid scientific and theoretical basis. The fine arts of the Tajik people at the beginning of the twentieth century were considered by Professor Saidali Mukhiddinov, and the questions of melodic space in the oriental monads and "Shashmakome" were the subject of research of the doctor of art history Firuz Ulmasov. A number of works by the researcher Abubakr Zubaydi are devoted to important issues of the history, theory and practice of music. Representatives of Tajik literature and musicology approached the study of the work of Abubakr Zubaydi from a different angle. The incarnation of the heroes of the immortal "Shahnameh"

Ferdowsi and the heroes of folk art on the stage of the Tajik theater, as well as the issues of cooperation between the theaters of Tajikistan and Russia in the post-Soviet period, are the problems that are in the center of attention of the candidate of historical sciences Mahmaddullo Tabarov. The problem of studying the Tajik version of Gurugli and the composition of these folk tales is the subject of study by the musicologist Karomatullo Rakhimov. In the research work of the young musicologist Shakhnoza Mirzoeva, attention is paid to the compositional structure of Tajik operas and the image of women in operatic works. The question of the name of the Shashmakom divisions is the content of the study by Abduvali Abdurashidov. Nazokat Klicheva's research focuses on various aspects of folk dance and professional choreography. From the research of Professor Askarali Rajabov on various issues of poetry and music and the research of Professor Jurakhon Obidpur, you can find useful information about the melodies of Rubai and music.

In general, a series of studies conducted in the "History of Art" section of the "Proceedings" of NIKI can contribute to solving many problems in the field of art and serve as a basis for further scientific research.

Keywords: art critic, art history, musicologist, fine arts, painting, applied design, musical creativity, folk music, song, theater, dance, opera, research, researcher, problem, musician, singer.

УДК 792.03

Махмадов А.

ИСПОЛНЕНИЕ ПЕРВЫХ РОЛЕЙ НА СЦЕНЕ ТАДЖИКСКОГО ТЕАТРА

В данной статье автор отмечает, что актер - это одновременно и самое начало, исток театрального искусства, и его вершина, завершающий итог. И сегодня, при огромных возможностях театра и разнообразии его средств художественной выразительности, во время спектакля актер по-прежнему один выходит на непосредственный контакт со зрительным залом, вобрав в себя во время репетиционного периода подготовки спектакля весь опыт и возможности смежных театральных профессий. Как бы ни велик был вклад режиссера, художника, композитора, балетмейстера, дирижера и других в создание спектакля, конечный его успех зависит в первую очередь от актера, являющегося накопителем и проводником идей постановочной группы. Высокий уровень актерского мастерства способен многократно умножить и укрупнить творческий замысел спектакля; низкий, непрофессиональный уровень - уничтожить самое блистательное постановочное решение.

В статье раскрывается взаимосвязь традиций и новаторства в современном актёрском искусстве Таджикистана. Автор рассматривает вопрос становления и дальнейшего развития таджикской актёрской школы на примере первого поколения актёров Таджикского государственного академического театра имени Абулкаси́ма Лахути: М. Косимова, А. Саидова, А. Сулаймонова, А. Бурхонова, Х. Рахматуллоева, М. Халилова, Т. Фозиловой, Т. Гаффоровой, С. Туйбоевой, Г. Бакоевой, Х. Назаровой.

Автор отмечает, что с первых сезонов в театр пришла талантливая молодёжь: участники драматических и музыкальных

кружков Ходжента, Бухары, Самарканда, Ташкента, а также других районов и городов республики - Куляба, Хорога и Курган-Тюбе, которые впоследствии стали основоположниками таджикской актерской школы.

Удивительным обаянием, внутренней красотой, душевной теплотой и особой грацией отличалось первое поколение исполнительниц театра С. Туйбоева, Т. Фозилова, Т. Гаффорова, Г. Бакоева и другие. За эти годы театр вырос и окреп организационно и творчески.

Для многих актёров театра имени Лахути шекспировские роли стали важным этапом в их творческой биографии. Наиболее красноречивым примером является искусство Народного артиста СССР М. Косимова.

Так же автор поднимает проблему воспитания актёра, соответствующего требованиям современности, опираясь на опыт и инновации этого ведущего театрального коллектива страны.

Ключевые слова: актёрское искусство, творчество, образное мышление, зритель, традиции, импровизационное самочувствие, новаторство, современность, инновационные технологии воспитания актёра.

В театре есть режиссёры, художники, а также драматурги, которые предлагают свою работу. Но всё-таки главной его ценностью остаётся актёр, которого К. С. Станиславский называл «единственным владыкой сцены». Любая идея мертва, пока её не воплотит актёр. Великолепная декорация окажется ненужной, если её не оживит актёр [1, с. 124].

После Великой Октябрьской социалистической революции в Таджикистане возник театр европейского типа, сперва любительской, а на рубеже 20 – 30-х годов – профессиональный.

В течение 1931 – 1934 гг. в театр пришла талантливая молодёжь, участники драматических и музыкальных кружков Худжанда, Бухары, Самарканда, Ташкента, а также других районов и городов республики – Куляба, Хорога и Курган-Тюбе, многие из которых стали основоположниками таджикского театра. Среди них М. Косимов, А. Саидов, А. Бурханов, М. Халилов, Т. Гафорова, С. Туйбаева, Г. Бакоева и другие.

К сезону 1931 – 1932 гг. коллектив значительно скреп. Можно было бороться за постановку и более сложных произведений. Но так таджикских многоактных пьес не было, театр обратился к пьесе узбекского драматурга К. Яшина «Два коммуниста». Премьера состоялась 31 января 1931 года (реж. Ф. Умаров). Центральная роль в спектакле – коммунист Арслон, его играл Ш. Бакоев, а потом роль была передана М. Косимову. Косимов создал цельный характер стойкого большевика. Успех спектакля «Два коммуниста» свидетельствовал о возросших творческих возможностях коллектива, о его крупнейшем мастерстве [1, с. 112].

В марте 1931 года была показана инсценировка романа Д. Фурманова «Мятеж» в постановке Я. Танальского. Это был первый опыт работы коллектива над русской пьесой и с русским режиссёром. Это было следствием того, что автор понимал историю своего народа, субъективно оценивал события недавнего прошлого. Драма «Эмир Алимхан» Дж. Багдодбекова театр показал в конце 1931 года. В ней изображались события в Бухаре накануне революции. И эмир, и его чиновники в Бухаре – эти беспощадные угнетатели и кровопийцы выглядели как глупые

никчемные люди, не представляющие никакой опасности. Режиссёр Х. Махмудов придумал немало трюков, костюмы отрицательных персонажей были сшиты из старой и новой материи, что символизировало двуличие врагов, выдававших себя за бедняков. В конце спектакля все отрицательные персонажи собирались в одну группу в масках домашних животных, например, бой появляется под маской мулла – собаки, служитель мечети под маской имама и т. д. [8, с.152].

В начале 1934 года в театре сменилось художественное руководство. На пост главного режиссера был приглашён В. В. Тихонович, А. Х. Махмудов пришёл в Ленинабадский музыкально-драматический театр.

Руководил В. В. Тихонович в сезон 1935 – 1936 гг., впервые таджикские актёры знакомились с бытом людей, живущих за пределами Средней Азии. После его отъезда из республики новым художественным руководителем был назначен Е. И. Мительман, с именем которого связан новый этап в таджикском сценическом искусстве. Мительман руководил занятиями по изучению основы системы К. С. Станиславского.

5 апреля 1937 года состоялась премьера спектакля «Коварство и любовь». Исполнитель роли Миллера Касымов подчеркивал в характере старого музыканта прямоту и смелость перед властью имущими, нежную любовь к дочери, к семье. Зритель мог видеть, как изменяются мировоззрения этого человека, как недовольство перерастает в социальной протест.

Пьеса «Вогня» С. Улугзаде была написана по горячим следам войны, на основе непосредственных впечатлений автора, побывавшего в действующей армии.

В этом спектакле А. Бурханов создал запоминающийся образ воина, храброго командира Сафара Хайдарова. Внешне он подтянут, собран, движения его скупы, но в них ощущаются сила воли и решимость грудью отстоять любой натиск врага.

В конце декабря 1934 года Государственный театр имени Лахути отмечал свой десятилетний юбилей, театру присвоили звание «академического», а целому ряду актёров – звания заслуженных артистов республики [5, с. 95].

За эти годы театр вырос и окреп организационно и творчески. Красноречивые тому примеры – спектакли «Краснопалочники» С. Улугзаде, «Рустам и Сухроб» А. Пирмухаммадзаде и «Отелло» У. Шекспира. Сюжетом для драмы «Краснопалочники» послужили подлинные события 1931 года, режиссёр постановщик А. Платанов, в отличие от ранних постановок театра отрицательные персонажи не показывались в карикатурном виде: враги были сообразительны.

Главарь басмачей Рахимбек в исполнении М. Касимова – это умный враг, находчивый, жестокий, с большой выдержкой. В начале спектакля Рахимбек ведёт себя как восточный тиран: Он беспощадно расправляется со своими противниками. Этот опытный и опасный противник не лишён таланта военачальника. Им движет непреодолимая ненависть к народу, изгнавшему его. По мере того, как Рахимбек убеждается в их непреклонности и в том, что новая жизнь страны стала для них родной. Атаман басмачей часто теряет самообладание и приходит в ярость от сознания своего бессилия. Совсем ничтожным предстаёт Рахимбек в последнем акте: измученный, жалкий – он идёт медленным шагом, прислушиваясь и вздрагивая от малейшего шороха [3, с. 25].

Салим – представитель нового поколения, рожденного революцией. Роль эту играл А. Бурханов. Во внешне собранном молодом человеке чувствовался горячий темперамент, мужество и стойкость: он крепок духом, способен преодолевать любые трудности в борьбе за новую жизнь.

Старого дехканина с большой теплотой сыграл Х. Рахматуллоев. Его хоркаш вызвал искреннее сочувствие зрителей. Басмачи, похитив его единственную дочь Хурмой, внушают дехканину, что девушку украл и продал ее жених Салим, и тем самым вызывают у отца ненависть к нему. Зритель отлично видел, как самые противоречивые чувства борются в его душе.

Благодаря сложной работе всей труппы в спектакле «Краснопалочники» был создан прекрасный ансамбль. 20 апреля 1941 года герои «Шахнаме» появились на таджикской сцене. Режиссёр Е. Мительман создал яркое пластическое зрелище. Рустама играл Ахад Сулаймонов, артист большого обаяния и бурного темперамента. Да и артист А. Сулаймонов не жалел иногда зловещих красок для своего героя.

Сухроб в спектакле был полной противоположностью Рустаму. Это ощущалось и в трактовке образа, и в манере игры Саидова. Сухроб охвачен страстной мыслью помочь народу и восстановить справедливость. Саидов играл легко и непринужденно. Его герой был благороден и мужественен.

С настоящим мастерством были исполнены женские роли. Трогательна была г. Бакоева – Тахмина в своей материнской любви и страданиях. С. Туйбоева создала замечательный образ храброй и хитрой красавицы Гурдофарид. Бесстрашие и воля удивительно сочетались в этой девушке с женственностью и красотой. Игру артистки можно охарактеризовать словами критика Н. Г. Чернышевского об образе Гурдофарид. Во всем туранском войске никто не может выдержать поединок с нею, когда она надевает шлем: если руки ее не слабее руки Хеджира. Её сердце твёрдое и она – первая защитница Ирана. У самого Шекспира нет лица более прелестного. Дездемона и сама Джульетта далеко уступают ей дивною нежною прелестью.

«Рустам и Сухроб» стал одним из лучших героико-романтических спектаклей театра.

Трагедия «Отелло» – первое произведение Шекспира, переведенное на таджикский язык. Работа оказалась довольно сложной, так как белый стих, которым написана трагедия, отсутствовал в национальной поэзии. Поэты переводчики А. Лохути и Ц. Бону сошли возможным передать произведения Шекспира в особой литературной форме: для Е. Мительмана трагедии, но и эти идеи [6, с. 23].

Роль Отелло играли М. Самадов и М. Касымов. Трактовали актёры образ благородного мавра по-разному. Творческие данные их были настолько различны, что партнёрам и режиссуре приходилось видоизменять отдельные сцены спектакля в зависимости от того, кто участвовал в данном спектакле.

Отелло Саидова – красивый, безумно полюбив Дездемону, Отелло Саидов тяжело воспринял измену жены, что было несовместимо с его благородными и чистыми понятиями о любви. Актёр нашел необыкновенно выразительные и широкие жесты. В глазах его, больших, черных, ясно отражался душевный мир человека.

Отелло Косымова переживал трагедию утраченной любви и веры в человека. Его герой намного старше, сдержаннее и человечнее. Но в минуты горя и гнева он становится страшным и неукротимым. Любовь Дездемоны для него – великое счастье, нескончаемая радость. Это она принесла ему полное довольство жизнью и душевный покой после долгих скитаний в годы войны. Отелло Косымов благодарен Дездемоне и глубоко ценит ее. Тем трагичнее был исход событий: вот тихо входит Отелло в сенат: ярость Брабанцио не тревожит его: он уверен в своей правоте, полон сознания собственного достоинства, и потому его движения спокойны и скупы. Просто говорит он и о любви к Дездемоне, но в интонациях его появляются новые нотки: Рассказ Отелло звучит, так романтическая поэма, и даже престарелые сенаторы обезоружены силой и красотой чувств мавра. Косымов очень тонко показывает борьбу чувств Отелло, в которых сплетаются оскорбленное достоинство и любовь к Дездемоне [8, с. 124].

В исполнении А. Сулаймонова не просто мстительный злодей, а человек очень тщеславный и самолюбивый. Сулаймонов самозабвенно плетет сложную интригу. Кажется, он порой сам верит, что говорит, артист несколько упростил его характер, ему не хватало ума, благодаря которому он ловко восполняет свой злодейский план.

Выразительна была игра и других исполнителей Эмилии – Г. Бакоевой, Кассии – А. Бурхонова и Х. Рахматуллоева, М. Халилова и Н. Илѝсова.

В 1957 г. состоялась новая встреча артистов Театра имени Лахути с творчеством Шекспира. Была подготовлена трагедия «Король Лир» Е. Исаевич задумал создать величественный, подлинно театральный спектакль. Трагедия Лира заключалось не только в неблагодарности детей, но, главным образом, в кружении его мировоззрения, в том, что он слишком поздно понял, на чьей стороне правда.

Мир – М. Косымов привлекал внимание зрителей многообразием красок: простотой и властностью, глубокой человечностью и мудростью. Старшие дочери заверяют отца в своей горячей любви к нему, и лишь младшая затрудняясь в ответе, ничего не хочет сказать.

Из отрицательных персонажей наиболее интересна была Гонрилья в исполнении Туфы Фозиловой, - властолюбивая и черствая женщина, такая сложная драматическая роль была большим творческим достижением.

Удивительным обаянием, красотой и душевной грацией отличался образ Корделии, созданный Х. Назаровой. Главное в этой милой девушке, - сердечность, устремляет на него любящий взор, один ее взгляд становится порукой её дочерней любви и почтительной преданности отцу [10, с. 70].

В финале спектакля, после многочисленных потрясений и страданий, Лир убеждается, что Корделия для него самая большая ценность жизни, ибо она – правда. Корделия уходит из жизни. Глубокие страдания душевно очистившегося Лира, когда он, расставаясь с дочерью, с нежной грустью осыпает ее труп цветами [2, с. 4].

Несмотря на частные недостатки, спектакль «Король Лир» вызвал интерес среди москвичей во время декады. Юрий Заводский писал: «Зрелость мастерства, убежденность в замыслах и решениях обязывают нас оценивать искусство таджикских артистов по высокому счёту, без всяких скидок.... В спектакле нет плохой, внешней театральности, нет

потуг на звонкую, раскатистую трагедийность, нет грохочущей декламации».

Для многих актёров Театра имени Лахути шекспировские роли стали важным этапом в их творческой биографии. Наиболее красноречивым примером является искусство Народного артиста СССР М. Косымова.

Литература

1. Гоголь, Н. В. Собрание сочинений / Н. В. Гоголь. – М.: Искусство, 1949. – 112 с.
2. Гоян, Г. Театр, рожденный Октябрем / Г. Гоян. – Душанбе: Таджикгосиздат, 1943. – 4 с.
3. Львов, Н. Материалы к истории таджикского театра / Н. Львов // Труды Государственного центрального театрального музея им. А. Бахрушина. – М. – Л.: Искусство, 1941. – 25 с.
4. Махмадов, А. Встреча с прошлым / А. Махмадов. – Душанбе: Империял Групп, 2005. – 100 с.
5. Махмадов, А. Дунёи театр / А. Махмадов. – Душанбе: Империял Групп, 2005. – 70 с.
6. Нурджанов, Н. История таджикского советского театра (1917-1941) / Н. Нурджанов. – Душанбе: Дониш, 1967. – 95 с.
7. Нурджанов, Н. Таджикский театр. Очерк истории / Н. Нурджанов; под общ. ред. проф. Г. Гояна. – М.: Искусство, 1968. – 23 с.
8. Тизенгаузен, В. Шекспир на таджикской сцене / В. Тизенгаузен // Советское искусство. – 1941. – 20 апреля. – С. 22.
9. Царёв, М. Дороги, которые мы выбираем / М. Царёв. – М.: Просвещение, 1987. – 124 с.
10. Чернышевский, Н. Собрание сочинений / Н. Чернышевский. – М.: Книга, 1985. – 132 с.

Махмадов А.

ИҶРОИ АВВАЛИН НАҚШО ДАР ТЕАТРИ ТОҶИК

Хунарманд (актёр) аз ибтидо дар баробари сарчашмаи санъати театрӣ будан, кулла ва анҷоми натиҷавии он аст. Имрӯз ҳам, бо вучуди зиёд гардидани имкониятҳои театрӣ ва гуногунрангии воситаҳои бадеию баёнӣ, хангоми намоиш хунарманд чун пештара бо тамошобинони толор мустақиман робита барқарор мекунад, таҷриба ва имкониятҳои ҳамчавори касбҳои театрии дар давраи машқ ҳосилнамудаашро ба кор мебарорад.

Дар таҳияи намоиш чи қадар сахми коргардон, рассом, оҳангсоз, композитор, балетмейстер, дирижер ва дигарон бузург бошад ҳам, муваффақияти ниҳоии он, пеш аз ҳама, аз актёр – ғунқунанда ва интиқолдиҳандаи ғояи гурӯҳи басаҳнагузоранда, вобаста аст.

Дар мақола алоқамандии анъана ва навовариҳо дар санъати муосири актерии Тоҷикистон нишон дода шудааст. Дар он масъалаи ташаккул ва рушди минбаъдаи мактаби актёрии тоҷик дар мисоли насли аввали актёрони Театри давлатию академии ба номи Абулқосим Лахутӣ:

М. Қосимова, А. Саидов, А. Сулаймонова, А. Бурхонова, Ҳ. Раҳматуллоева, М. Халилова, Т. Фозилова, Т. Ғаффорова, С. Туйбоева, Ш. Бақоева, Ҳ. Назарова баррасӣ гардидааст.

Муаллиф кайд мекунад, ки аз аввалин мавсимҳои намоиш ба театр ҷавонони боистеъдод, иштирокчиёни гурӯҳҳои драмавӣ ва мусиқии шаҳрҳои Хучанд, Бухоро, Самарқанд, Тошкент ва дигар ноҳияҳои чумхурӣ Кӯлоб, Хоруғ, Қургонтеппа ҷалб карда шуданд, ки баъдан поягузори мактаби актёрии тоҷик гардиданд.

Дар насли аввали иҷрокунандагони нақшҳои театри С. Туйбоева, Т. Фозилова, Т. Ғаффорова, Г. Бақоева ва дигарон бо ғатноии олии зебоии ботинӣ, гармии рӯҳӣ ва малоҳати хос фарқ мекунанд. Дар давоми ин солҳо театр инкишоф ёфта, аз ҷиҳати ташкилию эҷодӣ мустақкам гардид.

Дар ҳаёти эҷодии аксарияти хунармандони театри ба номи Лоҳутӣ нақши шекспирӣ ба давраи муҳим табдил ёфт. Мисоли нисбатан возеҳ санъати хунарпешии халқии СССР М. Қосимов махсуб меёбад.

Ҳамчунин муаллиф дар таъриба ва навгониҳои коллективи театрҳои пешбари кишвар, масъалаи тарбияи хунарманд ба талаботи замони муосир мувофиқро ба миён мегузорад.

Кадидвожаҳо: санъати актёрӣ эҷод, тафаккури образӣ, тамошобин, анъана, эҳсоси ногаҳонӣ, навгонӣ, замони муосир, технологияи инноватсионии тарбияи хунарманд.

Mahmadov A.

THE ROLE OF AN ACTOR IN THE THEATER

An actor is both the very beginning, the source of theatrical art, and its peak, the final result. Today with the huge possibilities of the theater and the variety of its means of artistic expression, during the performance the actor still comes into direct contact with the audience alone, having absorbed all the experience and opportunities of related theatrical professions during the rehearsal period of the preparation of the performance. Don't matter how great the contribution of the director, artist, composer, choreographer, conductor and others to the creation of the performance, its final success depends primarily on the actor, who is the accumulator and conductor of the ideas of the production group. A high level of acting skills can multiply and enlarge the creative idea of the performance many times: as low unprofessional level can destroy the most brilliant staging solution.

The article reveals the relationship between traditions and innovation in the modern acting art of Tajikistan. The author considers the question of the formation and further development of the Tajik acting school on the example of the first generation of actors of the Tajik State Academic Theater named after Abulkasim Lahuti: M. Qosimov, A. Saidov, A. Sulaimonov, A. Burkhonov, H. Rahmatulloev, M. Khalilov, T. Fozilova, T. Gafforova, S. Tuiboeva, G. Baqoeva, Kh. Nazarova.

The author notes that from the first seasons, talented young people came to the theater: participants of drama and music circles of Khujant, Bukhara, Samarqand, Tashkent and other districts of Tajikistan: Kulob, Khorog and Kurgan-Tube, who later became the founders of the tajik acting school.

The first generation of performers of the theater S. Tuyboeva, T. Fozilova, T. Gafforova, G. Baqoeva and others were distinguished by their amazing charm, inner beauty, spiritual warmth and special grace. Over the years, the theater has grown and strengthened organizationally and creatively.

For many actors of the Lahuti theater, Shakespeare's roles have become an important stage in their creative biography. The most eloquent example is the art of the People's Artist of the USSR M. Qosimov.

The author also raises the problem of educating an actor who meets the requirements of modernity, relying on the experience and innovations of this leading theater group of the country.

Keywords: acting, creativity, imaginative thinking, the audience, traditions, improvisational well-being, innovation, modernity, innovative technologies of actor education.

ТДУ: 781.97:787(575.3)

Дамдоров И.

СОЗИ ГИЖАК ВА НАВЪҲОИ ОН

Муаллиф дар ин мақола масъалаи омӯзиши мусиқии суннатиро дар таносуби сози мусиқии камончадор (гизжак)-ро хеле бамаврид ва муҳимму зарур таҳлил намудааст. Зикр шудааст, ки маҳз дар таносуби сози мусиқӣ усули дақиқу амиқ омӯхтани ҷиҳатҳои муҳимми онро метавонем бубинем. Зеро дар заминаи дастаи овозии соз унсурҳои мусиқӣ мушаххас аён гашта, муҳимтарин ҷиҳатҳои он равшан мегардад. Ба андешаи муаллиф, сози мусиқии суннатӣ чунин мавқеро дорад ва моҳияти онро худи навозанда дар таносуби мусиқӣ метавонад муайян намояд. Аз нигоҳи муаллифи мақола муайян намудани сохт ва намудҳои сози гизжак истифодаи он дар ансамбли оркестр аз манфиат холӣ нест.

Дар илми мусиқиишиносӣ яке аз масъалаҳои муҳим муқаррар намудани шакл ва намудҳои сози мусиқӣ мебошад. Аз ин рӯ дар ин мақола вобаста ба сози мусиқии гизжак тадқиқот гузаронида аз таърихи пайдоиши ва марҳилаҳои руиши он гуфта шудааст. Аз ҷумла дар баҳши соҳҳои мусиқӣ соҳҳои ба гурӯҳи камончадор дохилишавандаро муайян намудан, ба шаклу пайдоиши, руишу раванҷ ҷудо намудани сози мусиқии гизжак аз масъалаҳои муҳим аст.

Омӯзиши ва таҳқиқи намудҳои соҳҳои мусиқӣ, таърихи пайдоиши ва таълими истифодаи онҳо муҳимтарин қисми таркибии раванди муракаби инкишоф додани шахсияти насли ҷавон маҳсуб меёбад. Омӯзиши мусиқӣ азхуд кардани тарзи дурусти навозиши дар ин ё он сози мусиқӣ, доништани таърихи пайдоиши он аз дигар соҳаҳои касбият ҷудо набуда, ба тарбияи ахлоқӣ, фикрӣ, ҷисмонӣ робитаи қавӣ дорад.

Калидвожаҳо: мусиқӣ, омӯзиши, камонча, гизжак, соз, намуд, фарҳанг, ташиаккул, вазифа, тарбия.

Санъати мусиқӣ падидаест, ки аз замони пайдоиш то ба имрӯз таъсири худро ба инсоният расонидааст. Муҳаббати инсоният ҳам ба мусиқӣ азалист. Омӯзиши намудҳои соҳҳои мусиқӣ, таърихи пайдоиши онҳо муҳимтарин қисми таркибии раванди ҳамаҷонибаи инкишоф

додани шахсияти насли ҷавон маҳсуб меёбад. Дар айни замон тарбияи мусиқӣ – тарзи дурусти навозиш дар ин ё он сози мусиқӣ, донишмандии таърихи пайдоиши он аз дигар соҳаҳои ташаккули муҳассилин ҷудо набуда, баръакс ба тарбияи ахлоқӣ, фикрӣ, ҷисмонӣ робитаи қавӣ дорад.

Дар масири таърихи халқи тоҷик пайвастагӣ ба мусиқӣ ҷойгоҳи маҳсус касб кардааст ва аксари аҳли ҳунар аз Борбад то имрӯз баробари ҳузури падидаҳои гуногуни ҳунарии худ ба мусиқӣ низ пайванди маҳкам доштанд ва ё ба ибораи дигар, ҳатман яке аз соҳаҳои мусиқиро менавохтанд. Ҳамзамон, дар ҳолатҳои фориг аз шугълҳои гуногун дар баробари навозиш, инчунин ба сурудҳои машғул мешуданд. Вақте «Рӯдакӣ ҷанг бигрифту навохт»-ро мехонему аз Мавлоно андешаи «дар садои рубоб садои боз шудани дарҳои биҳишт»-ро берун мекашем ва бо ҳазорон шахсон аҳли назар дар фурсатҳои форигашон бо васоили мусиқӣ иртибот мегирем, то он ҷо, ки ҳатто дар қарни ХХ шоирони мо аз уди Рӯдакӣ ҳарф мезананд, дигарбора ин пайванди зебо ва ин ҷойгоҳи арҷи мусиқиро ба ҳақиқат мешиносем. Вақте мусиқиро дар ниҳоди ҳастии миллати тоҷик дар масири таърих ба мушоҳида мегирем, бешак вучуди «Шашмақом» ва «Фалак» кофист, ки мо аз чунин як шохкори беназири мусиқии ҷаҳонӣ ҳарф ба забон оварем, ки он маҳсули миллати созидаву офаринандаи мост. Бисёре аз нобиғони миллати тоҷик ҷавҳари аслии мусиқиро дарк намуда, асарҳои барои санъати сарояндагиву навозандагӣ эҷод намудаанд.

Дар илми мусиқӣ яке аз масъалаҳои муҳим муқаррар намудани шакл ва намудҳои сози мусиқӣ аст. Дар ин самт қорҳои зиёдеро метавон ба анҷом расонд. Аз ҷумла, дар баҳши соҳаҳои мусиқӣ ба гурӯҳи соҳаҳои камонҷадор дохилшаванда муайян намудан ва ба шаклу пайдоиш, рушду раванҷ ҷудо намудани сози мусиқии ғижак, аз масъалаҳои муҳим аст, ки мо бояд мавриди пажӯҳиш қарор диҳем.

Ғижак дар санъати мусиқии мардумии халқи тоҷик дар миёни соҳаҳои халқӣ мавқеи хоса дорад. Ғижак сози торӣ - камонии мусиқӣ буда, дар Осиёи Марказӣ, Эрону Афғонистон, баъзе ҷумҳуриҳои Қазқоз аз даврҳои қадим бо номҳои гуногун маъмул буд. Тавре ки муҳаққиқи тоҷик Ҷурахон Обидпур зикр кардааст, «...онро тоҷикон - ғижак ё ғижак, озариҳову арманиҳо - кеманча, афғонҳо - дилрабо, ҳиндуҳо - сиринча меноманд» [6, с. 94].

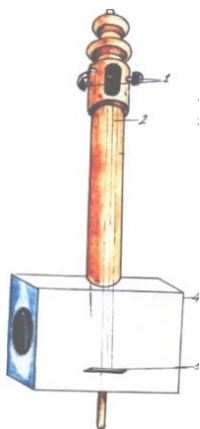
Ғижак сози тории камонҷадор буда, таърихи тӯлонӣ дорад. Он аз ҷӯби дарахти зардолу, тут, чормағз сохта шуда, аз даста ва косаҳои бо пӯст пӯшонидани иборат аст. Ин сози мусиқӣ чор тор дорад, ки ба тарзи кварта ва квинта ҷӯр шуда, бо камонча навохта мешавад. Нотааш дар калиди скрипкавӣ навишта мешавад. Диапазонаш аз нотаи *sol*-и октаваи хурд то нотаи *la*-и октаваи чорум буда, аппликатурааш ба сози скрипка монанд аст. Дар тамоми регистрҳои истифодаи ҳамаи фосилаҳо (интервал), инчунин аккордҳои сеовоза ва чоровоза, питсикато имконият дорад. Садоаш дар тори яқум равшан, дуҷум ва сеҷум маҳину зебо ва чорум ғафси на он қадар баланд аст. Яъне, ғижак сохтори муйяни худро дошта, ба қисмҳои алоҳида тақсим мешавад.

Абунасири Форобӣ дар китоби “Мусиқии кабир” аз созе гуфтугӯ мекунад, ки шабеҳи ғижак аст ва дорои ду тор буда, камон барои ба садо даровардани он надошта, номи ин соз рубоб аст, ки шуаро мутааххир, назари Форобӣ аз он ёд кардаанд [11]. Рубоб созест шабеҳи танбӯр.

Бузургшикам ва дастакӯтоҳ ва сафҳаи рӯи он ба ҷои истифода аз ҷӯб, ки хамакнун бар рӯи рубобҳои феълӣ ҳафт аз пӯст истифода мекардаанд, бештар аз пӯсти оҳу истифода мекардаанд. Камонча дар Луристон дорони се тор буда, ки тори савум ба сурати **мазоиф** ба ҳам мепечид ва дар қадим аз симҳои барқ истифода мешуд. Масъуди Саъди Салмон дар ашъораш аз камонча ёд мекунад ва Фарруҳӣ ҳам дар мавриди ғиж ё ғижак ва **нузҳат** ашъоре дорад:

Ҳар рӯз яке давлату ҳар рӯз яке **ғиж**,
Ҳар рӯз яке **нузҳату** ҳар рӯз яке тор.

Дар вилоят ва шаҳру ноҳияҳои кишварамон, аз ҷумла дар Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон сохташуда ғижакро бо шаклҳои гуногун метарошанд. Кухансолтарин ва маъмултарин сози бадахшониҳо ғижакҳои чоркунҷаи ҷӯбин мебошад, ки аз ҷӯби дарахти тут ва зардолу сохта мешавад. Ин сози мусиқӣ бори аввал ғиё дар қарнҳои XII-XIII сохта шудааст. Намуди ин гуна ғижак аз чор тахтаи ҷӯби алоҳида тарошидашуда иборат буда, баъд онҳоро бо ҳам васл менамоянд. Дарозии тахтаи косааш 20 см, андозаи бараш 14 см, чуқурии косааш 8 см, дарозии дастааш бе косахона 45 см мебошад. Ин навъи сози мусиқӣ дорони 4 тор буда, аз косаи чоркунҷа, даста, сарпанча, торғирҳо ва ҳарак иборат аст. Сози ғижакро бо камонча менавозанд. Камонча аз ҷӯби дарахти бед тайёр карда мешавад, мӯйинаи камончаро аз мӯйинаи думи асп тайёр мекунанд. Мобайни косаи ин намуди ғижак сӯроҳии доирашакли 13-сантиметра дорад ва онро бо пардаи шикамбаи ҳайвон ширешбандӣ менамоянд. Сози ғижакҳои чоркунҷа танҳо ҳоси мардуми Бадахшон аст. Сарпанҷаи ин навъи ғижак се доираи гунбазмонанд дорад.

Намуди 1. Ғижакҳои тунукагӣ

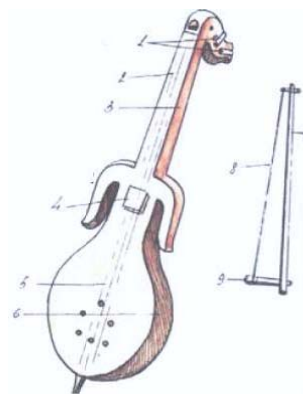
Дар Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон чанд намуди ғижак ба назар мерасад. Ватани аслии ин сози мусиқӣ шаҳри Хоруғ буда, он охири солҳои 70-уми қарни XVII сохта шудааст. Солҳои 50-уми қарни XVI дар тарафи чапи рӯди Ғунд бозори афғонҳо будааст, ки молҳои истеҳсоли Ингилистонро Чинро ба фурӯш мемонданд. Савдогарон дар қуттиҳои тунукагӣ ҷой, равшан, ранг, моеъ барои ранг кардани мӯйина мефурӯхтанд. Азбаски мардуми таҳҷой пули зиёде надоштанд, савдогарон молашонро бо қошук савдо мекарданд ва, вақте ки қуттӣ холӣ мешуд, онро дар як кунҷи бозор мемонданд. Устоҳои он замон ба қуттии тунукагӣ даста пайваस्त намуда, тор мекашиданд. Вақте ки онро менавохтанд, аз он овози хеле хуби мусиқӣ мебаромад. Овози ин намуди ғижак ғӯё махсус барои сурудҳои ғарибӣ, фалакӣ, рок, лалаик, даргилик, дувдувик, шириндона ва суруду таронаҳои халқӣ эҷод шуда бошад. Ин намуди ғижак ду тор дошт.

Бо ин сози мусиқӣ бори аввал Ҳофизи халқии Ҷумҳурии Тоҷикистон Файз Ҷорӯбов соли 1936 дар якумин олимпиадаи санъаткорони тоҷик дар шаҳри Москва баромад карда, дили хаводорони мусиқиро ба шӯр оварда буд. Файз Ҷорӯбов бори нахуст

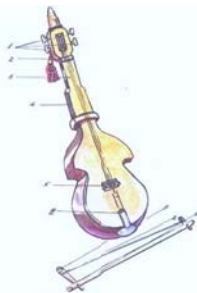
дар Маскав жанри оригинали суруд мусиқии рақсиро иҷро менамояд, яъне ӯ ҳам бо ғижакаш менавохт, ҳам месуруд ва ҳам рақс мекард. Солҳои 50-60-уми қарни XX ин сози мусиқӣ хазинаи соҳҳои мусиқии ансамбли тарона ва рақси «Помир»-и Филармонияи давлатии Тоҷикистонро ғани мегардонад. Навозандагони беҳтарини ин сози мусиқӣ Файз Қорӯбов, Қиматшоҳ Давлатшоев, Начом Мубалиев, Мусаввар Минаков, Қонбоз Душанбиев мебошанд.

Намуди 2. Давлатбекғижак

Давлатбек устост, ки аввалин шуда ин намуди сози ғижакро сохтааст. Ин намуди ғижак аз дигар намудҳои он аз ҷиҳати сохт фарқ мекунад. Ин намуди ғижак мурудшакл буда, косахонааш он қадар чуқур нест [5, с. 25]. Даста ва сарпанҷаи он ба рубоби помирӣ монанд аст. Бари косахонааш 12 см, дарозии косахонааш 18 см, дарозии дастааш 85 см аст. Ин намуди ғижак чаҳор тор дошта, камонҷаи он аз ҷӯби бед ва мӯинаи камонҷааш аз қили думи асп тайёр карда мешавад. Ин соз бори аввал, ғӯё, ибтидои солҳои 50-уми қарни XX сохта шудааст.

Намуди 3. Начмонғижак

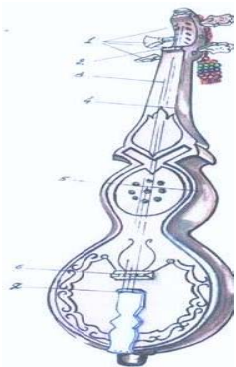

Начмон аввалин устои ин намуди ғижак буда, онро соли 1988 дар деҳаи Шидзи ноҳияи Рӯшон сохтааст. Начмон худ ромишгари хеле соҳибистеъдод ва овозхони шуҳратёри диёри хеш низ буд. Ин соз ба узаки дил шабоҳат дошта, дарозияш 76 см (дарозии даста бо сарпанҷааш 47 см, дарозии бари нимдоираи косааш 27 см), баландияш 26 см, дарозии бари нимкосаи дуюмаш 28 см, баландияш 14 см, сарпанҷааш чоркунҷа буда,

нӯғаш аз се давраи доирашакл иборат аст. Рӯйи косахонаашро бо тахтаи хеле суфтакардаи дарахти зардолу пӯшониданд. Ин соз аз чор тор иборат буда, торғирҳояш оҳанинанд. Камонҷаи он аз ҷӯби дарахти бед сохта шуда, мӯинааш аз қили думи асп тайёр карда шудааст. Ҷӯраш ба ҷӯри ғижакҳои дар боло зикршуда монанд аст.

Намуди 4. Қонбозғижак

Ин намуди ғижак соли 1989 аз тарафи мутриби чирадаст, овозхон, раққоси бомаҳорат Қонбози Душанбе дар деҳаи Сипончи ноҳияи Рӯшон сохта шудааст. Дарозии он 75 см, чуқурии косааш ба андозаи 5 см, бари косааш 26 см, баландии косааш 28 см, бар ва баландии косаи дуюмаш 20 см мебошад. Дарозии даста бо сарпанҷааш 48 см, даста аз секунҷа оғоз ёфта, дарозии он 36 см буда, он шакли нимдоира дошта, аз 26 см иборат аст. Ҳарду косааш бо тахтаи хеле суфташудаи дарахти тут рӯйпӯш шудааст. Рӯйи косаи аввал се сӯроҳии калон, косаи дуюмаш ҳафт сӯроҳии майда дорад. Ин намуди ғижак чор тор дошта, торғирҳои рӯйи косааш оҳанин мебошанд.

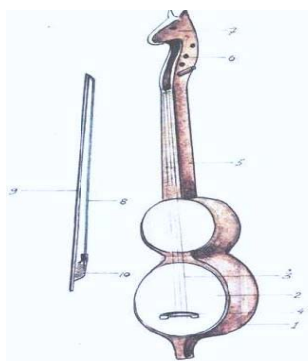

Камончаи он аз чӯби бед сохта шуда, мӯйинааш аз қили думи асп тайёр карда шудааст. Чӯраш бо чӯри ғижакҳои дигар монанд аст.

Намуди 5. Масайнғижак [1]

Масайнғижак сози чаҳортора буда, солҳои 70-уми асри ХХ сохта шудааст ва то имрӯз дар ансамбли навозандагони тарона ва рақси ноҳияи Ишкошим ва дастаҳои мусиқии ҳаваскории ин ноҳия истифода мешавад. Масайн номи устои ин намуди ғижак аст. Ин соз аз ду косахона иборат буда, косаи аввалаш 10 см, косаи дуюмаш 4 см, умқаш 11 см, сарпанчааш шакли сари аспро дорад, косаи дуюм 6 см аст. Ин навъи соз аз ду косахона, даста, сарпанча, ҳаракҳо ва торғирҳо иборат аст. Ин соз асосан аз чӯби дарахти тут сохта мешавад. Дарозии даста бо косаҳоаш 45 см мебошад.

Намуди 6. Ғижакҳои алт

Ғижакҳои алт – дар асоси ғижакҳои одӣ, тахминан солҳои 40-уми асри ХХ ихтироъ шудааст. Аз чӯби дарахтҳои зардолу, тут, чормағз сохта мешавад. Аз даста ва косахона иборат буда, косахонааш бо пӯст пӯшононида шудааст. Чор тор дошта, бо камонча навохта мешавад [12, с. 84]. Нотааш асосан дар калиди алтӣ (бинобар ин унвони ғижакҳои алтро гирифтааст) ва нотаҳои баландаш дар калиди скрипкавӣ сабт мегарданд. Садои ғижакҳои алт регистри мобайни гурӯҳи ғижакҳои фаро мегирад. Чӯраш квинта аст. Дар тамоми регистрҳои истифодаи ҳамаи фосилаҳои (интервал), инчунин аккордҳои сеовоза ва чоровоза, пйтсикато имконият дорад. Диапазонаш аз до-и октаваи хурд то ля-и октаваи сеюмро дарбар мегирад. Имкониятҳои васеи техникӣ ва садои ғафси марғуладор дорад. Асосан сози оркестрӣ буда, вобаста ба имкониятҳои зиёди техникӣ ва садобарорӣ баъзан дар асарҳои оркестрӣ ҳам барои якканавозӣ ва ҳам барои чӯршавӣ (аккомпонемент) истифода мешавад. Тарзи иҷроаш монанди дигар соҳои тарии камончадор мебошад.

Намуди ғижакҳои алт ба ғижакҳои чорторайи прима монанд буда, бо тембри садояш фарқ мекунад. Ғижакҳои алт бо фосилаи квинта чӯр шуда, тори якум бо нотаи *ля*-и октаваи якум, тори дуюм бо нотаи *ре*-и октаваи якум, тори сеюм бо нотаи *сол*-и октаваи хурд ва тори чорум бо нотаи *до*-и октаваи хурд садо медиҳад. Ҳаҷми ғижакҳои алт аз ғижакҳои муқаррарӣ калонтар буда, дастаи камончаи он ба тарзи камончаи скрипка дошта мешавад. Дар услуби нотанависии партитура дар хати сеюм, баъд аз ғижакҳои 1 ва 2 ҷойгир аст. Услуби навозандагӣ, аппликатура (ангуштгӯзорӣ) ва штрихҳо монанди ғижакҳои урфӣ буда, аз ҷиҳати техникӣ имконияташ маҳдудтар аст. Дар чӯршавии ғижакҳои алт бо ғижакҳои бас форам ба гӯш мерасад.

Ин намуди ғижакҳо бо фосилаи кварта чӯр шуда, ду ё баъзан се тор доранд. Тори якум ноти *ре*-и октаваи дуюм, тори дуюм нотаи *ля*-и октаваи якум ва тори сеюм нотаи ми-и (дар баъзе соҳои дучор меояд) октаваи якум ном дорад. Тори сеюми ин гуна ғижакро баъзан бо нотаи *ре*-и октаваи якум низ чӯр мекунад. Ғижакҳои кӯҳистонӣ аз косахона

(тунукагин ва баъзан аз кадуҳои махсус), сутун, дастаи доирашакл, торҳо, хараки поёнӣ ва болоӣ (остона), гӯшакхона ва гӯшак иборат аст. Дарозии умумии ин намуди ғижак 55-60 см-ро ташкил медиҳад. Диапазонаш аз нотаи ми-и октаваи якум тақрибан то нотаи *ре*-и октаваи сеюмро дар бар мегирад. Ғижакҳои косохонааш доирашакл, нисбат ба ғижакҳои кӯҳистонӣ маъмултар буда, бартариҳои зиёдро дорост. Ин намуди ғижакҳо бештар дар байни халқҳои Осиёи Миёна ва ҷумҳуриҳои Қазқоз маъмул буда, бештар аз ҷӯби тут, зардолу ва чормағз тайёр карда мешаванд. Устоҳои номдори ғижактарош дар Тоҷикистон З. Начмиддинов, П. Пасевин, Х. Савров, Д. Раҷабов, М. Галимов буданд.

Мутрибони халқӣ бештар ғижакҳои кӯҳистонии дутораро истифода мебаранд. Ғижакҳои кӯҳистонии косохонааш чоркунҷа ба фосилаи кварта ҷӯр шуда, ду ё баъзан се тор дорад. Тори якум ба нотаи *ре*-и октаваи дуюм, тори дуюм ба *ля*-и октаваи якум ва тори сеюм ба *ми*-и (дар баъзе соҳа дучор меояд) октаваи якум соҳа мешаванд. Мутрибоне, ки тори сеюмро истифода мебаранд, онро баъзан бо нотаи *ре*-и октаваи якум низ ҷӯр мекунанд. Ғижакҳои кӯҳистонӣ аз косохона (ҷӯбин, тунокагин, баъзан аз кадуҳои махсус), сутун, даста, торҳо, хараки поёнӣ ва болоӣ (остона), гӯшакхона ва гӯшакҳо иборат аст. Дарозии умумиаш 55-60 см аст. Дастаи ин намуди ғижакҳои кӯҳистонӣ доирашакл буда, диапазонаш аз нотаи ми-и октаваи якум (баъзан нотаи *ре*) то *ре*-и октаваи сеюмро дар бар мегирад.

Омӯзиши сози ғижак ва низоми овозии дастаи он дар таносуби мусиқии суннатӣ имкон медиҳад, аз як тараф, мероси мусиқии суннатӣ ва муосирамонро тавассути ин соҳа аз нигоҳи илмӣ-тахассусӣ шиносем ва аз тарафи дигар, вазъи кунунии омӯзиши ин соҳа ва дастури барномаҳои таълимӣ онро дар мусиқии ватанимон тартиб диҳем.

Бовар дорем, ки эътибори омӯзиши сози ғижак ва баррасии маводҳои таълимӣ он дар ҷумҳуриамон минбаъд меафзояд ва мавриди омӯзиши муҳаққиқону ҳунармандон ва коршиносони соҳа қарор мегирад. Мо низ мекӯшем, ки омӯзиши ин мавзӯро идома дода, ҷиҳатҳои муҳими онро дар амалияи мусиқии суннатӣ ва муосир татбиқ намоем.

Адабиёт

1. Берунӣ, А. Осор – ул - боқия анил қурунил, ҳолия / Абдурайҳони Берунӣ. – Техрон: Ибни Сино, – 1352с.
2. Вызо, Т. С. Музыкальные инструменты Средней Азии: исторические очерки / Т. С. Вызо. – М: Музыка, 1980. – 191 с.
3. Ҳофиз, А. Ғижак / А. Ҳофиз, М. Отаханов. – Душанбе, 2012. – 64 с.
4. Муҳамадамонов, Х. Созҳои мусиқии Бадахшон / Х. Муҳамадамонов. – Душанбе: Маориф ва Фарҳанг, 2013. – 84 с.
5. Мӯсо, А. Розии ғижак [Матн] А. Мӯсо. – Душанбе, 1997. – 63 с.
6. Назаров, Х. Созии ғижак [Матн] / Х. Назаров. – Душанбе: 2011. – 14 с.
7. Низомов, Х. Созшиносӣ [Матн] / Х. Низомов. – Душанбе:

Адиб, 2016 – 132 с.

8. Пиров, Ҳ. Сӯзи дил [Матн] / Ҳ. Пиров. – Душанбе: Паёми ошно, 2012. – 78 с.

9. Ҳафизов, А. Гижакнавози наврас. Қисми 2 [Матн] / А. Ҳафизов. – Душанбе: Ирфон, 1983. – 14 с.

10. Ҳафизов, А. Навои гижак [Матн] / А. Ҳафизов. – Душанбе, 2012. – 64 с.

11. Чумаев, Ҳ. Созу навои гижак [Матн] / Ҳ. Чумаев. – Душанбе: Ирфон, 1987. – 128 с.

12. Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. Иборат аз 3 ҷилд. Ҷ. 3 [Матн]. – Душанбе, 2004. – 524 с.

Дамдоров И.

ГИДЖАК И ЕГО РАЗНОВИДНОСТИ

В данной статье автор анализирует проблему изучения традиционной музыки в контексте композиции смычкового инструмента. Отмечается, что именно в композиции музыки мы можем увидеть точный и глубокий способ изучения важных аспектов музыки. Потому что на основе вокальной группы становятся понятными элементы музыки и становятся понятными самые важные аспекты музыки. По мнению автора, традиционная музыка имеет такую позицию, и ее суть может быть определена самим музыкантом в пропорциях музыки. С точки зрения автора статьи об определении структуры и типов струнных инструментов, их использование в ансамблях и оркестрах не лишено своих преимуществ.

В музыковедении одним из важнейших вопросов является определение форм и типов музыки. Поэтому в данной статье история его возникновения и этапы развития изучаются в связи с составлением гиджака. В частности, в области музыкальных инструментов идентификация инструментов, принадлежащих к группе смычковых инструментов, и разделение формы, происхождения, развития и развития арфы является одним из наиболее важных вопросов, которые нам необходимо изучить. Изучение и владение видами музыкальных инструментов, истории их происхождения, а также обучение и владение музыкальными инструментами - важная часть сложного процесса развития личности подрастающего поколения. В то же время музыкальное образование или овладение правильной техникой игры на определенном инструменте, знание истории его происхождения не отделено от других областей развития учащихся, а, скорее, имеет прочную связь с моральным, интеллектуальным и физическим воспитанием.

Ключевые слова: музыка, обучение, смычок, гиджак, композиция, тип, культура, образование, задание, воспитание, образование, культура, искусство.

Damdorov I.

GHIZHAK AND ITS VARIETIES

In this article, the author analyzes the problem of studying traditional music in the context of the composition of the bow instrument. He noted that it is in the composition of music that we can see an accurate and profound way of studying important aspects of music. Because on the basis of a vocal group the elements of music become clear and the most important aspects of music become clear. According to the author, traditional music has such a position, and its essence can be determined by the musician himself in the proportions of music.

From the author's point of view of the article on the definition of the structure and types of strings, its use in ensembles and orchestras is not without its advantages.

In musicology, one of the most important issues is the definition of the forms and types of music. Therefore, in this article, the history of its origin and the stages of development are studied in connection with the compilation of the ghijak. Particularly in the field of musical instruments, the identification of instruments belonging to the group of bowed instruments and the separation of the form, origin, development and development of the harp is one of the most important issues that we need to study. Studying and mastering the types of musical instruments, the history of their origin, as well as learning and mastering musical instruments is an important part of the complex process of developing the personality of the younger generation. At the same time, musical education or mastering the correct technique of playing a certain instrument, knowledge of the history of its origin is not separated from other areas of student development, but rather has a strong connection with moral, intellectual and physical education.

Keywords: music, teaching, bow instrument, composition, type, culture, education, task, upbringing, education, culture, art.

ТДУ:002+07+05+003.075+82точик+008
Муродӣ М.

ВИЖАГИҲОИ ПУБЛИТСИСТИКАИ ҚАБЛ АЗ ЖУРНАЛИСТӢ

Дар ин мақола хусусиятҳои публитсистикаи қабл аз журналистӣ мавриди баррасӣ қарор ғрифтааст. Ин масъала дар наҷӯҳиҳои илмӣ ба таври мухталиф арзёбӣ шудааст. Бархе аз муҳаққиқон мавҷудияти публитсистикаи қабл аз журналистиро қабул надоранд, бархе дигар бар онанд, ки чунин публитсистика ва ё журналистика дар шаклҳои гуногун вуҷуд дошт. Ин шаклҳо воизиву қаландарӣ ва таърихнигорӣ буданд. Муаллифи ин мақола ҷонибдори ақидаи дуюм буда, қўиши намудааст, ки шаклҳои дигари публитсистикаи қабл аз журналистӣ: осори фолклорӣ, адабиёти бадеии дорои ҷанбаи иҷтимоӣ ва публитсистикаи китобиро асоснок намуда, вижагиҳояшонро нишон диҳад.

Аглаби осори фолклорӣ дорои рӯҳи публитсистӣ ҷанбаи воқеӣ дошта, аз ин ё он воқеаи таърихӣ ва ё лаҳзаи ҳаёти адабиву фарҳангӣ маниаъ ғрифтаанд. Аз ин рӯ онҳо баёнгари воқеиёти даври замони муайянд. Дар чунин осор муносибати ғўяндагон ба воқеаҳои ҳаётӣ ва шахсони мушаххаси илму адаб ифода ёфтааст. Дар аглаби сурудҳои халқӣ натаҳҳо воқеиятҳои муайяни таърихӣ инъикос шудаанд, балки дар онҳо тарғиби публитсистӣ афзалият пайдо кардааст.

Осори адабиёти классикии тоҷик аз ҷиҳати гановати бадеӣ, тарзи типофарӣ ва образсозӣ ганиву рангин бошанд ҳам, дар аглаби онҳо аносири воқеӣ, оҳангҳои иҷтимоӣ, тасвири воқеиёти муайяну мушаххас бараъло мушоҳида мешавад. Заминаи асосии ҳақиқати воқеӣ пайдо кардани ин гуна осорро таҷассуми ҳодисаҳои таърихӣ, лаҳзаҳои муайяни ҳаёти адабӣ, муносибати мушаххаси шахсони алоҳида, ҳисси нафрату адовати муаллифон ба nobасомониҳои замон, танқиди хислату характери нафарони ҷудогон ва амсоли ин ташиқил медиҳанд.

Публитсистикаи китобӣ дар охири садаи XIX ва ибтидои асри XX рушд карда, тадриҷан аз унсурҳои воқеанигорӣ умумӣ («Рўзномаи Искандаркўл»), тавсифҳои таърихиву ҷуғрофӣ («Савонех-ул-масолик ва фаросих-ул-мамолик») ва маълумотномаҳои фарҳангиву адабӣ («Таърихи ҳумоюн») дур шуда, сабки нисбатан тоза пайдо кардааст. Вижагии асосии ин сабк мавриди тавачҷуҳи аҳли ҷомеа қарор додани масъалаҳои мубрами замон аст, ки дар ҳаллу фасли онҳо пештару беиштар афкори иҷтимоии созанда нақш гузошта метавонад. Намунаи олии ин сабк дар ин марҳала «Тухафи аҳли Бухоро»-и Мирзо Сироҷи Ҳаким аст.

Калидвожаҳо: публитсистика, қабл аз журналистӣ, вижагӣ, шакл, фолклор, оҳанги иҷтимоӣ, сафарноманависӣ, фикри иҷтимоӣ, таҳлил, таъсиррасонӣ, публитсистикаи китобӣ, воқеиятҳои таърихӣ, зиддиятҳои иҷтимоӣ.

Дар бораи публитсистикаи қабл аз журналистӣ андешаҳои муҳаққиқон гуногун аст. Бархе мавҷудияти чунин публитсистикаро

қабул надоранд, бархе дигар бар онанд, ки чунин публитсистиқа ва ё журналистика дар шаклҳои гуногун вучуд дошт. Аз ҷумла, муаллифони китоби «Таърихи журналистикаи тоҷик» мавҷудияти журналистикаи қабл аз журналистиро тасдиқ карда, чунин масъала мегузоранд: «Аммо пеш аз таҳқиқи ин самтҳои инкишофи журналистикаи тоҷик доништан зарур аст, ки оё он тақомули таърихиеро, ки журналистикаи дунё ба номи журналистикаи қабл аз журналистӣ ба сар бурдаст, журналистикаи тоҷик ҳам тай кардаст ё не ва агар тай карда бошад, вай чӣ сифатеро дар худ доштаст?» [15, с. 6].

Сифат ва ё вижагии публитсистиқаи қабл аз журналистӣ, пеш аз ҳама, «таъсиррасонӣ бо сухан» аст. Аслан, бо сухан таъсир расонидан, афкори мардумро ба шакл даровардан, мардумро ба ҳам овардан, онҳоро ба ахлоқи хуб ва қорҳои шоиста ҳидоят кардан вазифаи асосии публитсистиқа аст. Чунин шакли таъсиррасонӣ дар таърихи давлатдорӣ мардуми Шарқ, аз ҷумла тоҷикон маъмул будааст. Муҳаққиқон И. Усмонов ва Д. Давронов дар умури давлатдорӣ мардуми Шарқ, аз ҷумла тоҷикон ду шеваи фаъолияти эҷодӣ: таърихнависи фаъолияти шоҳаншоҳон ва қорчигиро ба мушоҳида гирифтаанд, ки ба фаъолияти журналистӣ алоқаманданд. Ин муҳаққиқон бо далелу бурҳонҳо собит месозанд, ки чунин шеваҳои таъсир дар таърихи давлатдорӣ ниёгони мо маъмул будааст...

Дар ин пажӯҳиш мо шаклҳои таъсиррасонии публитсистиқа–таърихнигориву қорчигӣ ва ё воизиро сарфи назар намуда, ба шаклҳои дигари он таваҷҷуҳ менамоем. Ин шаклҳо осори фолклорӣ, адабиёти бадеии дорои ҷанбаи иҷтимоӣ ва публитсистиқаи китобӣ мебошанд.

Чунин осор дар адабиёти классикии тоҷику форс кам нест. Намунаҳои бехтарини онро ҳам дар эҷодиёти даҳонакии халқ ва ҳам дар осори намояндагони давраҳои гуногуни таърихи адабиётмон мушоҳида карда метавонем. «Ба ин маънӣ, осори дорои оҳанги публитсистиқо метавон аз ашъори Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ ва ҳамасронии ӯ инҷониб то намояндагони феълӣ адабиёти муосир ҷӯё шуд. Ба вижа осори насрии адабиёти классикии тоҷику форсро бе тасвири воқеаҳои муайяни иҷтимоӣ ва ҳодисаҳои ҷудоғонаи таърихӣ наметавон тасаввур кард» [10, с. 3].

1. Яке аз шаклҳои публитсистиқаи қабл аз журналистӣ фолклор, ба хусус ҳаҷви он аст. Ҳарчанд шаклҳои гуногуни ҳаҷви фолклорӣ – афсона, латифа, аския, қитъа, достон ва ғайра аз зиндагии воқеӣ дуртаранд, аммо дар онҳо лаҳзаҳои таърихӣ, заминаҳои воқеӣ, фактҳои ҳаётӣ низ кам нест. Аз чунин осор вазъ ва ҳолатҳои давраҳои муайяни таърихро ба мушоҳида гирифтани мумкин аст. Масалан, порчаи суруди машҳури зеро пурра маҳсули тафаккури ҳаёли номидан дуруст нест.

Аз Хуталон омадия,
Ба рӯ табоҳ омадия
Обор боз омадия
Хашанг низор омадия...

Ин рубои заминаи воқеӣ дорад. Он ба муқобили истилогарони араб, хосса Асад ибни Абдулло – халифаи Хуросон, ки бо лашкари худ

соли 725 ба Хатлонзамин ҳамла оварда, бо зарбаи халқи маҳаллӣ шармандасор гурехта рафтааст, гуфта шудааст.

Ин порчаи шеърӣ кувваи баланди таъсиррасонӣ дорад. Дар он натавонанд шикасти халифаи Хуросон Ҳасан ибни Абдулло масхара мешавад, балки рӯҳи муборизахоҳонаи мардум талқин мегардад. Ба ин мазмун С. Маҳдиев дуруст дарк кардааст, ки «Таърихи инкишофи ҳаҷву ҳазл ба тараққиёти ҷамъият вобаста буда дар он бисёр ҳодисаҳои реалии давраҳои гуногун акс гардидааст» [7, с. 5].

Дарачаи воқеӣ ва ҷанбаи публитсистии осори ҳаҷвии фолклорӣ гуногун ва мухталиф буда, пахноии рӯҳи публитсистии ҷунин осор аз дарачаи қабули иттилоъ ва дарки моҳияти он вобаста аст. Чи қадаре ки гӯяндаи осори фолклорӣ, хосса латифаҳои ҳаҷвӣ, аз воқеияти ҳол огоҳ гардида, ба дарки он расида бошад, ҳамон қадар матлаби ӯ ҷанбаи публитсистӣ пайдо мекунад. Дар акси ҳол тахайюл афзалият пайдо қада, рӯҳи публитсистӣ камтар мегардад ва ё нопадид мешавад. Ин аст, ки латифаҳои халқии дар бораи шахсиятҳои адабиву фарҳангӣ чун Рӯдакиву Сино, Саъдиву Ҷомӣ, Мушфиқиву Аҳмади Дониш ва дигарон ба вучуд омада, аз нигоҳи баёни воқеияти ҳол фарқ мекунад. Ҷойи шубҳае нест, ки ин шахсиятҳои фарҳангӣ воқеан одамони доно, оқил, зирак, хушқобилият, дурбин, суҳандон, ростқавл буданд, аммо сабаби қаҳрамони латифаҳои халқӣ гардидани онҳо танҳо хислатҳои беҳтарини инсонии эшон набуда, балки муносибаташон ба пеша, ба иҷтимоӣ ва мардум низ будааст. Ба ин мазмун, устод Айнӣ сабаби дар бораи Абуалӣ ибни Сино пайдо шудани нақлу афсона ва латифаҳои халқиро дар ҳамин ҷиҳатҳо пиндошта, навиштаанд: «Шояд аз ҷиҳати аз одат берун олими бузург буданаш ва ба муносибати пешааш – табобат ба халқ наздик буданаш бошад, дар бораи Абуалӣ ибни Сино дар миёни омма афсонаҳои зиёде паҳн шудааст» [1, с. 55].

Маҳз муносибат ба мардум фикри иҷтимоиро ба вучуд меорад. Ин фикри иҷтимоӣ гарчанде мушаххас нест, он бо факт асоснок карда нашудааст, аммо аз рӯҳи публитсистӣ низ орий нест. Рӯҳи публитсистӣ дар ин ҷо шинохти Абуалӣ ибни Сино ҳамчун шахсияти таърихӣ, олими бузург ва дармонбахши мардум аст, ки дар давраи муайяни ҳаёти иҷтимоӣ умр ба сар бурдааст. Аз ин рӯ, ҷунин латифаҳоро публитсистика номидан дуруст набошад ҳам, онҳо то андозае ифодагари ҳақиқати ҳоланд.

Ҳамин тариқ, мазмун ва мухтавои латифаҳои ҳаҷвии дар бораи аҳли адаб эҷод шударо ҳодисаву воқеаҳои мушаххас, мушоҳидаҳои рӯзу айём ва таҷрибаҳои ҳаёт ташкил медиҳанд, ки бо ҳунару маҳорати гӯяндагонашон унсурҳои образӣ пайдо кардаанд. Хонандае, ки аз гузашта воқиף аст ва лаҳзаҳои ҷудогонаи ҳаёти иҷтимоиву сиёсӣ ва адабиву фарҳангии марҳалаҳои таърихиҳо медонад, бегумон аз ҳар як латифаи ҳаҷвӣ заминаи воқеӣ ва ё оҳанги публитсистиро ба мушоҳида гирифта метавонад.

Рӯҳи таъсиррасонии публитсистӣ дар осори фолклорӣ, ба хусус дар сурудҳои таърихӣ, ки ба қаҳрамоноҳои диловари халқ – Муқаннаъ, Темурмалик, Восеъ, Қаландар ва дигарон бахшида шудаанд, равшантар эҳсос мешавад. Масалан, дар суруди халқии «Шӯриши Восеъ» аз калонтарин шӯришҳои деҳқонон, ки соли 1885 дар навоҳии Балҷувону Ховалинг бо сардории Восеъ сар зада буд, нақл шудааст. Дар он натавонанд

чараёни шӯриши деҳқонон тасвир мешавад, балки чо-чо нафрату адовати мардум нисбати золимони давр низ баён мегардад:

Аз чавру зулми амирон,
Гардида мулк вайрон,
Чазир гаштай фақирон.

Дар ин асар натанҳо воқеияти таърихӣ нақл шудааст, балки дар он оҳанги даъват ба муттаҳидӣ, талаби ҳуқуқҳои худ, ба тарзи содалавҳона бошад ҳам, эҳсос мешавад. Ин даъват, ки баёнгари тафаккури халқи заҳматкаши он замон аст, бо рӯҳи публитсистӣ баён шудааст:

Мақсади мо на мирӣ,
Маломатам нақунӣ,
Эй халқ, чува меховӣ.

Чамъ шавен эй ёрон,
Асир нашавен ба мирон,
Зулме дидед бепоён [2, с. 90].

Бо чунин оҳанг мурочиат намудани Восеъ ба мардум як навъ тарғиб аст, ки дар фаҳмиши касбии рӯзноманигорӣ рисолати публитсистика мебошад.

Чунин оҳанги даъват дар суруди «Шӯриши Қаландар» низ мушоҳида мешавад. Саркардаи шӯриш Қаландар чун Восеъ мардумро ба муттаҳидӣ ва барои мубориза бар зидди ҳокимону амалдорон даъват мекунад:

Эй рафиқони азиз,
Ай дасти и чаллодун,
На хуна монду на чиз,
Ба аҳли мо фақирун
Ў гаҳ ба қаҳру ғазаб,
Гуфтак: «Биёён ин шав
Равем ба сӯи Қалъа,
Кунем душманро ғав-ғав»

Таҳлилу баррасии осори фольклории дорои рӯҳи публитсистӣ имкон медиҳад, ки чанд вижагии хоси онҳоро муайян намоем. Аввалан, ағлаби чунин осор чанбаи воқеӣ дошта, аз ин ё он воқеаи таърихӣ ва ё лаҳзаи ҳаёти адабиву фарҳангӣ маншаъ гирифтаанд. Аз ин рӯ онҳо баёнгари воқеияти давру замони муайянанд. Баъдан, дар чунин осор муносибати гӯяндагон ба воқеаҳои ҳаёти ва шахсони мушаххаси аҳли илму адаб ифода ёфтааст. Гоҳо ин муносибат аз доираи шахсӣ берун шуда, хусусияти умумӣ пайдо кардааст. Солисан, дар ағлаби сурудҳои халқӣ натанҳо воқеаҳои муайяни таърихӣ инъикос шудаанд, балки дар онҳо тарғиби публитсистӣ низ афзалият пайдо кардааст. Ниҳоятан, чунин осор муносибати халқро ба ҳаёти реалӣ инъикос намуда, мавзӯ ва мундариҷаи он то андозае моҳияти ҳодисаҳои муайяни таърихиву иҷтимоиро мекушояд.

2. Шакли дигари таъсиррасонии публитсистӣ дар публитсистикаи қабл аз журналистӣ асарҳои адабии дорои оҳанги иҷтимоӣ мебошанд. Ба таъбири муҳаққиқон И. Усмонов ва Д. Давронов «оҳанги публитсистии осори адабии класикии тоҷик, ки аз «Авесто» то ба «Шоҳнома» ва аз

«Калила ва Димна»-и Рӯдакӣ то ашъори Ҳайрат мавҷуд буд, ҳамеша қисми таркибии адабиёти бадеӣ боқӣ монд ва дар эътибори иҷтимоӣ ва байналхалқии адабиёт ва тамаддунамон низ муассир аст» [15, с. 10].

Ин хулосаи муҳаққиқон комилан дуруст аст. Зеро адабиёт ҳамеша ба талабот ва рӯҳияи давраи замони муайян вобастагӣ пайдо мекунад ва рисолати асли он, ки тараннуми ахлоқи воло ва тарбияи завқи зебоипарастии мардум аст, тавассути қорбасти омилҳои замонавӣ сурат мегирад. Ин ҳолат тақозо менамояд, ки аҳли қалам омилҳои иҷтимоӣ ва фарҳангиву адабии замони худро ба инобат гиранд. Ба ин манзур, оҳанги иҷтимоӣ чун таркибии осори адабӣ, аз ҷумла осори адабиёти классикии тоҷик маҳсуб меёбад.

Дар баробари ин дар адабиёти классикӣ асарҳои низ мавҷуданд, ки дар онҳо оҳанги публицистӣ ва ё воқеияти иҷтимоӣ дар ҷойи аввал қарор дорад. Мундариҷаи чунин асарҳо аз вижагии публицистии онҳо дарак медиҳад. «Гуфтор дар ҳаҷви Султон Маҳмуд»-и Абулқосим Фирдавӣ, «Сафарнома» ва «Мунозира бо Худо»-и Носири Хусрав, «Сиёсатнома»-и Низомулмулки Тӯсӣ, «Ахлоқ-ул-ашроф», «Ришнома», «Сад панд» ва «Муш ва гурба»-и Убайди Зоконӣ, «Бадоеъ-ул-вақоъ»-и Восифӣ, «Наводир-ул-вақоъ»-и Аҳмади Дониш намунаи чунин осор буда метавонанд. Дар ин радиф ҳамчунин асарҳои таърихӣ «Таърихи Байҳақӣ», «Зафарнома»-и Шарфиддин Алии Яздӣ ва баъзе қисматҳои тазкираҳои шомил намудан мумкин аст. Дар ин гуна асарҳо натавонанд воқеаҳои муайяни таърихиву иҷтимоӣ таҷассум ёфтаанд, балки гоҳо «болоравии ташвиқу тарғиби масъалаи мавриди муҳокимаи зоҳир мегардад» [13, с. 4].

Масалан, «Гуфтор дар ҳаҷви Султон Маҳмуд»-и Фирдавӣ ба муҳотаби муайян рағбати шуда, гуфтори тезу тунди шоир ба унвони шоҳ Маҳмуд сурат мегирад, ҳулуқи ашъори ӯ ҳаҷву мазаҷи мешавад. Шоир бо нафаре дар гуфтор аст, ки намоёндаи ҷамъияти муайян ва ифодакунандаи афкори андешаи табақаи мушаххаси иҷтимоӣ аст. Мундариҷаи онро аз лаҳза ва воқеаҳои мушаххаси ҳаётӣ ҷудо кардан натавонанд. Ин вижагии аз ҷанбаи публицистии асари мазкур дарак медиҳад. Аз ин рӯ «Гуфтор дар ҳаҷви Султон Маҳмуд»-ро аз аввалин асари саршор аз унсурҳои публицистӣ дар адабиёти асри Х тоҷиқу форс номидан мумкин аст.

Дар бораи таассуроти бевоситаи муаллиф будани «Сафарнома»-и Носири Хусрав ҷойи баҳс нест, аммо ҷиҳати ҳоссаи ин асар дар он аст, ки воқеа ва манзараи лаҳзаҳои тасвиршуда аҳамияти иҷтимоӣ доранд, онҳо бо эҳсосоти баланд баён шудаанд, ки хонандаро ба ҳаяҷон меоранд. Асари мазкур на дар асоси анъанаи адабӣ, балки дар заминаи воқеаҳои муайяни иҷтимоӣ, ки муаллиф бевосита шохиди онҳо будааст, эҷод гардидааст ва аз ҷиҳати тасвири сафар хеле пурҳикмату аҳамиятнок мебошад. Вай, аз як тараф, барои омӯхтани лаҳзаҳои ҳаёти ғайбӣ илмӣ-адабӣ, доираи дониш, ақида, ҷаҳонбинӣ ва муносибати Носири Хусрав, аз ҷониби дигар, дар шинохти фарҳанги кишварҳои гуногун маълумоти хубу ҷолиб медиҳад.

Асари дигари Носири Хусрав «Мунозира бо Худо» мавзӯи иҷтимоӣ – эътироз ба қонунҳои беадолатонаи замони муайяноро фаро гирифтааст. Дар он муборизаҳои мафкуравӣ ба тариқи ҳаҷви тамасхуромез баррасӣ шудааст. Ба ин мазмун «Мунозира бо Худо»-ро, чи тавре ки Холиқ

Мирзозода қайд мекунад, «як навъ қасидаи публитсистӣ» [8, с. 133] номидан мумкин аст.

«Сийсатнома»-и Низомулмулк низ асари сиёсиву иҷтимоӣ буда, аз оҳанги публитсистӣ бебаҳра нест. Масъалаҳое, ки дар ин асар мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд, аслан хусусияти иҷтимоӣ доранд ва муносибати муаллиф ба онҳо музокиравӣ аст. Нигорандаи асар меҳодад моҳияти масъалаҳоро фаҳмонад, ҳақиқати ҳол будани онҳоро собит созад, роҳбаронро ба дурустии тарзи идораи давлат бовар кунонад.

«Дар ин китоб ҳам панд асту ҳам масал аст... ва ҳам сирату ҳикояти подшоҳони одил аст, аз омада хабар асту аз наомада хабар аст. Ва бо ин ҳама дарозӣ мухтасар аст ва шоистаи подшоҳи додгар аст. Ҳар чӣ бад-ин кор кунад, бар ҳама олам подшоҳ аст ва ҳар кӣ накунад, бидон, ки дур аз даргоҳ аст» [4, с.12.]

Назари интиқодию услуби нигориш дар асарҳои Убайди Зоконӣ хусусияти тамоман дигарро касб мекунад. Дар адабиёти классикии тоҷику форс Убайди Зоконӣ аз намояндагонест, ки ҳаҷвнигорино ба дараҷаи баланд расонида, намуди тозаи ҳаҷв – ҳаҷви публитсистиро ба шакл даровард ва дар адабиёти тоҷик жанрҳои памфлет, пародия ва эпиграммаро дохил намуд. Асарҳои ӯ «Ахлоқ-ул-ашроф», «Рисолаи дилкушо», «Даҳфасл», «Садпанд», «Ришнома» ба қавли муҳаққиқ Иброҳим Усмонов «ҳарчанд аз неъматҳои хунари адаби дар канор намондаанд, аз ҳар ҷиҳат хислати публитсистӣ доранд» [14, с. 71].

Ба ин мазмун Убайди Зокониро яке аз саромадони публитсистикаи классикӣ, хусусан бунёдгузори равия ва жанрҳои ҳаҷвии он метавон номид. Таъсири ҳаҷвиёти Убайди Зоконӣ натавон дар адабиёти классикӣ, балки дар адабиёт ва публитсистикаи муосир зиёд аст.

Баъд аз Убайди Зоконӣ то Аҳмади Дониш дар адабиёти классикӣ осори дорой шеваи публитсистӣ чандон ба назар намерасад. Аммо дар осору ашъори шоирони ҷудогона чун Абдурахмони Ҷомӣ, Абдурахмони Мушфиқӣ, Сайидои Насафӣ, Савдо ва дигарон намунаҳои ҳаҷв ва хусусан ҳазлу мутоибаҳои шоиронаи саршори оҳанги публитсистӣ то андозае мушоҳида мешавад.

Як хусусияти рӯҳи публитсистии осори адибони классики тоҷику форс он будааст, ки нигорандагон то андозае моҳияти иҷтимоии ҳаётро бошуурона дарк карда, кӯшиш намудаанд, ки дар ҳаллу фасли нуқсонӣ камбудии муҳимми замона фаъл бошанд. Аммо ин фаълмандӣ дар осори ҳамаи адибон яқсон набуда, ҳар кадоме вобаста ба авзои замон, ҷаҳонбинӣ ва ҷуръату тавоноии худ ба иллату нуқсонҳои мушаххаси айём муносибат намудааст. Муҳити нуговори замон, хусусан ҳаёти дарборӣ, зулму асорат, ришвахӯрӣ, муҳолифат ва зиддиятҳо, фиску фасоди аҳли дарбор, ҳамчунин суҳантарошию ҳарзагӯӣ ва дигар хислатҳои ахлоқии нафарони муайян – предмети асосии ашъор ва осори ҳаҷвии шуарои адабиёти классикии тоҷику форс будааст.

Инъикоси ҳақиқати воқеӣ дар асарҳои Аҳмади Дониш «Наводирулвақоеъ», «Рисолаи таърихӣ» ва ҳамчунин дар «Бадоеъ-ул-вақоеъ»-и Восифӣ ва ҳаҷвиёти Савдо ранги дигар пайдо мекунад. Дар ин асарҳо чоҳилӣ, бадахлоқӣ, беҳаёӣ ва фосиқии шохзодагону вазирон, рӯҳониёни мутаассиб, инчунин нуқсонҳои тартиботи давлатдорӣ амирони ноухдабаро, соҳти пӯсидаи давр ошкоро фошу танқид мешаванд. Дар онҳо хусусиятҳои таърихӣ, ёддоштнависӣ ба ҳам омезиш

ёфта, масъалаҳои муҳимми сиёсии замон дар ҷойи аввал мебароянд ва муаллифон думболагири мавзӯҳои рӯз мешаванд. Ин аст, ки чунин осор аз нигоҳи мавзӯ, мазмун ва тарзи нигоҳи худ аз тамоми асарҳои қабл аз онҳо таълифгардида фарқ мекунанд. Омили асосии фарқсоз оҳанги публитсистӣ будааст. Муаллифони ин гуна асарҳо воқеаҳои таърихи танҳо барои таърих нақл накарда, кӯшиш намудаанд, ки тасвири онҳоро бо обу ранги дилхоҳ ба роҳ монанд, то мақсаду мароми асосиашон ба хонанада амиқтар мафҳум гардад. Хусусан «адибони маорифпарвари асри XIX дар баробари тарғиби илму маърифат ва танқиди нуқсонҳои таълиму тадрис ба дигар масъалаҳои муҳимми иҷтимоӣ-сиёсӣ ҳам дахл намуда, қабхтарин ҷиҳатҳои тартиботи ҳукмронии замони худро фош ва мазаммат мекарданд. «Рисолаҳои таърихӣ» ва асарҳои бадеии Аҳмади Дониш, ҳаҷвиёти Савдо ва баъзе шоирони пешқадами он замон, ки бо рӯҳи эътироз нисбат ба тартиботи мавҷуда фаро гирифта шудаанд, ба тӯфайли инъикос намудани ҷузъитарин масъалаҳои таъхирнопазири ҳаёти ҷамъият дар худ элементҳои публитсистиро нухуфта буданд» [6, с. 73].

Ҳамин тавр, ин гуна осори адабиёти классикии тоҷик аз ҷиҳати ғановати бадеӣ, тарзи типофарӣ ва образсозӣ ғаниву рангин бошанд ҳам, дар онҳо аносири воқеӣ, оҳангҳои иҷтимоӣ, тасвири воқеаҳои муайяну мушаххас бараъло мушоҳида мешавад. Заминаи асосии ҳақиқати воқеӣ пайдо кардани чунин осорро таҷассуми ҳодисаҳои таърихӣ, лаҳзаҳои муайяни ҳаёти адабӣ, муносибати мушаххаси шахсони алоҳида, ҳисси нафрату адовати муаллифон ба нобасомониҳои замон, танқиди ҳислату характери нафарони ҷудогона ва амсоли ин ташкил медиҳанд.

3. Публитсистикаи китобӣ. Ин навъи публитсистика асосан мушоҳида ва таассуроти сафарҳои мушаххасро фаро гирифта, дар охири садаи XIX ва ибтидои асри XX рушд кардааст. Ба ин минвол дар адабиёти ин давра якҷанд асарҳое ба вучуд омаданд, ки дар онҳо ҳосили сафари муаллифон нақл шудааст. Аз ҷумла асарҳои Абдурахмони Мустачир «Рӯзномаи Искандаркӯл» (1870), Қорӣ Раҳматуллои Возех «Савонех-ул-масолик ва фаросих-ул-мамолик» (1887), Мирзо Сирочи Ҳаким «Тухафи аҳли Бухоро» (1907), Муҳаммад Саидхоҷаи Гулшанӣ «Таърихи ҳумоюн» (1909) ва ғайра. Ҳарчанд ин асарҳо ифодагари воқеаҳои ҳаётианд, хатти муайяни сафар доранд, муаллифон барои тақвияти фикр ба фактҳо рӯ меоранд, аммо на ҳамаи онҳо ба талабот ва таъйиноти публитсистика пурра мувофиқанд. Чунончи, дар «Рӯзномаи Искандаркӯл» вазъи иҷтимоиву иқтисодӣ, сатҳи зиндагӣ ва дараҷаи фарҳанги сокинони болооби Зарафшон – миригарҳои Фалғар, Мастчоҳ, Фон, Киштуд ва Моғиён на дар заминаи мушҳидаҳои бевоситаи муаллиф, балки дар така ба ҳадафҳои ҳайати экспедитсия инъикос шудааст. Муаллиф дар ин сафар нақши тарҷумонро иҷро карда, дар ташаккули афкори иҷтимоӣ чандон фаъол нест. Ба ҳамин монанд дар «Савонех-ул-масолик ва фаросих-ул-мамолик» ҳарчанд тарғиби ғояҳои пешқадами замон кам нест, аммо ба ҷанбаҳои таърихиву ҷуғрофӣ бештар тавачҷуҳ шудааст.

Миёни ин асарҳо «Тухафи аҳли Бухоро» шеваи дигар дорад. Он маҳсули се сафари дар тӯли ҳафт сол (1902-1909) анҷомдодаи Мирзо Сироч аст. Дар ин асар анъанаи сафарноманависӣ ва китобҳои публитсистии дорои маълумоти таърихӣ риоя шуда бошад ҳам, чунончи адабиётшинос У. Каримов навиштааст: «он танҳо аз тафсили аҷоиботи сафар иборат

набуда, бисёр мулоҳизаҳои чиддӣ иҷтимоиро низ дар бар гирифтааст [5, с. 463]. Фарқи ин асарро аз сафарномаҳои дигар бозгардонандагони «Тухфаи аҳли Бухоро» Салоҳиддин Солеҳов ва Масрур Мирзоев низ дарк намуда, афзудаанд: «Аммо фарқи асари Мирзо Сирочиддин аз он қабил таълифот ин аст, ки чанбаи публитсистии асари ӯ хеле кавист, маълумоти зиёди ачибе оид ба таърихи навтарини Афғонистону Эрон овардаи муаллиф дорои арзиши махсус аст, чунки ӯ шоҳиди бевоситаи ин воқеаҳо буд. Барои хонандаи муосир боз чунин хусусияти китоби Мирзо Сироч диққатҷалбкунанда хоҳад буд, ки ӯ чун ватандӯсти оташинсухан аз ҳоли табоҳу зисти ҳакирона, чаҳолату бемаърифатии халқи худ бо сузӯ гудоз сухан мегӯяд» [16, с.7-8].

Воқеан сафарҳо барои Мирзо Сироч қаҳони наvero кушодаанд, ки рӯҳияи маорифпарваронаву ислохотхоҳона дошт. Ӯ маорифро асоси инкишофу дигаргунии ҷамъият мидид, ҳар боре ин ё он пешравиро дар шаҳрҳои аврупоӣ мушоҳида мекард, бевосита аз ватани худ ёдовар мешуд ва ашки ҳасрат мерехт, ки чаро ватани ӯ ва мардумони он ба ин ҳол афтадаву дар вазъияти ногувор зиндагӣ мекунад: «Аз ватан набояд маънос шуд, хубби онро набояд аз дил бадар кард. Айб дар ватани мо нест, айб дар фарзандони ӯст, ки нохалаф ва ҳаққи модарии ӯро намедонанд» [16, с. 87].

Ба ин мазмун «Тухафи аҳли Бухоро» танҳо баёнгарӣ аҷоиботи сафар набуда, балки асарест, ки муаллифи он аносири ҳунариву воқеиро ба ҳам омезиш дода, бо мурочиат ба омма фикри иҷтимоии созандаро талқин мекунад, мардумро ба омӯзиши илмҳои дунявӣ даъват менамояд, ба роҳ мондани иқтисодии худиро зарур меҳисобад. Ин ҳама рисолати публитсистика аст

Ҳамин тавр, публитсистикаи китобии охири садаи XIX ва ибтидои асри XX тадричан аз унсурҳои воқеанигорӣ умумӣ («Рӯзномаи Искандарқӯл»), тавсифҳои таърихиву ҷуғрофӣ («Савонех-ул-масолик ва фаросих-ул-мамолик») ва маълумотномаҳои фарҳангиву адабӣ («Таърихи ҳумоюн») дур шуда, шеваи нисбатан тоза пайдо кардааст. Вижагии асосии ин шева мавриди тавачҷуҳи аҳли ҷомеа қарор додани масъалаҳои мубрами замон аст, ки дар ҳаллу фасли онҳо пештару бештар афкори иҷтимоии созанда нақш гузошта метавонад. Намунаи олии ин шева дар ин марҳала «Тухафи аҳли Бухоро»-и Мирзо Сирочи Ҳаким аст.

Ба ин манзур, публитсистикаи қабл аз журналистии тоҷик дар се шакл: осори шифоҳии дорои оҳанги ҳаҷвӣ, адабиёти бадеии иҷтимоигароёна ва асарҳои сирф публитсистӣ инкишоф ёфтааст. Дар ташаккули публитсистикаи тоҷик омилҳои гуногун: воқеаҳои таърихӣ, истибдод, зиддиятҳои иҷтимоӣ ва амсоли ин таъсир гузошта бошанд ҳам, таассуроти сафар таъсири бештар доштааст. Маҳз дидани зиндагии дигарон боиси анғезаи фикри иҷтимоӣ гардидааст.

Адабиёт

1. Айнӣ, С. Шайхурраис Абӯалӣ Сино. Чопи дуюм / С. Айнӣ.– Сталинобод, 1941. – 82 с.
2. Асрорӣ, В. Халқ ва адабиёт / В. Асрорӣ. – Душанбе: Ирфон, 1968. – 258 с.
3. Бозоров, Н. Сафарноманигорӣ воқеанигорист / Н. Бозоров.– Душанбе: Ашуриён, 2018.– 320 с.

4. Девонакулов, А. Низомулмулки Тусӣ ва «Сиёсатнома»- и ӯ / А. Девонакулов // Низомулмулк Сиёсатнома.– Душанбе, 1989.– С. 3-12.
5. Каримов, У. Тухафи аҳли Бухоро / У Каримов // ЭСТ.–Душанбе: Дониш, 1987.– Ҷ. 7.– С.463.
6. Маниёзов, А. Публицистика ва назми устод С. Айнӣ / А. Маниёзов. – Сталинобод: Нашрдавтоҷик, 1958. – 152 с.
7. Махдиев, С. Проблемаи жанри латифа / С. Махдиев.–Душанбе: Дониш, 1977.– 156 с.
8. Мирзозода, Х. Мирзозода Х. Таърихи адабиёти тоҷик (аз давраи қадим то асри XIII). Китоби 1 / Х. Мирзозода. – Душанбе: Маориф, 1989. – 488 с.
9. Мирзозода, Х. Афкори рангин / Х. Мирзозода.–Душанбе: Ирфон, 1982.– 352 с.
10. Муродов, М. Аз замон то замон / М. Муродов.– Душанбе: Шуҷоиён, 2010.– 248 с.
11. Муродов, М. Публицистикаи ҳаҷвӣ / М. Муродов.– Душанбе: Ирфон, 2014.– 320 с.
12. Обидов, Д. Ривоятҳо дар бораи Абӯалӣ ибни Сино аз нигоҳи Садриддин Айнӣ / Д. Обидов // Мардумгиёҳ.– 1995-1996.– №1-2.– С. 34-35.
13. Саъдуллоев, А. Хосияти адабиёт / А. Саъдуллоев. – Душанбе: Адиб, 2000. – 256 с.
14. Усмонов, И. Назаре ба ҳаҷвиёти Убайди Зоконӣ / И. Усмонов.– Душанбе, 1991.– 72 с.
15. Усмонов, И. Таърихи журналистикаи тоҷик / И. Усмонов, Д. Давронов.– Душанбе, 2008.– 280 с.
16. Ҳаким, М. Тухафи аҳли Бухоро / М. Ҳаким.–Душанбе: Адиб, 1992.– 272 с.

Муроиди М.

ОСОБЕННОСТИ ДО ЖУРНАЛИСТСКОЙ ПУБЛИЦИСТИКИ

В данной статье рассматриваются характерные особенности таджикской публицистики до появления журналистики.

Эта проблема в научных исследованиях оценивается неоднозначно. Некоторые исследователи не признают существование подобной публицистики, есть и другие мнения, что такая публицистика или журналистика существовала в разных формах.

Этими формами являлись проповедничество и летописание. Автор этой статьи является сторонником второго мнения, стремясь обосновать другие формы публицистики до журналистики, рассматривая фольклорные произведения, художественную литературу, содержащую социальную информацию и носящую публицистический характер, а также книжную публицистику и определяет их особенности.

Многие фольклорные произведения имеют реалистичный характер. Они берут начало с того или иного исторического события или момента литературно-культурной жизни. Поэтому они являются настоящим воплощением определённого этапа времени.

В таких произведениях излагается отношение авторов к жизненным событиям и конкретным известным лицам. В большинстве народных песен отражены не только определенные исторические реалии, но в них отдаётся преимущество публицистической пропаганде.

Несмотря на то, что таджикская классическая литература по художественности, типизации и созданию образа богата и разнообразна, но в большинстве произведений литературы этого периода наблюдаются элементы реалии, социальный пафос, описание конкретных событий.

Публицистическая сторона такой литературы отражает исторические события, определенные моменты литературной жизни, конкретное отношение отдельных лиц к отдельным личностям, выражение чувства ненависти авторов к предрассудкам времени, критика характера отдельных людей и прочее.

По мнению автора, книжная публицистика начала развиваться в конце XIX – начале XX века и постепенно отвлекалась из стиля общенаписания событий («Газета Искандаркуль»), исторических и географических характеристик («Савоних-уль-масолик и фаросих-уль-мамолик»), описания культурных и литературных событий («Благословенная история»), сравнительно быстро получила наиболее новый стиль.

Основной особенностью является привлечение общественности к актуальным вопросам времени, которые в их решениях, прежде всего, могут играть роль созидательного общественного мнения. Ярким примером этого стиля на данный момент является «Тухафи ахли Бухара» Мирзо Сироджи Хахим.

Ключевые слова: публицистика, журналистика, особенность, формы, фольклор, социальный пафос, путевые заметки, социальное мнение, анализ, воздействие, книжная публицистика, исторические события, социальные противоречия.

Murodi M.

FEATURES OF PRE-JOURNALISTIC JOURNALISM

This article is dedicated to the characteristic features of Tajik journalism before the emergence of public journalism. This problem is evaluated differently in scientific research. Some researchers do not recognize the existence of such journalism, there are other opinions that such journalism or journalism in various forms existed.

These forms were preaching and chronicling. The author of this article is a supporter of the second opinion, seeking to justify other forms of journalism before journalism as folklore works, fiction containing a social and journalistic character and book journalism and will determine their features.

Many folklore works have a realistic character. They begin with this and that historical event or a moment of literary and cultural life. Therefore, they are the real embodiment of a certain time.

In such works, the authors' attitude to life experiences and specific famous people is expressed. The majority of folk songs reflect not only certain historical realities, but they gain the advantage of publicistic propaganda.

Despite the fact that the Tajik classical literature on artistry, typification and image creation is rich and diverse, but in the most works of this period of literature there are elements of reality, social pathos, description of concrete events.

The journalistic side of such literature creates historical events, certain moments of literary life, specific attitudes of individuals to individuals, feelings of hatred of authors to the prejudices of the time, criticism of the character of individual people and such.

Book journalism developed at the end of the XIX and the beginning of the XX century and gradually diverted from the style of general writing of events ("Iskandarkul newspaper"), historical and geographical characteristics ("Savonih-ul-masolik va farosih-ul-mamolik"), the description of cultural and literary events ("Royal History"), relatively received the most modern style.

The main features of this style is to attract the public to topical issues of the time, which, first of all, can play the role of creative public opinion in their decisions. The highest example of this style at the moment is "Tuhafi ahli Bukhara" by Mirzo Siroj Hakim.

Keywords: journalism, pre-journalism, peculiarity, forms, folklore, social pathos, travel notes, social opinion, analysis, impact, book journalism, historical events, social contradictions.

ТДУ: 002+008+07+05+9точик+001

Муродова Р.

ТАЪСИСИ МАЪАЛЛАИ «РАҲБАРИ ДОНИШ» ВА НАҚШИ СОБИТ МАННОФЗОДА ДАР ТАШАККУЛИ ОН

Дар мақола омилҳои иҷтимоӣ, сиёсӣ, фарҳангиву адабӣ ва касбии таъсиси маъаллаи «Раҳбари дониш» ва раванди ташаккули он мавриди таҳқиқу таҳлил қарор гирифтааст.

«Раҳбари дониш» дар низоми маъаллаҳои соҳавӣ аз аввалин нашрияҳои даврие мебошад, ки на танҳо дар нешрафти соҳаи маориф нақш гузоштааст, балки дар таъсиси нашрияҳои дигар низ бе таъсир набудааст. Ба ин мазмун, агар дар ташаккул ва инкишофи низоми матбуоти даврии рӯзномавӣ нашрияҳои «Овози тоҷик» ва «Бедории тоҷик» нақш гузошта бошанд, дар ташаккули низоми матбуоти даврии маъаллаҳои маъаллаҳои «Дониш ва омӯзгор» ва «Раҳбари дониш» заминагузор будаанд.

Шумораи аввали маъаллаи «Раҳбари дониш» бо номи «Дониш-бинии»

ба сифати наирияи назорати маорифи Тоҷикистон моҳи августи соли 1927 дар Самарқанд, зери таҳрири М. Мусавӣ ба таъбу расидааст. Ин шумора ҳарчанд аз нигоҳи мазмун хуб буд, аммо аз ҷиҳати шаклу ороиш ва сохт камбудихо дошт.

Аввалин нафаре, ки камбудихои ин наирияро ошкор намуда, оммавӣ кард, Собит Маннофзода буд. Эродҳои С. Маннофзода писанди ҳайати таҳририя мегардад ва ӯро ба ҳамкорӣ давват мекунад.

Аз шумораи дуом С. Маннофзода ҳамчун котиби масъул дар чоти маҷаллаи «Раҳбари дониш» ва ганӣ гардонидани мундариҷаи он кӯшиш мекунад. Мундариҷаи маҷалла тадриҷан васеъ ва гуногун гардида, дар баробари масъалаҳои таълиму тарбия, мавзӯҳои марбут ба забон, адабиёт, илм ва фарҳанг низ дар саҳифаҳои он мавқеъ пайдо кардаанд.

Бо ташаббуси ӯ сохтори маҷалла таҷдид ёфта, ба қисмҳои иҷтимоӣ, таълим ва тарбия, қисми адабӣ, дунёи занон, қисми фаннӣ, қисми тандурустӣ ва китобиёт ҷудо карда мешавад.

Умуман «Раҳбари дониш» дар инъикоси муҳити адабии даҳаи дуоми садаи ХХ, ба хусус нақди адабиву масоили адабӣ ва фаъолияти тарҷумониву публицистии он давра нақши муҳим гузоштааст.

Калидвожаҳо: «Раҳбари дониш», омил, таъсис, ташаккул, нақш, мундариҷа, шакл, масъала, инъикос, таҳлил.

Ҳар як миллат дар тӯли мавҷудияти худ ба дигаргуниҳои иқтисодӣ, сиёсӣ ва ҷамъиятӣ дучор гардида, арзишҳои пешинаро тағйир медиҳад ва ё арзишҳои маъмулшударо ба талабот ва рӯҳияи ҷамъиятии нав мувофиқ мегардонад. Миллати тоҷик низ аз чунин дигаргуншавиҳо истисно набудааст. Дар таърихи миллати тоҷик чунин ҳодисаҳои таҳаввулпазир дар ибтидо ва охири садаи ХХ рух додааст. Дар раванди таҳаввулпазирии ин ду марҳала нақши васоити ахбори омма, ба хусус матбуоти даврӣ хеле муҳим аст.

Матбуоти даврӣ ҳамчун ниҳоди сиёсии таъсиррасон дар ташкили сохтори ҷамъияти шаҳрвандӣ нақши бориз гузоштааст. Ба хусус дар давраҳои болозикр ин типи воситаи ахбори омма дар инъикоси вазъи шароити ҷомеа нақши босазо ва умдаро иҷро намудааст. Маҳз тавассути матбуоти даврӣ мардум фикру назар, мушкилоту проблема ва розу ниёзи ҳешро ба аҳли ҷомеа маълум месозанд.

Табиист, ки матбуоти даврии тоҷик аз «Бухорои шариф» маншаъ гирифта, дар солҳои 1920-1930 низоми муайяни худро пайдо кардааст. Дар ташаккули низоми матбуоти даврии тоҷик омилҳои гуногун: сиёсӣ, иҷтимоӣ таъсир гузошта бошанд ҳам, таъсири омилҳои фарҳангиву адабӣ низ кам набудааст. Бо таъсири ин омилҳо дар нимаи дуоми солҳои бистум ва нимаи аввали солҳои 30-юми асари гузашта рӯзномаву маҷаллаҳои таъсис дода шуданд, ки натавонанд ҳаёти як соҳаи муайян, балки ҳаёти иҷтимоии ҷомеаи томо инъикос мекарданд. Ин наирияҳо дар таъсис ва таъбу нашри наирияҳои дигар замина ба вучуд оварданд. Ба ин мазмун, агар дар ташаккул ва инкишофи низоми матбуоти даврии рӯзномавӣ наирияҳои «Овози тоҷик» ва «Бедории тоҷик» нақш гузошта бошанд, дар ташаккули низоми матбуоти даврии маҷаллаҳои маҷаллаҳои «Дониш ва омӯзгор» ва «Раҳбари дониш» заминагузор будаанд. Ба таъбири Х. Андамов «Рушди матбуот, публицистика ва нақди адабиву забоншиносии тоҷик дар ин давра маҳз ба фаъолияти маҷаллаи «Раҳбари

дониш» бастагии зиёд дорад» [2, с. 5].

«Раҳбари дониш» ҳамчун маҷаллаи ҷамъиятӣ, сиёсӣ ва адабӣ-публиксистӣ дар низоми маҷаллаҳои солҳои 1920-1930 мавқеъ ва мақоми хосса дорад. Ин маҷалла, натавонӣ дар таъсиси нашрияҳои дигар замина ба вучуд овардааст, балки дар панҷ соли фаъолияти худ ба масъалаҳои бедории фикрӣ ва худшиносии таърихӣ тоҷикон тавачҷуҳи бештар намудааст. Маҷаллаи «Раҳбари дониш» равшанфикрони зиёдеро дар атрофи худ ҷамъ намуда, бо ёрии онҳо дар рушди маданияти демократии халқи тоҷик ва соири халқҳои Осиёи Марказӣ, ба хусус Эрон, Афғонистон ва Ҳиндустон нақши муҳим гузоштааст.

Солҳои 20-уми асри XX яке аз давраҳои душвор ва басо пурталош буда, бар дӯши аҳли илму адаб вазифаҳои мушкилро ба зима гузошта буд. Дар ин давра, ки барои инкишоф додани арзишҳои милливу адабӣ шароит ва имконият фароҳам шуд, аз аҳли қалам масъулияти дучандро талаб мекард.

Ташаккули матбуоти даврии миллии тоҷикӣ бо душвории зиёде сурат мегирифт. Ба ин раванд омилҳои объективӣ субъективӣ ҳалал мерасониданд. Сабабҳои объективӣ ҷанги шаҳрвандӣ ва идома ёфтани муборизаҳои босмаҷгарӣ дар ҳудуди Тоҷикистони имрӯза тӯли солҳои (1920-1926) буд, ки пеши роҳи инкишофи иқтисодиву иҷтимоӣ ва маънавии кишварро мегирифт. Омилҳои дигари объективӣ таъсиррасон, ин дар пойтахти Тоҷикистон, шаҳри Душанбе мавҷуд набудани матбаа ва имконоти таъбу нашр ба ҳисоб мерафт.

Сабабҳои субъективӣ ин масъала дар он зоҳир мегардад, ки қисми зиёди кормандони хизмӣ-шӯравӣи ҷумҳурии мардумии Бухорои Шӯроӣ зери таъсири ғояҳои пантуркистӣ то тақсимои милли-худудии Осиёи Миёна барои ислоҳи ақибмондагии иқтисодиву маданияти тоҷикон нақӯшида, баръакс кӯшиши рад намудани ҳастии миллат бо номи «тоҷик» ва фикри дар ҳудуди Осиёи Миёна ташкил кардани «Давлати туркӣ»-ро доштанд. Тавре ки Пайванди Гулмуродзода навиштааст: «Дар матбуоти даврӣ тарғибу ташвиқи ин мақсад сурат мегирифт, ки дар рӯзномаи «Туркестан» дарҷ гардидани мақолае бо ном «Дар олами тоҷикон» (2-юми январӣ соли 1924), далели гуфтаҳои боло, ки ба таври зер матлаби онон иброз гардидааст: «Ҳоҳиши истифодаи ин забон (тоҷикӣ, П. Г.) маъноӣ аз зиндагӣ дур шуданро дорад, зеро ҳаёт ва рафти таърих зидди он аст: дуҷум ин, ки далели қабули он маъноӣ қабул кардани лозима набуда, балки нолозима ва забони зиёдтӣ. Аз ин рӯ тоҷиконро зарур аст, ки зудтар ба забони ўзбекӣ рӯ оранд....» [3, с. 24].

Бо назардошти ин гуна масъалаҳои муҳим ва вазъияти танги солҳои 20-ум барои аҳли қалами тоҷик хело гарон буд ва чорабинӣҳои амалиро талаб менамуд.

Дар ҷунин шароит аҳли қалам, ба хусус маорифчиёну адибон кӯшиш мекарданд, ки барои тарғиби мактабу маориф ва адабу фарҳанги тоҷикон минбари хос ба вучуд оранд. Ба таъбири Раҳим Ҳошим «масъалаи нашри журнале, ки дар он масъалаҳои муҳими маданият ва адабиёти республика дар савияи талаботи нав равшан карда шавад, аз рӯзи аввали таъсиси республика дар назди арбобони маориф ва матбуоти тоҷик меистод. Ба ҷунин журнал талабот торафт зиёд мешуд, шумораи рӯз ба рӯз афзояндаи муаллимон, кормандони соҳаи маданият ва матбуот барои пеш бурдани дониши худ ва барои ба миён гузоштани

масъалаҳои муҳими ҳаёти мадания ва адаби ба чунин журнал ташна буданд» [14, с. 292].

Аввалин чунин минбар маҷаллаи «Дониш ва омӯзгор» шуд, ки ҳамчун маҷаллаи сиёсӣ, иҷтимоӣ, таълим ва тарбиявӣ, адабӣ, фаннӣ, илмӣ ва танқидӣ аз тарафи Назорати маорифи Тоҷикистон 5 март соли 1926 бо теъдоди 500 нусха ба таъб расид. Ба таъбири имрӯзаи касбӣ ин аз аввалин нашрияи соҳавӣ махсуб мебад [Ниг.11, с.79].

Баъд аз як соли бо сабабҳои техникӣ аз чоп мондани аввалин нашрияи даврии соҳаи маориф – «Дониш ва омӯзгор» бюрои марказии сексияи коммунистии тоҷикӣ дар бораи баровардани журнали илмӣ, адабӣ, фаннӣ, иҷтимоӣ ва педагогӣ қарор қабул мекунад.

Рӯзномаи «Овози тоҷик» доир ба ин қарор зери унвони «Журнали тоҷикӣ» (1927.– 11 май) хабар дарҷ намуда, зарурати интишори чунин маҷалларо дар тараққии иқтисодии ҷомеа ва ҳалли душвориҳои соҳаи маориф маъидод кардааст. Аз ҷумла, дар хабар омадааст: «Агар мо бо чашми диққат ба мактабҳои тоҷикӣ, ки дар Самарқанд, дар округи тоҷикии Хучанд, ҳамчунин дар Тоҷикистон давом дорад, нигоҳ карда, дар роҳи таълим ва тарбия чӣ қадар камбудӣ доштани онҳоро ба назари эътибор бигирем, зарур будани нашри чунин журнал шакке наменонад. Дар мактаби тоҷикон ба шогирдони тоҷик, муаллими тоҷик ба забони ўзбекӣ ва имлои тоза то имсол дарс меод ва имсол бояд ба забони тоҷикӣ дарс дода шавад. Инак, чунин камбудӣ ба сабаби он давом кард, ки мо дорои маҷаллаи таълим ва тарбия набудем, то муаллимони моро аз он камбудӣ ва нуқсонҳо огоҳ созад. Ҳоло барои тоҷикон, умуман дар Осиёи Миёна ҳамчун дорулулуми тоҷикон, дорулулуми забони тоҷик ва дигар мактабҳои миёнае, ки дар шаҳрҳои Тошканд, Самарқанд, Душанбе, Хучанд мавҷуд аст, барои роҳбарӣ кардани муаллимҳои маҳаллӣ, барои огоҳ намудан ононро аз ҷамии каму қосҳои таълим ва тарбия, воситае лозим аст. Ин восита ҳам он журнали илмӣ аст, ки байни онҳо роҳбарӣ кунад. Аз ин ҷиҳат акнун замон маҷбур мекунад, ки барои тоҷикони Осиёи Миёна як журнали илмӣ нашр шавад» [12].

Баъдан дар хабар таъкид карда мешавад, ки бо талаби замон дар Осиёи Миёна барои деҳқонон, муаллимон, фирқагирён маҷаллаҳои алоҳида чоп мешавад. Сафи муаллимони тоҷик бисёр шуда, рӯз то рӯз меафзояд. Ин ва дигар омилҳо зарурати ба вуҷуд овардани ин журналро талаб мекунад. Ҳайъати таҳририяи маҷалла муайян шуда, хараҷоти ҷопи он аз тарафи ҳукумати Тоҷикистон таъмин мегардад. Идораи рӯзномаи «Овози тоҷик» барои ин журнал мақолаҳо ҳам қабул мекунад.

Нигорандаи хабар умед мебандад, ки «дар оянда ин журнал ҳамаи нависандагони тоҷикро ба атрофи худ ҷамъ карда, дар давраи қори худ бо роҳбарии фирқаи коммунист ба муаллимон ва ба воситаи онҳо ба халқи ранҷбари тоҷик роҳбарӣ хоҳад кард ва ба талаби замон ҷавоб хоҳад дод».

Баъд аз се моҳи дарҷи ин хабар ин маҷалла бо номи «Дониш-биниш» ба сифати нашрияи назорати маорифи Тоҷикистон моҳи августи соли 1927 дар Самарқанд, дар ҳаҷми 42 саҳифа, бо теъдоди 1500 нусха, зери таҳрири М. Мусавӣ ба таъб мерасад.

Дар шумораи аввал зери унвони «Дебача» мақсади нашри маҷалла шарҳ дода шудааст, ки моҳияти онро аз худ намудани донишҳои

замонавӣ, рафъи камбудихо, дар заминаи афқору ҳиссиёти асри нав ба роҳ мондани фаъолияти «муассисаҳои иҷтимоӣ, хусусан маориф ва маданият» ташкил медиҳад.

Шумора аввал 19 матлаб – табрикоти Котиби бюрои ҳизби коммунисти ҷумҳурӣ Муъминхоҷаев таҳти унвони «Дониш-биниш»-ро табрик мегӯем», сармақолаи муҳаррир «Боз як қадами калон дар роҳи баланд кардани маориф ва маданияти меҳнатқашон», мақолаҳои М. Мусавӣ «Як қадами калон дар маориф», Р. Тағор «Чин, Ҳиндустон ва ҷаҳонгири англис», Уйғур «Дар бораи тарбияи томақтаб», «Масъалаҳои асосии илми кӯдакшиносӣ», «Ҳайвон ва мошин», «Мусоҳиба аз биология», «Дар бораи дарси ҳисоб», «Гирифтани офтоб-29 июл», дар баҳши адабиёт шеърҳои Т. Зехнӣ, мақолаи С. Айнӣ «Кишваршиносӣ» ва ғайраро дар бар мегирад.

Шумораи аввал, ки бо заҳматҳои ҳайати таҳририяи маҷалла: Муҳаммади Мусавӣ, Муҳаммадҷон Ҳасанӣ, Нарзулло Бектош, Уйғур ва Ҷабборӣ нашр гардида буд, бо вучуди аз нигоҳи мавзӯ ва мундариҷа ҷавобгӯи талаботи муаллимон будан, аз нигоҳи нафосат, ороишу саҳифабандӣ ва имло камбудӣ дошт.

Дар бораи ин норасоӣҳо аввалин шуда Собит Маннофзода тавачҷуҳ намуда, дар рӯзномаи «Овози тоҷик» (1927. – 8 сентябр) камбудии маҷалларо дар ҳафт банд: сифати чоп, таҳия, ҷобачогузориҳои мақолаву расмҳо, забони мақолаҳо, сохтор ва интиҳоби номи маҷалла баррасӣ кардааст. Аз ҷумла: тартиби техникаи мақолаҳо бо усули имрӯзӣ шакл нагирифтааст; мавзӯҳо аз нуқтаи назари аҳамият, қимати илмӣ ва муносибати мазмун ҷой дода нашудаанд; ба қисмҳо ҷудо кардани матолиб зарур буд; дуруст ҷой надодани аксҳо; ҷой доштани ғалатҳои тартиб ва хатоҳои матбаагӣ; вайрон кардани услуби адабӣ ва усули қоидагӣ; набудани мақолаи сиёсӣ. Маннофзода эродхояшро бо мисолҳо собит сохта, аз ҷумла камбуди унвони маҷалларо ҷунин шарҳ медиҳад: «Як қисм аз талабагони тоҷикро дидам, ки дар вақти талаффузи номи маҷалла пас аз калимаи «дониш» як (у)-и робита оварда, «донишу биниш» мегӯянд. Як қисми дигарашон ба қоидаи изофат як зер (и) ба охири калимаи «дониши биниш» монда талаффуз мекунад, ки албатта, ин хел изофат як таркиби бемаъно мебошад. Ва агар касе бихоҳад номи онро, ба тавре ки дар болояш навишта шудааст (яъне бо сокини охири калимаи дониш), хонда ва талаффуз кунад, «Дониш–биниш» салосати таркиб ва ҳусни оҳанги калимот, ки аз шартҳои асосии забони адабӣ аст, халалдор мешавад. Ба назари мо ё ба миёни калимаҳои «Дониш–биниш» як ва (пайвандаки ва) мондан, ё ин ки калимаи «биниш»-ро тамоман партофта, ба сари «дониш» як исм музаф овардан даркор аст. Масалан: «Раҳбари дониш», «Партави дониш» ва ғайра...».

Қобилият ва фаҳми Собит Маннофзодаро дарк намуда, ҳайати таҳририя ӯро масъули наشري маҷалла дар Тошканд таъйин намуданд.

Дар ин маврид худи Маннофзода Собит дар саҳифаи аввали шумораи дувуми маҷалла, ки моҳи октябри соли 1927 дар шаҳри Тошканд, дар наشريёти «Матбуот», дар ҳаҷми 36 саҳифа аз чоп баромада буд, ба таври зер овардааст: «Шумораи якуми ин маҷалла дар моҳи август бо номи «Дониш-биниш» дар шаҳри Самарқанд чоп шуда буд. Тартиботи техникаи ва ғайраҳо бо нуқсонҳои бисёр баромада буд. Ин аст, ки «ҳайати таҳририяи маҷалла» тартиб ва наشري шумораи дувумро

ба ман ҳавола карда хоҳиш намуданд, ки онро мувофиқи шакл ва тартиботи маҷаллаҳои ҳозираи асри дар Тошкент ба чоп расонем» [7, с. 12].

Собит Маннофзода дар баробари аз адабиёту фарҳанги тоҷику форс огоҳии комил доштан, аз усулҳои замонавии кори матбуот ва таъбу нашр низ хуб воқиф буд. Дар ин зимн ӯ ба сифати котиби масъул ороиши техникаи маҷалларо тағйир дода, онро дар шакли нисбатан ҷолиб, бо ном ва таъйиноти дигар – «Раҳбари дониш» – маҷаллаи иҷтимоӣ, тарбиявӣ, фаннӣ ва адабӣ дар моҳи октябри ҳамон сол дар Тошканд чоп кард. Маводи ин шумора аз рӯи мавзӯ ба қисмҳо ҷудо карда шудааст: қисми иҷтимоӣ, таълим ва тарбия, тарбияи томақтаб, қисми адабӣ, дунёи занон, қисми фаннӣ, тандурустӣ, китобиёт.

Дар баробари ивазшавии номи маҷалла шиори он низ тағйир ёфт. Шиори шумораи аввал – «Ҳамаи ранҷбарони ҷаҳон ба ҳам пайвандед», дар шумораи дуюм андаке таҳрир хӯрда шакли «Ҳамаи камбағалони ҷаҳон ба ҳам пайвандед»-ро гирифтааст.

Бартариин ин шумора боз дар он аст, ки саҳифаҳои бештар гардида, ороиш хуб ва суратҳо равшантар чоп шудаанд. Ҳамчунин дар болои ҳар мавзӯ шиоре бо ҳуруфи калону хоно оварда шудааст, ки диққатҷалбкунанда аст.

Аз шумораи дуюм мундариҷаи «Раҳбари дониш» тадриҷан васеъ ва гуногун гардида, дар баробари масъалаҳои таълиму тарбия, масъалаҳои марбут ба забон, адабиёт, илм ва фарҳанг низ дар саҳифаҳои он мавқеъ пайдо кардаанд.

С. Маннофзода ҳамчун котиби масъул дар баробари дигар равшанфикрони замон – Аббос Алиев, Абулқосим Лоҳутӣ, Қосим Дайламӣ, Алӣ Исмоилзода, Садриддин Айнӣ, Баҳриддин Азизӣ ва Саидризо Ализода дар чопи маҷалла ва ғанӣ гардонидани мундариҷаи он саҳм гирифтааст. Чунончи, дар мақолаи «Инқилоби адабӣ», ки дар шумораи дуюми маҷалла ба таъбу расидааст, муаллиф дар хусуси адабиёти бадеӣ мулоҳиза ронда «масъалаи тавлид намудани инқилоби асриро дар адабиёти навини тоҷик» ба миён мегузорад. Ӯ «Раҳбари дониш»-ро майдони ташвиқу тарғиби адабиёти нав ҳисобида навиштааст: «Маҷаллаи мо дар ин бора ба навқаламон ва шоирони ҷавони тоҷик ҳар хел роҳбарӣ хоҳад кард. Осори қаламии онҳоро аз нуқтаи назари усули нав ва адабиёти асри танқид хоҳем намуд... Мо иҷмолатан дар ин шумора ду пора аз ҳамин хел навиштаҳоеро, ки ба идораи мо расидааст айнан ва бе тасҳеҳ чоп мекунем ва дар пешгоҳи адибон ва танқиднависон як заминаи танқид омода мекунем» [8, с. 19].

Бо ташаббуси С. Маннофзода сохтори маҷалла ба қисмҳои иҷтимоӣ, таълим ва тарбия, қисми адабӣ, дунёи занон, қисми фаннӣ, қисми тандурустӣ ва китобиёт ба шакл дароварда мешавад.

Дар «Қисми адабӣ»-и маҷалла барои озмоиши қалам рубрикаи махсуси «Қисми адибони ҷавон» ташкил карда шудааст, ки ба муаллифони ҷавон имкон фароҳам меовард, то аввалин асарҳои адабии худро ба таъбу расонда, маҳорати адабии хешро сайқал диҳанд. Аз ин ҷавонон тадриҷан нависандагону шоирони машҳур ба камол расиданд.

Мақолаҳо доир ба масъалаҳои адабиёт аз рӯи сифат ва миқдор ҷудо карда шудаанд. Дар маҷалла рубрикаҳои «Адабиёт», «Танқид ва таҳқиқи адабиёт» роиҷ гардид. Ин далолат ба он мекунад, ки идораи

мачалла ба инкишофи адабиёти бадеӣ таваҷҷуҳи махсус зоҳир менамудааст. Ба ин мазмун бо дилпурӣ метавон гуфт, ки мачаллаи «Раҳбари дониш» барои ташаккули адабиёти советии тоҷик ва васеъ намудани доираи хонандагони он, ҳалли масъалаҳои забон, тағйири алифбо, тарҷумаи осори нависандагони рус ва инкишофи адабиёти классикии форсу тоҷик нақши муҳим бозидааст. Дар он як қатор асарҳои С. Айни, А. Лоҳутӣ, Пайрав Сулаймонӣ, Зуфархон Ҷавҳарӣ, Ҳамдӣ, А. Мунзим, Ҷ. Иқромӣ, А. Азизӣ ва дигарон дарҷ гардидаанд.

Пайдоиш ва инкишофи драматургияи миллии тоҷик, танқиди адабӣ адабиётшиносӣ, тарҷумаи бадеӣ, робитаи адабӣ ва амсоли инҳо низ ба ҳамин мачалла вобаста аст. Гурӯҳи эҷодии ин мачалла нафароне будаанд, ки адабиёти тоҷикро аз ҷиҳати ғояи сиёсӣ ва мавзӯи мундариҷаи замонавӣ, образи характерҳои равшану мушаххас, шакли жанрҳои гуногуни адабӣ ва фаъолияти тарҷумонӣ инкишоф додаанд.

Пароканда будани ҳайати таҳририя ба чопи нашрия монеаҳо ба вучуд овардааст. Бо сабаби дер расидани мавод аксар маврид ду шумораи он якҷо баромадааст. Ба мақсади бартараф кардани ин монехо коллегияи шуъбаи таблиғот ва тарвиҷи комитети вилоятии ҳизб 4 июни соли 1928 қарор мекунад, ки идора ва нашриёти мачалла ба Душанбе кӯчонида шавад. Ин қарор тирамоҳи соли 1928 иҷро мешавад.

Ҳамин тавр, «Раҳбари дониш» то соли 1932 бо ҳамин ном фаъолиятро идома дода, ҳамагӣ 46 шумора аз 1500 то 3 000 нусха, дар аввал моҳе як маротиба, баъдан дар ду моҳ се моҳ бо шумораҳои муштарак ба таъб расидааст. Дар ҳамин сол фаъолияти он ба ду бахш тақсим карда шуд. Бахши маориф бо мачаллаи «Инқилоби маданӣ» пайваст гардида, соли 1937 «Револютсияи маданӣ» соли 1938 ба «Мақтаби советӣ», соли 1992 ба «Маърифат» табдили ном кард. Аз соли 2006 бо номи «Маърифати омӯзгор» чоп мешавад. Дар заминаи бахши адабиёт мачаллаи «Барои адабиёти сотсиалистӣ» ташкил карда шуд, ки солҳои 1932-1937 бо ҳамин ном, солҳои 1938-1964 бо унвони «Шарқи сурх» ва аз моҳи майи соли 1964 то имрӯз бо номи «Садои Шарқ» интишор мешавад.

Мачаллаи «Раҳбари дониш» ба ҳайси манбаи бозғамод аз аҳамияти вижа бархӯрдор аст. Дар он аз таърихи талошу муборизаҳои рӯшанфикрон сар карда, то заминаҳои пайдоиши рӯзномаву мачаллаҳо ва ҷамъияту ширкатҳои маърифатӣ, масъалаҳои забон, тағйири алифбо, тарҷумаи осори нависандагони рус ва инкишоф додани адабиёти классикии форсу тоҷик дар солҳои 20-уми садаи ХХ мавриди инъикос қарор гирифтааст. Он барои омӯзиши муҳити адабии даҳаи дуюми садаи ХХ, ба хусус нақди адабиву масоили адабӣ ва фаъолияти тарҷумониву публицистии он давра нақши муҳим гузоштааст.

Адабиёт

1. Азимов, А. Таджикская журналистика в период культурной революции (1929-1940 гг.) / А. Азимов. – Душанбе: Шарқи Озод, 2014. – 313 с.
2. Андамов, Х. Раҳбари дониш» – мачаллаи маорифӣ ва адабӣ / Х. Андамов. – Душанбе: Истеъдод. – 128 с.
3. Гулмуродзода П. Публицистика и время. – Душанбе: Сино, 2002. – 128 с.

4. Дайламӣ, Қ. Нахустин маҷаллаи педагогӣ / Қ. Дайламӣ // Маориф ва маданият, 1967. – 28 декабр.
5. Из истории культурного строительство в Таджикистане. Сб. документов. – Душанбе: Ирфон, 1996. – С.570-571
6. Маннофзода, С. Дониш-биниш / С. Маннофзода // Овози тоҷик. – 1927. – 8 сентябр.
7. Маннофзода, С. Вазифаҳои навбатӣ / С. Маннофзода // Роҳбари дониш. – 1927. – №2. – С. 9-12
8. Маннофзода С. Инкилоби адабӣ / / С. Маннофзода // Роҳбари дониш. – 1927. – №2. – С.19-20.
9. Муродӣ, М. «Маърифати омӯзгор» дар низоми матбуоти муосир / М. Муродӣ // Маърифати омӯзгор. – 2017. – С. 6-9.
10. Осимӣ, Қ. Аз таърихи интишори баъзе маҷаллаҳои аввалини советии тоҷик / Қ. Осимӣ, Б. Юнусова // Мактаби советӣ. – 1973. – №12. – С.8-11.
11. Рустамзода, М. Нахустматбуоти соҳаи маориф / М. Рустамзода. – Душанбе: Ирфон, 2016. – 174 с.
12. Самарқандӣ. Журнали тоҷикӣ // Овози тоҷик. – 1927. – 11 май.
13. Усмонов, И. Таърихи журналистикаи тоҷик / И. Усмонов, Д. Давронов. – Душанбе: Азия-Принт, 2008. – 280 с.
14. Ҳошим, Р. Солҳо дар саҳифаҳо / Р. Ҳошим. – Душанбе: Адиб, 1989. – 320 с.

Муродова Р.

СОЗДАНИЕ ЖУРНАЛА «РАХБАРИ ДОНИШ» И РОЛЬ СОБИТА МАННОФЗОДА В ЕГО ФОРМИРОВАНИИ

В статье рассматриваются социальные, политические, культурные, литературные и профессиональные факторы создания журнала «Рахбари дониш» («Руководство знаний») и процесс его формирования.

«Рахбари дониш» в системе отраслевых журналов является одним из первых изданий, который не только сыграл роль в развитии сферы образования, но и оказал влияние на создание других периодических изданий. Поэтому, если в формировании и развитии системы газетной периодической печати играли роль газеты «Голос таджика» («Овози тоҷик») и «Пробуждение таджика» («Бедориши тоҷик»), то в формировании системы журнальной периодической печати внесли вклад журналы «Дониш ва омӯзгор» («Знание и учитель») и «Рахбари дониш».

Первый номер журнала «Рахбари дониш» под названием «Дониш-биниш» вышел в свет в августе 1927 года в Самарканде под редакцией М. Мусави. Этот номер был хорошим с точки зрения содержания, но имел недостатки с точки зрения формы, дизайна и структуры.

Первым из лиц, которые выявили недостатки этого журнала и предоставили в виде статьи, был Собит Маннофзода. Замечания С. Маннофзода были одобрены редколлегией журнала и его пригласили к сотрудничеству.

Со второго номера С. Маннофзода, как ответственный секретарь, выступает в подготовке журнала «Рахбари дониш» и старается обогатить его содержание. Содержание журнала постепенно

расширяется и становится разнообразным, наряду с вопросами обучения и воспитания, на его страницах также появляется обсуждение проблем, связанных с языком, литературой, наукой и культурой.

По его инициативе конструкция журнала делится на социальные компоненты, обучение и воспитание, часть литературы, женский мир, предметную часть, часть здравоохранения и библиография.

В целом «Рахбари дониш» сыграл важную роль в освещении литературной среды второго десятилетия XX века, особенно литературной и творческой деятельности.

***Ключевые слова:** «Рахбари дониш», фактор, создание, формирование, доставка, содержание, форма, проблема, отражение, анализ.*

Murodova R.

CREATION OF THE JOURNAL "RAHBARI DONISH" AND THE ROLE OF MANNOFZODA IN ITS FORMATION

The article surveys the social, political, cultural, literary and professional factors of the creation of the journal "Rahbari donish" («Guide of knowledge») and the process of its formation.

The "Rahbari donish" in the system of specific journals is one of the first publications that not only played a role in the development of the field of education, but also influenced the creation of other periodicals. For this reason, if the «Tajik Voice» («Ovozi Tojik») and «The Awakening of the Tajik» («Bedorii Tojik») newspapers played a role in the formation and development of the newspaper periodical press system, then the «Donish va omuzgor» («Knowledge and teacher») and the "Donish-binish" ("Guide of knowledge") magazines contributed to the formation of the magazine periodical press system.

The first issue of the journal "Rahbari donish" under the title "Donish-binish" was published in August 1927 in Samarkand under the editorship of M. Musavi. This room was good in terms of content, but in terms of form, design and structure had shortcomings.

The first person who identified the shortcomings of this magazine and provided it in the form of an article was Sobit Mannofzoda. His remark was approved by the editorial boards of the journal and invited him to cooperate.

Since the second issue, S. Mannofzoda, as an executive secretary, has been involved in the preparation of the journal "Rahbari donish" and tries to enrich its content. The content of the journal is gradually expanding and will become diverse, along with issues of education and upbringing, problems related to language, literature, science and culture, also appears on its pages.

On his initiative, the design of the journal is divided into social components, education and upbringing, part of literature, women's world, subject part, part of health care and bibliography.

In general, "Rahbari donish" played an important role in highlighting the literary environment of the second decade of the XX century, especially literary, literary and creative activities.

Key words: "Rahbari donish", factor, creation, formation, delivery, content, form, problem, reflection, analysis.

УДК:9точик +32+327тадж+329+323.248(575.3)

Салимзода О.

МОЛОДЕЖНЫЙ ПАРЛАМЕНТ – ИСПЫТАННЫЙ ПУТЬ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ С ГОСУДАРСТВОМ

В статье рассматриваются особенности молодежного парламентаризма в Республике Таджикистан как одной из форм повышения политической культуры молодежи. Подчеркивается важность и актуальность молодежной политики, участие молодежи в делах государства. Исследуется деятельность молодежного парламента Таджикистана, созданного по инициативе Комитета по делам молодежи при Правительстве Республики Таджикистан и общественной организации «Мы и гражданское общество». Автор выделяет позитивные моменты, сопутствующие деятельности молодых парламентариев, а также основные проблемы, препятствующие развитию политического участия таджикской молодежи.

Вовлечение таджикской молодёжи в активное участие в парламентскую деятельность началось относительно недавно. Несмотря на то, что нынешняя модель молодёжного парламентаризма пришла из Европы, она не является совершенно новой для Таджикистана. Реальная ситуация такова, что данная модель является продолжением функционирования комсомольской системы, которая также имела социально- политический статус и принцип избирательности своего состава.

Таким образом, можно предположить, что молодёжный парламентаризм – это по сути, новая ипостась комсомола.

Вопросы, связанные с местом и ролью молодёжи в жизни современного таджикского общества – аспект, который затрагивается в ежегодных Посланиях Маджлиси Оли Республики Таджикистан главой государства Эмомали Рахмоном.

В статье автор обращает внимание на важность участия молодёжи в государственных делах, считает своевременным создание молодёжного парламента в Республике Таджикистан, основными задачами которой является определение места и роли молодежи в обществе, защита и продвижение интересов молодежи в различных сферах общественной жизни.

Ключевые слова: *молодежь, молодежный парламент, парламентаризм, политические партии, политическое участие, молодежная политика, анализ, роль, исследование, иерархический, функционирования, демократизация, ипостась.*

В последние десятилетия в социально-политической, экономической и культурной сферах Республики Таджикистан произошло множество преобразований, которые, с одной стороны, были порождены требованиями переходного периода, а с другой стороны, осуществлялись с целью интеграции в мировое сообщество. Эти процессы, выдвигая все новые и новые требования, свойственные

им, породили множество условий для развития общества и государства. В этом контексте парламентаризм в контексте демократизации общества и, как следствие, участие молодежи в политической жизни страны, продвигались вперед.

Проблемы интеграции молодежи в общественную и политическую жизнь всегда находились в центре внимания политиков и представителей общественности, которые уверены, что только ответственная и социально активная молодежь может стать гарантом гражданского общества и демократического государства в Таджикистане. Важно, чтобы молодые граждане были готовы к активному взаимодействию с государством, участию в решении различных проблем, существующих в современном обществе. В связи с этим, по мнению политологов, одним из приоритетных направлений государственной молодежной политики является «развитие социальной активности молодежи, гражданского сознания через их участие в деятельности молодежных парламентов, правительств и других консультативно-совещательных структур, созданных при законодательных и исполнительных органах власти различного уровня» [2, с. 169].

Если принять во внимание, что парламентаризм – это система политической организации государства, в которой функции законодательной и исполнительной власти четко разграничены с привилегированным положением парламента, то молодежный парламентаризм можно определить как совокупность намерений и методов действий по их реализации, сформированных молодыми людьми по отношению к определенной сфере жизни государства. Иными словами, молодежный парламентаризм – это система представительства прав и законных интересов молодежи как особой социальной группы, основанная на создании и функционировании специальной общественно-консультативной и совещательной структуры молодежи, а также других общественных институтов для участия молодых граждан в жизни государства, при органах государственной власти или в установленном ими порядке. Какие позитивные моменты сопутствуют развитию молодежного парламентаризма? На наш взгляд, участие представителей молодого поколения в законотворческой деятельности

- позволяет органам законодательной власти получать объективную, из первых рук, информацию по всем вопросам повседневной жизни молодежи, учитывать ее в законотворческой работе;

- обеспечивает привлечение внимания широкой общественности к молодежи и их проблемам, поиск путей их решения;

- выступает одним из инструментов развития человеческих ресурсов, способствует формированию кадрового резерва депутатского корпуса;

- способствует воспитанию правовой и политической культуры молодежи.

Процесс создания и развития молодежного парламентаризма в Таджикистане можно назвать одним из катализаторов перехода к формированию светского государства, основанного на верховенстве

закона. Без создания особых условий для политической социализации молодежи в обществе, для их активного участия в жизни государства не может быть и речи о смене поколений в политической системе страны. Именно продолжающееся существование Таджикистана как полноценного субъекта мирового сообщества побуждает государственные органы страны целенаправленно готовить молодое поколение к политическому управлению страной.

Впервые молодежный парламентаризм был апробирован в европейских странах. Первый молодежный парламент был учрежден во Франции в одной из парижских школ в качестве образовательного проекта, в рамках которого, начиная с 1988 года, и были проведены его первые международные сессии.

На пространстве СНГ подобный проект появился в 1999 г., когда в столице России в стенах МГУ был проведен круглый стол на тему «Молодежный парламент – механизм реализации молодежной политики, интересов молодежи через участие в выборах всех уровней». В 2003 году проводился I Всероссийский семинар-совещание «Развитие молодежного парламентаризма в Российской Федерации», целью которого была разработка Рекомендаций по развитию молодежного парламентаризма, и, таким образом, в Российской Федерации начали создаваться молодежные парламентские структуры [5, с. 130].

Несмотря на то, что нынешняя модель молодежного парламентаризма пришла из Европы, она не является совершенно новой для Таджикистана. То есть реальная ситуация такова, что данная модель является продолжением функционирования комсомольской системы, которая также имела социально-политический статус и принцип избирательности своего состава. Как известно, комсомол был создан еще в 1922 году, и его опыт был изучен многими странами мира, и различные модели этой школы продолжают функционировать в некоторых странах. Уникальность комсомольской модели заключалась в ее иерархической структуре управления [8, с. 29], которая включала представительство во всех руководящих организациях, включая школы (где функционировали ее ячейки: октябрята, пионеры и комсомольцы), университеты (комсомольские ячейки), заводы, муниципальные организации самоуправления и т. д. Для него были характерны принципы добровольного участия – члены правления участвовали во всех процессах принятия организационных решений; избирательная система – все комсомольские лидеры избирались членами местных организаций; и принцип децентрализации – местное управление – некоторые экономические и управленческие вопросы местного характера решались на местном уровне (самостоятельно местной комсомольской организацией). Таким образом, можно предположить, что молодежный парламентаризм – это, по сути, новая ипостась комсомола. Разница между этими двумя моделями заключается главным образом в государственно-социальной системе и системе управления, которые имеют неразрывную связь и общие интересы с молодежным парламентаризмом – это государственная молодежная политика, появившаяся в условиях переходного периода, и демократическая система общества, пришедшая на смену прежней социалистической системе. Однако, согласно Национальной концепции

молодежной политики в Республике Таджикистан, «участие молодежи в условиях современного общества и эффективная реализация государственной молодежной политики являются новыми». То есть данная концепция предполагает политическую активизацию молодежи, укрепление управленческих навыков и расширение возможностей руководства в соответствующих управленческих структурах, участие в разработке и реализации относящихся к ней программ, доступ к грантам и государственным социальным заказам, учреждение самостоятельных организаций и обеспечение правовой справедливости» [7, с. 32].

Вопросы, связанные с местом и ролью молодежи в жизни современного таджикского общества – аспект, который затрагивается в ежегодных Посланиях Национальному парламенту Республики Таджикистан главой государства Эмомали Рахмоном. Так, в своей речи, посвященной празднованию Дня молодежи 23 мая 2015 года, Президент Таджикистана отметил, что «государство возлагает большие надежды на молодежь страны как на активную, доблестную, инициативную и конструктивную силу и в процессе создания демократического общества и благоустройства будет опираться на нее» [6].

Представители отечественного научного сообщества также обращают внимание на важность участия молодежи в делах государства. Профессор К. С. Гаджиев отмечает, что «каждый великий народ, создавший свое национальное государство, формирует собственную национальную идею, главное предназначение которой состоит в определении национально-государственной идентичности в ряду других народов» [1, с. 5], а молодежь как организованная и сплоченная сила, по мнению Г. А. Шоева «должна направить всю свою творческую энергию, созидательную и практическую в дело объединения нации и укрепления дружбы между народами» [10, с. 23]. Вовлечение таджикской молодежи в активное участие в парламентской деятельности началось относительно недавно – в начале 2010 года, когда по инициативе Комитета по делам молодежи при Правительстве Республики Таджикистан и общественной организации «Мы и гражданское общество» был создан молодежный парламент как общественно-консультативный, совещательный орган. Его основной целью стало развитие молодежного парламентаризма и процессов демократизации в Таджикистане, а основными задачами – определение места и роли молодежи в обществе, защита и продвижение интересов молодежи в различных сферах общественной жизни, а также обеспечение условий для реализации гражданского, социального и культурного потенциала молодого поколения страны. По организационно-правовому статусу молодежный парламент является общественной неюридической организацией, действующей на основе правовых положений учредителей и законодательных актов в области реализации государственной молодежной политики. Поэтому молодежный парламент не имеет никакого организационно-правового отношения к Национальному парламенту страны, но может представлять свои предложения и рекомендации через государственный уполномоченный орган по делам молодежи. Административная

структура молодежного парламента в Таджикистане была единственной национальной, и его заседания проводились не реже двух раз в год. Членами молодежного парламента являются в основном студенты вузов из всех регионов страны.

За период деятельности молодежного парламента определились три его основные проблемы: у молодежного парламента не налажен механизм партнерского взаимодействия с представительным органом; он не имеет устойчивой структуры – территориальных представительств в регионах и на местах; у него отсутствует механизм предоставления рекомендательных решений законодательному органу страны.

24 мая 2010 года при непосредственной поддержке Комитета по делам молодежи, спорта и туризма Молодежный парламента Таджикистана провел свою первую сессию. Вторая сессия прошла 10 октября 2010 года. В ее работе приняли участие более 60 членов молодежного парламента из столицы, Согдийской и Хатлонской областей, ГБАО, районов республиканского подчинения, а также студенты столичных ВУЗов. Координатор программы общественной организации «Мы и гражданское общество» Хуршед Рахимов отметил важную роль Молодежного парламента Таджикистана в деле развития молодежи страны и государства в целом: «Члены МПТ являются будущим нашей страны и несут ответственность за дальнейшее процветание таджикской государственности» [9].

Не менее важной формой политического участия молодежи в жизнедеятельности общества стала ее активизация в работе политических партий. В этой связи возросла необходимость более широкого привлечения молодого поколения в деятельность политических партий. Из числа партий, существующих в стране, Народно-Демократическая партия Таджикистана проявила наибольшую активность по привлечению в свои ряды представителей молодого поколения.

На наш взгляд, надо отдать должное НДПТ, поскольку она уделяет большое внимание молодежной проблеме, поддерживая начинания молодежи в деле обустройства демократического общества страны.

В подтверждение этому можно привести статью от 8 декабря 2012 года, опубликованную на страницах газеты «Минбари халк» под названием «Чаро чавонон ХХДТ-ро чалб мекунанд?» («Почему молодежь привлекает НДПТ?»), в которой были названы основные причины популярности этой партии среди молодежи. Ее автор М. Максудов стал свидетелем нескольких мероприятий, организованных по инициативе Исполнительного комитета НДПТ. Особое впечатление он получил от культурного мероприятия, проведенного в селе Чоркух Исфаринского района Согдийской области, в котором рядовые граждане страны приняли активное участие: «Я, как один из участников этого мероприятия, убедился, что главной целью НДПТ является обеспечение благополучия страны, мирного сосуществования ее граждан, их счастье и благополучие» [4]. Подобные статьи постоянно публикуются на страницах газеты «Минбари халк», поскольку НДПТ с первых дней своего основания опиралась на молодое поколение, часто общаясь с ним на встречах и разного рода культурных мероприятий.

Одна из главных задач деятельности партии заключалась в стремлении решать трудности и проблемы, возникающие в жизни молодых граждан страны.

Так, 29 ноября 2012 г. в научно-стратегическом центре при Президенте РТ была проведена конференция на тему: «Роль молодежи в укреплении прочного мира». На этой конференции, в частности, были обсуждены разные стороны жизни молодежи, трудности, с которыми они сталкиваются и пути их преодоления [3]. Значительные усилия по включению молодых людей Таджикистана в законотворческую деятельность предпринимает Межпарламентская ассамблея государств-членов СНГ и ее постоянно действующий консультативный орган – Молодежная межпарламентская ассамблея государств-участников Содружества Независимых Государств (ММПА СНГ). Так, на расширенном 49-м заседании Межпарламентской ассамблеи, прошедшем 19 апреля 2019 года в Санкт-Петербурге был одобрен Международный законодательный проект рекомендаций по организации и развитию молодежных парламентов в странах СНГ, инициированный депутатом Маджлиси Оли Республики Таджикистан Киёмиддином Миралиеном. Однако еще в 2016 году им был представлен проект рекомендаций по организации и развитию молодежных парламентов в государствах СНГ, который был поддержан решением Молодежной Межпарламентской Ассамблеи от 25 октября 2016 года и представлен на рассмотрение Межпарламентской Ассамблеи государств-участников СНГ. В связи с этим, для совершенствования проекта за счет молодых депутатов парламентов стран СНГ была организована рабочая группа во главе с К. Миралиеном, которая осуществляла свою деятельность в течение 2,5 лет. В этот период предметом изучения стал опыт друг друга, конкретизированы направления деятельности. Проект был презентован на нескольких международных конференциях и форумах, а озвученные рекомендации были учтены в ходе совершенствования проекта.

Таким образом, после завершения всех формальностей по подготовке и согласованию с парламентами стран СНГ, проект рекомендаций по организации и развитию молодежных парламентов в государствах-участниках СНГ для предоставления Комиссии Межпарламентской Ассамблеи государств-участников СНГ по правам человека и Межпарламентской Ассамблеи молодежи был принят решением расширенного заседания Межпарламентской Ассамблеи государств-участников СНГ и направлен для использования государствам-участникам СНГ. Данный проект был разработан с учетом практического опыта развитых стран и научных основ государственной молодежной политики с целью создания правовой и организационной основы для создания и развития молодежных парламентов в странах СНГ.

Проект состоит из преамбулы, основных концепций, общих положений, основных задач молодежных парламентов, порядка организации молодежных парламентов, полномочий по государственной поддержке молодежных парламентов и заключительных положений.

Эта инициатива позволит создать механизм, который будет способствовать активизации деятельности молодежи в условиях развития современного общества, участию в политической жизни, развитию демократических институтов и средств социального управления, укреплению основ парламентаризма, формированию молодых лидеров и воспитанию их в духе патриотизма, защите безопасности, национальных ценностей, а также противодействию внешним угрозам.

Таким образом, сегодня для более активного вовлечения молодежи страны в политические процессы важно активизировать новые, современные формы работы с молодым поколением, опираясь на опыт межпарламентского взаимодействия и перспективы реализации молодежной политики.

Литература

1. Гаджиев, К. С. Национальная идентичность: концептуальный аспект / К. С. Гаджиев // Вопросы философии. – 2011. – №10. – С. 3-17.

2. Гукова, И. Н. Роль молодежного парламентаризма в развитии общественно-политической активности современной Российской молодежи / И. Н. Гукова // Via in tempore. История. Политология. – 2014. – № 1 (172). – С. 169-174.

3. Курбон, Т. Оё чавонон дар ҳақиқат сохтмончиёни ояндаи чомеа ҳастанд? (Является ли молодежь действительно будущими строителями общества?) / Т. Курбон // Минбари халк. – 2012. – №49, 6 декабря.

4. Максудов, М. Чаро чавонон ХХДТ-ро чалб мекунанд? (Почему молодежь привлекает НДПТ?) / М. Максудов // Минбари халк. – 2012. – № 49, 6 декабря.

5. Миралиён, К. А. Формирование молодежного парламентаризма в странах СНГ и России: практика, проблемы и перспективы / К. А. Миралиён // Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия общественных наук. – 2016. – № 3 (68). – С. 129-143.

6. Рахмон, Э. Мы надеемся на патриотизм молодежи Таджикистана [Электронный ресурс] / Э. Рахмон // Режим доступа: <https://ru.sputnik-tj.com/society/20150525/1015543161.html>

7. Сборник нормативно-правовых актов в сфере работы с молодежью, спорта и туризма: Комитет по делам молодежи, спорта и туризма при Правительстве РТ. – Душанбе: Басанта, 2014. – 203 с.

8. Тощенко, Ж. Т. Социология управления: Учебник: Центр социального прогнозирования и маркетинга / Ж. Т. Тощенко. – М., 2011. – 300 с.

9. Хасанова, М. Молодежный парламент Таджикистана разработает новую стратегию молодёжной политики / М. Хасанова // Азия-плюс. – 2010. – №9, 13 октября.

10. Шоев, Г. А. Освещение вклада молодежи Таджикистана в общественно-политическую, экономическую и культурную жизнь в средствах массовой информации (1991- 2016 гг.): дис.канд. истор. наук: 07.00.02 / Гайратшо Атоликшоевич Шоев. – Душанбе, 2016. – 185 с.

Салимзода О.

ПАРЛАМЕНТИ ЧАВОНОН – РОҶИ САНЧИДАШУДАИ ТАЪСИРИ БАЙНИҲАМӢ БО ДАВЛАТ

Чихати фарқкунанда ва ё вижагиҳои парламентаризми ҷавонон чун яке аз шаклҳои дар ҷавонон тарбия намудани фарҳанги сиёсӣ аз мавзӯи асосӣ ва фарогири мақола аст. Муҳимият ва мубраму дархӯри талаби замон будани сиёсати ҷавонон ва иштороки онҳо дар кори давлатдорӣ дар мақола ба мавқеъ арзёбӣ шудааст. Дар ин замина фаъолияти парламенти ҷавонони Тоҷикистон, ки бо ибтикори Кумитаи ҷавонони назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва созмони ҷамъиятии «Мо ва ҷомеаи шаҳрвандӣ» таъсис ёфтааст, таҳқиқ шудааст. Муаллиф бартарӣ ва ва ҷиҳатҳои воқеан фарқкунандаи фаъолияти парламенти ҷавонон ва иштироки сиёсии онҳоро дар кори давлатдорӣ ва ҳамзамон мушкилиҳои сиёсӣ ва монеаҳои ҷойдоштаро дар ин замина бозгӯ кардааст.

Чалби ҷавонони тоҷик ба фаъолияти парламент таърихи чандон дуре надорад. Бо вучуди ин, шакли парламентаризми ҷавонон, ки аз Аврупо ба мо интиқол шудааст, барои Тоҷикистон ва кишварҳои собиқи Шӯравӣ чандон падидаи навест. Воқеияти ҳол чунин аст, ки дар гузашта вазифаҳои парламенти имрӯзаи ҷавонро ташкилоти комсомол, ки мақоми иҷтимоӣ-сиёсӣ дошту ҳайаташ интиҳоб мешуд, то ҷойе иҷро мекард. Аз ин рӯ метавон ҳадс зад, ки парламентаризми кунунии ҷавонон барҳақ вориси воқеии комсомол аст.

Бардошти дигар аз муҳимияти ҷойгоҳи ҷавонон – чун насли ояндасоз дар ҷомеа он аст, ки ҳамасола он дар паёмҳои Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон чун мавзӯи меҳварӣ таъкид мешавад.

Бо назардошти ин ҳама омил муаллиф аз мушорикоти фаъоли ҷавонон дар умури давлатдорӣ ҷонибдорӣ намуда, роҳандозии дурусту самараноки парламенти ҷавонро амри зарурӣ медонад. Зеро аз ин роҳ пиёда намудани ормонҳои ҷавонон, ҳифзи ҳукуку вазифаҳои онҳоро амри санчидашуда ва воқеӣ ба қалам медиҳад, ки таҷрибаи ҷаҳонӣ низ инро собит кардааст.

Калидвожаҳо: ҷавонон, парламенти ҷавонон, парламентаризм, ҳизбҳои сиёсӣ, иштироки сиёсӣ, сиёсати ҷавонон, таҳлил, нақш, таҳқиқ, иерархӣ, функционалӣ, демократикунӣ, ворис.

Salimzoda O.

YOUTH PARLIAMENT-A NEW WAY OF INTERACTION WITH THE STATE

The article examines the features of youth parliamentarism in the Republic of Tajikistan as one of the forms of improving the political culture of young people. The importance and relevance of youth policy, the participation of young people in the affairs of the state is emphasized. The article examines the activities of the youth Parliament of Tajikistan, created

on the initiative of the Committee on Youth Affairs under the Government of the Republic of Tajikistan and the public organization "We and Civil Society". The author highlights the positive aspects accompanying the activities of young parliamentarians, as well as the main problems that hinder the development of political participation of Tajik youth.

The involvement of Tajik youth in active participation in parliamentary activities began relatively recently. Despite the fact that the current model of youth parliamentarism came from Europe, it is not completely new for Tajikistan. The real situation is that this model is a continuation of the functioning of the komsomol system, which also had a socio-political status and the principle of selectivity of its composition.

Thus, it can be assumed that youth parliamentarism is, in fact, a new hypostasis of the komsomol. Issues related to the place and role of youth in the life of modern Tajik society are an aspect that is addressed in the annual Messages of the Majlisi Oli of the Republic of Tajikistan by the Head of State His Excellency Emomali Rahmon.

In the article, drawing attention to the importance of youth participation in public affairs, he considers it timely to create a youth parliament in the Republic of Tajikistan, the main tasks of which are to determine the place and role of youth in society, to protect and promote the interests of youth in various spheres of public life.

Keywords: youth, youth parliament, parliamentarism, political parties, political participation, youth policy, analysis, role, research, hierarchical, functioning, democratization, hypostasis.

ТДУ:02+021+024+025.303:027.84+9Точик+028+655.4/5

Амонуллоев С.

ВАЗЪИ НАШРИ КИТОБ БАРОИ КЎДАКОНУ НАВРАСОН ДАР ДАВРОНИ ИСТИҚЛОЛ

Дар таҳқиқот масъалаҳои марбут ба наشري китоб барои кӯдакону наврасон дар даврони соҳибистиқлолии Тоҷикистон мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Таҳқиқи масъалаи мазкур имкон медиҳад, ки вазъи таъмини эҳтиёҷи насли хурдсол ба китоб муайяну мушаххас карда шавад ва тавсияҳои дар заминаи натиҷаҳои бадастомада таҳияшуда перомунӣ дурнамои рушди фаъолияти ноширӣ дар бахши интишори китобҳо барои кӯдакону наврасон пешниҳод шаванд.

Бо истифода аз маълумотҳои омории Агентии миллии созмони байналмилалӣ рақамгузори стандарти китоб – Хонаи китоби Тоҷикистон маҳсулоти чопии муассисаҳои интишороти чумхурӣ дар ҳар як давраи таърихӣ мувофиқи мазмун, жанр, таъини хонандагӣ, замон ва забони нашр муқоиса ва тасниф карда шудаанд.

Дар таҳқиқ комёбиҳо ва камбудиҳои фаъолияти наширӣ то ҳолати ҳаҷми чопхонаҳои чумхурӣ дар самти интишори китобҳо барои кӯдакону наврасон дар заминаи таҳлили маводи бойгонӣ сурат гирифтааст.

Ба андешаи муаллиф ғамхориҳои пайвастаи Пешвои миллат ҷиҳати ҳамасола ҷудо намудани маблағҳои муайян барои чопи китобҳо,

роҳандозии татбиқи барномаҳои давлатии соҳаи ноширӣ ва полиграфӣ барои тақвияти фаъолияти муассисаҳои нашриявии кишвар мусоидат карданд. Аз нигоҳи мазмуну муҳтаво, ороиши бадеию полиграфӣ маҳсулоти ҷониби нашриёту матбааҳои ҷумҳурии мувофиқ ба талаботи стандартҳои ҷаҳонӣ дар озмуну намоишҳои байналмилалӣ китоб иштирок карда, соҳиби шоҳҷоизаву дипломҳо гаштаанд.

Ҳамзамон дар таҳқиқ дар радифи таҳлили фаъолияти Муассисаи нашриявии «Адабиёти бачагона» боз тавачҷуҳи хосса ба фаъолияти нашриётҳои хусусӣ ва ҷамъиятӣ дода шудааст. Дар охир тавсияҳои муаллиф ҷиҳати ислоҳи камбудииҳои ҷойдошта баён гардидаанд.

Калидвожаҳо: *нашриёт, матбаа, нашр, китоб, кӯдакон, наврасон, фаъолияти ноширӣ, адабиёти бачагона, нусха, истиқлолият.*

Дар ҳар даври замон ба тарбияи насли наврас бо истифода аз тамоми имконоти мавҷуда тавачҷуҳи хосса зоҳир карда мешавад. Тамоми звеноҳои тарбиявӣ аз оилаву боғча сар карда то мактабҳои таҳсилоти умумӣ ба таълиму тарбияи насли наврас муваззаф шуда, дар иҷрои самарабахши рисолати худ пайваста комёб мегарданд ва бо ҳамин васила дар пешрафти ҳаёти ҷомеа ва тарбияи насли ҷавони созандаву бунёдкор саҳм мегузоранд. Барои тарбияи ҳамаҷонибаи насли наврас, албатта дар радифи дигар воситаҳои муассири тарбиявӣ нақш ва мақоми китоб беназир аст. Китоб ҳамчун падидаи бузурги фарҳангӣ қодир аст дар қонеъ гардонидани талаботи иттилоотии хонанда дар ҳама синну сол мусоидат намояд. Бахусус нақши китоб дар тарбияи маънавии насли наврас ва таъмини раванди донишандӯзии он беандоза қалон аст. Таъмин ва дастрасии гурӯҳҳои гуногуни хонандагон ба китоб ва дигар маводи хонданӣ, қабл аз ҳама, аз вазъи воқеии нашри онҳо вобаста аст. Дар ин робита омӯзиши вижаҳои рушди қори китобчопкунӣ дар шароити имрӯза ва бахусус нашри адабиёт барои кӯдакону наврасон дар даврони истиқлол муҳимиятро касб кардааст. Таҳқиқи масъалаи мазкур ҳамзамон имкон медиҳад, ки вазъи таъмини эҳтиёҷи ба китоб доштаи насли хурдсоли ҷомеа муайяну мушаххас карда шавад ва тавсияҳои дар заминаи натиҷаҳои бадастомада перомунӣ дурнамои рушди фаъолияти ноширӣ дар баҳши интишори китобҳо барои кӯдакону наврасон пешниҳод шаванд.

Дар даврони шӯравӣ барои кӯдакону наврасон теъдоди зиёди китобҳо тибқи нақшаҳои мавзӯӣ ҳам аз ҷониби нашриётҳои марказӣ ва ҳам аз ҷониби нашриётҳои ҷумҳуриявӣ ба таъб мерасиданд. Масалан, тибқи маълумоти Палатаи давлатии китоби Ҷумҳурии Тоҷикистон (ҳоло АМСБРСТ – Хонаи китоби Тоҷикистон) барои кӯдакону наврасон тӯли солҳои 1926-1956 [8] 520 номгӯй, солҳои 1957-1961 [1] 209 номгӯй, солҳои 1962-1966 [2] 194 номгӯй, солҳои 1967-1975 [3] 230 номгӯй, солҳои 1976-1980 [4] 144 номгӯй, солҳои 1981-1985 [5] 232 номгӯй, солҳои 1986-1990 [6] 333 номгӯй ва дар маҷмӯъ тӯли солҳои 1926-1990 дар Тоҷикистон аз ҷониби нашриётҳои ҷумҳурии ҳамагӣ 1862 номгӯи китобу ҷузваҳо интишор ёфтааст. Албатта дар ин ҳисоб адабиёти илмӣ-маърифатӣ, адабиёти бадеии тоҷик, адабиёти бадеии дигар халқиятҳо, ки ба забони халқҳои ИҶШС ва тарҷумаи онҳо ба забони тоҷикӣ интишор ёфтаанд, шомиланд. Илова бар ин, дар давраи

шӯравӣ ба сатҳу сифати чоп ва ороиши бадеию полиграфӣ китобҳо бо дарназардошти хусусиятҳои равонии ташаккулёбии шахсият ва вижагҳои синнусолии кӯдакону наврасон таваҷҷуҳи хосса зоҳир карда мешуд.

Дар даврони истиқлол низ ба наشري китоб ва таъмини аҳоли ба гизои маънавӣ, бахусус ба наشري осори гуногунмазмуну ба шавку завқи кӯдакону наврасон созгор тадбирҳои мушаххас андешида шуданд. Албатта мувофиқу созгор намудани фаъолияти муассисаҳои таъбу нашр ба шароит ва талаботҳои даврони истиқлол, қабл аз ҳама, коркарди заминаҳои ҳуқуқии соҳаро тақозо намуд. Дар ин робита таҳияву ба тасвиб расидани қонунҳо доир ба соҳаи фаъолияти наширӣ, аз қабилӣ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таъбу нашр», ки аз 27 декабри соли 1993 интишор ёфт барои ба танзимдарории фаъолияти ноширӣ мусоидат намуд. Ин қонунро қонуни нав таҳти унвони «Дар бораи фаъолияти ноширӣ ва полиграфӣ» аз 23 июли соли 2016, №1327 иваз кард. Ҳамзамон фаъолияти матбуоти даврӣ ва дигар воситаҳои ахбори оммаи кишвар тавассути Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи матбуот ва дигар воситаҳои ахбори омма», ки ҳануз 14 декабри соли 1990 қабул гардида, ба он солҳои 1992, 1996, 1997, 1999, 2002 тағйиру иловаҳо ворид шудааст, ба танзим даровард ва ин қонун аз 19 марти соли 2013 таҳти унвони қаблӣ аз ҷониби Парлумони ҷумҳурӣ аз нав қабул карда шуд. Ин санадҳои меъёриву ҳуқуқӣ имкон фароҳам оварданд, ки қабл аз ҳама, асноди корғузори матбааву нашриётҳо тибқи талаботи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи забони давлатӣ» ба роҳ монда шавад ва чихати бехтар намудани фаъолияти муассисаҳои таъбу нашр ва рушди минбаъдаи онҳо тадбирҳои мушаххас андешида шаванд.

Чунонки таҳлилҳо нишон медиҳанд дар солҳои аввали соҳибистиқлолии кишвар бо сабаби сар шудани ҷанги шаҳрвандӣ ва пайомадҳои нохуши он ҳам теъдоди номгӯи китобҳо ва ҳам теъдоди нусхаи онҳо кам шуд. Ҳамзамон маводи чоп қимат шуда, қоғаз ва дигар маҳсулоти полиграфӣ бо нархи гарон аз хориҷи ҷумҳурӣ ворид мегаштанд. Дар баробари ин бештари таҷҳизоти полиграфӣ куҳнаву фарсуда шуда, ба таъмири фаврӣ ниёз доштанд. Аз ин рӯ, нақшаи наشري китобҳо ба таъхир гузошта шуд ва баъзе матбааву нашриётҳо фаъолияти худро қатъ карданд. Масалан, вазъи ногувори муассисаҳои таъбу нашр дар ҳисоботи Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2001 чунин арзёбӣ шудааст: «Мутаассифона, вазъи имрӯзаи матбааву чопхонаҳои ҷумҳурӣ ҷавобгӯи тақозои полиграфияи муосир набуда, маводе, ки онҳо ба таъб мерасонанд, бозоргир нест ва талаботи муштариёнро қонеъ намеkunанд. Дастгоҳу дигар таҷҳизоти полиграфияи тамоми матбааҳо, алалхусус, матбааҳои ҷумҳурӣ куҳнаву фарсуда шудаанд ва чандин сол аст, ки ягон дастгоҳи нав ва қисмҳои эҳтиётӣ барои онҳо харидорӣ нашудааст» [13].

Барои ислоҳи вазъи вучуддошта аз ҷониби Ҳукумати мамлакат як қатор тадбирҳои зарурӣ андешида шуданд. Аз ҷумла бо қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 07.09.2001, №425 «Барномаи давлатии рушди саноати полиграфӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2002-2006», аз 03.06.2006, №239

«Барномаи давлатии тайёр кардани кадрҳои соҳибхитоси соҳаи фарҳанг, санъат ва таъбу нашр барои солҳои 2007-2010», аз 02.12.2009, №653 «Барномаи компютерикунии муассисаҳои давлатии нашриявии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2010-2013», аз 28.05.2009, №307 «Барномаи татбиқи Консепсияи сиёсати давлатии иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон» қабул шуда, барои тақвияти фаъолияти муассисаҳои нашриявии кишвар мусоидат карданд.

Илова бар ин, дар даврони истиқлол тавассути ғамхориҳои пайвастаи Пешвои миллат ба рушди фаъолияти ноширӣ, бахусус таъбу нашри китобҳо барои кӯдакону наврасон ва тарғибу ташвиқи китобхонӣ тавачҷуҳи хосса зоҳир карда шуд. Дар мулоқотҳои хеш бо зиёиёни кишвар Президенти мамлакат пайваста даъват ба амал меоранд, ки аҳли эҷод, шоирону нависандагон дар асарҳои худ ҳарчи бехтару бештар ҳақиқати воқеии ҳаёти ҷомеа, бахусус дастовардҳои даврони истиқлолро воқеабинона тасвир намуда, тавассути осори бадеӣ дар замири насли наврас эҳсоси баланди ватандӯстӣ, ҳисси худшиносиву ҳудогоҳии миллиро парвариш намоянд. Роҷеъ ба ин масъала Роҳбари давлат ҳанӯз 20-уми март соли 2001 ҳангоми суҳанронӣ дар мулоқот бо намояндагони зиёиёни мамлакат чунин қайд карданд: «Имрӯз барои хонанда асарҳои лозиманд, ки арзиши Истиқлолияти давлатӣ, ғояи худшиносии миллий, ватанпарастиву инсондӯстӣ, меҳнати ҳалолу зиндагии бошарофона, арзишҳои миллий ва умумибашарию талқин намоянд.... барои кӯдакон, аз ҷумла кӯдакони то синни мактабӣ, китоб хеле кам чоп мешавад, кӯдакону наврасон аз сарчашмаҳои маънавӣ маҳруманд» [12]. Бо мақсади дастгирии молиявӣ соли 2002 аз ҳазинаи эҳтиётии Президенти мамлакат барои чопи 32 адад китобу маҷмӯаи адибони муосири тоҷик ва асарҳои бачагона 150 ҳазор сомонӣ ҷудо гардид ва ин китобҳо тариқи нашриёти «Адиб» ва ҶС «Матбуот» ба чоп расиданд, ки аз ин шумора 12 номгӯяш китобҳои бачагона мебошанд [14]. Нигарони Сарвари давлат аз камбудии китобҳо барои кӯдакони то синни мактабӣ ноширонро муваззаф гардонид, ки дар ҷалби адибону рассомон ҷиҳати таҳияву омодакунӣ ва интишори китобҳо барои ин гурӯҳи хонандагон тадбирҳо андешанд. Барои таъмини эҳтиёҷоти ба китобдоштаи кӯдакони то синни мактабӣ ва хонандагони синни хурди мактабӣ тӯли солҳои 2002-2006 аз ҷониби нашриётҳои «Маориф ва фарҳанг», «Адиб», «Нашриёти давлатии ба номи Раҳим Ҷалил», «Истиқбол», «Матбуот» асарҳои «Озода шав»-и Наримон Бақозода (5000 нусха), «Минии ҳамадон»-и Абдумалик Баҳорӣ (500 нусха), «Искандаркӯл»-и Давлати Даврон (1000 нусха), «Дастии модар»-и Шарофати Дониёр (500 нусха), «Афсонаи тиллонур»-и Латофат (1000 нусха), «Якқабур»-и Убайд Раҷаб (1000 нусха), «Шоирон ва шоҳон»-и Низомии Арӯзии Самарқандӣ (1000 нусха), «Аз Баҳористон»-и Абдурахмони Ҷомӣ (1000 нусха), «Харбузаи барги най»-и Назар Табарзода (1000 нусха), «Қиссаи охуча»-и Насрулло Тӯйчизода (1000 нусха), «Парчами Тоҷикистон»-и Халифабобо Ҷумъазода (10000 нусха), афсонаҳои «Бедона ва рӯбоҳ» (500 нусха), «Деҳқон ва хирс» (500 нусха), «Ҷоҳан зерини чоҳ» (500 нусха), «Фариштамоҳ» (10000 нусха) ва дигар китобчаву ҷузъҳо ба таъбу нашр расиданд. Ҷунонки таҳлил нишон дод бештари китобҳо бо

теъдоди аз 500 то 1000 нусха чоп шудаанд ва, албатта, бо чунин теъдод саривақт қонёъ намудани талаботи хонандагони бешумор ғайриимкон аст.

Бо дарназардошти имконоти молиявӣ ва таҷҳизотонии муассисаҳои таъбу нашр бо технологияи муосири ноширӣ сол то сол сатҳу сифати чопи китобҳо беҳтар шуд ва аз нигоҳи мазмуну муҳтаво, ороиши бадеию полиграфӣ маҳсулоти чопии нашриёту матбааҳои ҷумҳурӣ мувофиқ ба талаботи стандартҳои ҷаҳонӣ дар озмуну намоишҳои байналмилалӣ китоб иштирок карда, соҳиби шоҳҷоизаву дипломҳо гаштаанд. Илова бар ин, ҳамасола аз ҷониби Президенти мамлакат маблағҳои муайян барои чопи китобҳои адибони кишвар ҷудо мегардид, ки ин иқдоми начибонаи Роҳбари давлат ҷиҳати нашри осори дархӯри замона мусоидат кард. Аз ҷумла, «соли 2007 баъди вохӯрӣ бо зиёиёни мамлакат аз ҳисоби Фонди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон 250 ҳазор сомонӣ ҷудо карда шуд, ки бо ин маблағ асарҳои Муъмин Қаноат, Лоиқ Шералӣ, Бозор Собир, Ато Ҳамдам ва дигарон ба теъдоди зарурӣ чоп гардиданд ва қисми зиёди онҳо ройгон ба муассисаҳои фарҳангӣ ва таълимии кишвар тақсим карда шуданд. Ташаббуси Роҳбари давлат дар ин самт солҳои баъдӣ низ идома ёфта, аз соли 2008 то соли 2019 бо ин мақсад беш аз ду миллион сомонӣ ҷудо гардид ва бо ин маблағҳо ҳамасола китобҳои адибони муосиру гузашта ба нашр расонда мешаванд. Ибтиқори дигаре, ки Роҳбари давлат ба ин мақсад амалӣ намуданд, чопи силсилаи осори ниёкон мебошад. Дар доираи ин иқдоми нек аз соли 2007 чопи «Ахтарони адаб» дар панҷоҳ чилд ба роҳ монда шуд. То ба имрӯз бо ин мақсад муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон 1 миллиону 800 ҳазор сомонӣ ҷудо карданд ва нашриёти «Адиб» 38 чилди ин силсиларо аз чоп баровард» [11].

Дар пешгуфтори чилди якуми силсилакитоби «Ахтарони адаб», ки бевоҳита бо ҳидоят ва дастгирии молиявии Пешвои миллат таҳияву чопи он роҳандозӣ карда шудааст, оид ба аҳамият ва зарурати нашри силсилаи мазкур Роҳбари давлат чунин ибрози ақида намудаанд: «Адабиёти ғанӣ, пурмуҳтаво ва беш аз ҳазорсолаи мо барои худшиносӣ ва ифтихори миллӣ вазифаи муҳимро метавонад иҷро кунад. Ва, пеш аз ҳама, худи моро бо таърихи пурифтихорамон шинос намуда, сахми адибонамонро дар инкишофи тамаддуни башарӣ нишон медиҳад. Ин осори гаронбаҳо дар ганҷинаи тамаддуни ҷаҳонӣ ҷойгоҳи ҳосе дошта, барои пешрафти фарҳангу маънавиёти халқҳои дигари олам хизмати шоиста намудааст... Ба мақсади дар хизмати насли замони истиклол воғузур кардани осори ниёғони бузургамон мо тасмим гирифтём, ки осори беҳтарин ва арзишмандтарини онҳоро зери унвони «Ахтарони адаб» чун ганҷинаи бегазанд ва манбаи саршори панду ҳикмат ба хонандаи тоҷик ва ниёзмандони дигар пешкаш намоем. Ин кори хайр дар роҳи зинда нигоҳ доштани ба ҳаводорони адабиёти асил дастрас намудани шоҳкорҳои адабиямон амрест зарурӣ ва саривақтӣ» [10].

Гарчанде ҳар чилди ин силсила бо теъдоди 5000 нусха чоп шудааст, агар ин шумораро ба шумораи китобхонаҳо, ки тибқи маълумоти Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон имрӯз беш аз 6000 дар қаламрави ҷумҳурӣ фаъолият доранд тақсим кунем, пас

маълум мегардад, ки ҳатто ба ҳар китобхона 1 нусхагӣ ҳам намерасад. Хушбахтона имрӯз матни электроники 37 ҷилди силсилаи «Ахтарони адаб» тавассути сомонаи интернетии «<https://zarowadk.ru/>» пешниҳод шудааст ва хоҳишмандон, бахусус китобдорон метавонанд нусхаи электроники ҷилдҳои мазкурро бемамониат фарокашӣ (скачать) намуда ба фонди электроники китобхонаҳои худ барои истифодаи минбаъда ворид созанд. Ин иқдом имкон медиҳад, ки талаботи хонандагон ҳам тариқи истифодаи фонди китобхонаҳои электроники анъанавӣ ва ҳам тавассути фонди китобхонаҳои электроники маҷозӣ қонеъ карда шаванд. Илова бар ин, тавассути ин сомона имкони шинос шудан, мутолиа кардан ва фаро кашидани матни электроники китобҳои камёбу нодир имконпазир мебошад. Масалан, дар қисми «Фолклор ва адабиёти бачагон»-и сомонаи мазкур матни электроники 90 китоби барои кӯдакону наврасон таъиншуда, барои мутолиа ба фарокашӣ пешниҳод шудааст [7].

Соли 2008 аз ҷониби нашриёти «Маориф ва фарҳанг» зери силсилаи «Атфол» барои кӯдакон ва наврасон китобҳои «Чаро шамолак вазид?»-и Ҷӯра Ҳошимӣ, «Кабӯтарак»-и Олимхон Исмаиӣ, «Қиссаи гулшани осебрасида»-и Меҳмон Бахтӣ, «Озода шав»-и Наримон Бақозода, «Муқаддасоти Ватан»-и Начмиддин Зайниддинов, «Рӯбоҳ ва асп», «Пари обӣ»-и Бародарон Гримм ва афсонаҳои халқии «Пирамарди хандорӯ», «Рӯбоҳе, ки ҷазояшро дид» бо теъдоди 10000 нусхагӣ нашр шуданд. Ҳамзамон дар ҳамон сол нашриёти «Ирфон» таҳти унвони «Саду як ғазал» осори шоирони классик: Саъдии Шерозӣ, Мирзо Бедил, Ҳофизи Шерозӣ, Муҳаммад Иқболи Лоҳурӣ ва Нақибхон Туғралро бо теъдоди ҳар кадоме 500 нусхагӣ ба таъбарсонид.

Солҳои 2009-2011 нашриёти «Рангинкамон» афсонаҳои «Бибигамбусак», «Наҳӯтак», «Бузаки чингилапо», «Робиаи чилгазамӯй», «Каду, каду, ҷони каду!», «Чаро зог сиёҳ шуд?»-ро бо теъдоди ҳар кадоме 2000 нусхагӣ интишор намуд.

Соли 2010 нашриёти «Маориф ва фарҳанг» дар радифи чопи адабиёти таълимию методӣ ва илмиву оммавӣ ҷиҳати нашри адабиёти бадеӣ барои мактаббачагон низ саҳм гузошт. Аз ҷумла китобҳои «Бӯстон» ва «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ, «Мунтахаби ғазалиёт»-и Носири Бухорӣ, «Рубоӣёт»-и Умари Хайём, «Ғазалиёт ва рубоӣёт»-и Бадриддин Ҳилолӣ, «Қобуснома»-и Унсурӯлмаолии Кайковус, «Ҳазору як андарз»-и Низоми Ганҷавӣ, ҳикоёт ва ҳикматҳо аз «Гаршоспнома»-и Асадии Тӯсӣ, «Баҳористон»-и Абдурахмони Ҷомӣ, «Панднома»-и Анӯшервон, «Андарзнома»-и Мавлоно Ҷалолуддини Румӣ, «Мунтахаби ғазалиёт»-и Камоли Хучандӣ, «Сад панди Лукмони Ҳаким бар фарзанди арҷманд», «Саволҳои Анӯшервони одил ва ҷавобҳои Бузургмеҳри вазир» бо теъдоди 39000 нусха ба таъбарсонид.

Барои дастрасии ҳар чи бештару беҳтари насли хурдсол ба осори пурғановати адибони классики тоҷику форс аз ҷониби нашриёти «Адиб» солҳои 2011-2013 бо бозгӯии Шоирӣ халқии Тоҷикистон Гулназар аз силсилаи қиссаҳои «Маснавии Мавлавӣ» 20 қисса ҳар кадоме иборат аз 8 саҳифа, ки бо расмҳои рангаи ҷилдор ороиш ёфта, бо теъдоди 100 000 нусха рӯи чоп омаданд.

Бо мақсади иҷрои Нақшаи чорабиниҳо чиҳати иҷрои супоришу дастурҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вохӯрӣ бо зиёиёни мамлакат дар солҳои 2006-2010 дар хусуси ҳарчи бештар ба таъб расонидани адабиёт барои кӯдакону наврасон, таъмини таълимгоҳҳои санъати мамлакат бо китоб ва адабиёти таълимии зарурӣ, ва бад-ин васила мусоидат ба раванди таълиму тарбияи бачагон, ҳамчунин таъмини иҷрои бандҳои 14, 17 боби II ва бандҳои 2, 3, 6 боби IV Нақшаи чорабиниҳои Барномаи давлатии «Тарбияи ватанпарастии ҷавонони Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2006-2010», ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31.10.2005, №421 тасдиқ шудааст, маҷлиси ҳайати мушовараи Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон қарорро «Дар бораи таъсиси муассисаи нашриявии «Адабиёти бачагона» аз 22 юни соли 2011, №3/3 «а» ба имзо расонид. Тибқи банди 2-и қарори мазкур ба Раёсати таъбу нашр ва матбуот супориш дода шуд, ки якҷоя бо раёсату шуъбаҳои дахлдори вазорат дар муҳлати як ҳафта лоиҳаи Оиннома, харҷнома ва рӯйхати воҳидҳои кори муассисаи нашриявии «Адабиёти бачагона»-ро таҳия намуда, барои тасдиқ пешниҳод намояд.

Ҳамин тавр, бори нахуст дар Тоҷикистони соҳибистиклол нашриёти махсусгардонидашуда барои чопи китобҳо барои кӯдакону наврасон таъсис ёфт ва ба фаъолият шурӯъ намуд. Натиҷаи соли аввали фаъолияти Муассисаи нашриявии «Адабиёти бачагона» дар ҳисоботи солонаи Вазорати фарҳанг хуб арзёбӣ шуд. Аз ҷумла ишора шуд, ки соли 2012 Муассисаи нашриявии «Адабиёти бачагона» иҷрои нақшаи солонаи чопи китоб ва воситаҳои таълимиро аз рӯи ҳаҷми фурӯши маҳсулот 115 фоиз, номгӯй 103 фоиз, ҳаҷм 104 фоиз ва теъдод 134 фоиз таъмин карда, дар маҷмӯъ 41 номгӯй китобу дигар маводи чопиро бо теъдоди 47650 нусха нашр намуд, ки маблағи умумии онҳо 287101 сомониро ташкил дод. Ҳамзамон муассиса дар Намоиши байналмилалӣ китоб дар шаҳри Москва бо маводи тозанаشري худ «Мунтахаби осор»-и Убайди Зоконӣ (аз силсилаи «Китобхонаи мактаб») иштирок карда, ҷойи сеюмро ишғол намуд [22]. Албатта ин комёбии нахустин дар соли аввали фаъолияти нашриёт ҳамчун дастоварди муҳим ба қарордони нашриёти навтаъсис рӯху илҳомӣ тоза бахшид. Соли 2012 нашриёт барои ошноӣ пайдо кардани хонандагони хурдсоли русзабон ва ба ҳамин васила ҳарчи бештар тарғиб намудани осори классикони адабиёти тоҷику форс нашри силсилаи китобҳоро ба забони русӣ таҳти унвони «Сто наставлений» («Сад панд») роҳандозӣ намуд, ки ин иқдом чиҳати ҷаҳонишавии хониши китоб дар байни хурдсолон шароит фароҳам овард. Бо ҳамин мақсад, бо бозгӯии Гулназар ва тарҷумаи С. Икромӣ аз «Бӯстон»-и Саъдии Шерозӣ ҳикояҳои «Бедняк и падишах», «Богач и страдания нищих», «Великодушный юноша и узник», «Ворон и хвастливый гриф», «Дервиш и муравей», «Хотами Тай и его конь», «Человек, который всегда искал недостатки», «Юноша и овца» ҳар кадоме бо теъдоди 5000 нусхагӣ рӯи чопро диданд.

Соли 2013 нишондиҳандаҳои нашрии Муассисаи нашриявии «Адабиёти бачагона» нисбат ба соли аввали фаъолиятш тадриҷан зиёд шуданд. Масалан, агар китобҳои дар соли 2012 интишорёфта ҳамагӣ 41 номгӯйро ташкил дода бошанд, дар соли 2013 дар маҷмӯъ

157 номгӯй китоб нашр шуд, яъне 116 номгӯй зиёд мебошад, мутаносибан: теъдоди нашр 47650 – 87900 нусха; маблағи сарфшуда 287101 – 300339 сомони ро ташкил медиҳанд. Илова бар ин, «нақшаи фурӯши маҳсулот 179 фоиз, номгӯй 123 фоиз ва теъдоди асарҳо – 112 фоиз ба иҷро расид. Барои наврасону кӯдакон 41 номгӯй аз силсилаҳои «100 панд», «Атфол» ва «Ман ба мактаб меравам» бо теъдоди 67000 нусха аз чоп баровард» [15]. Аз ҷумла таҳти силсилаи «Сад панд» аз осори Ҳаким Санои Ғазнавӣ бо бозгӯйи Шоири халқии Тоҷикистон устод Гулназар чанд китобча, аз қабилӣ «Зангӣ ва ойина», «Зани додхоҳ ва Султон Маҳмуд», «Искандар ва кафи холӣ», «Мурғ ва моҳӣ», «Рӯбоҳи пир ва нома», «Яхфурӯш ва гармо» ҳар як китоб дар алоҳидагӣ бо теъдоди 5000 нусхагӣ чоп шуданд. Ҳамзамон Муассисаи нашриявии «Адабиёти бачагона» соли 2013 таҳти силсилаи «Китобхонаи мактаб» барои хонандагони синни миёна ва калони мактабӣ «Достони Баҳроми Гӯр», «Достони Бежан ва Манижа», «Достони ду шохзода-бародарон ва пайдоиши шатранҷ (шоҳмот)», «Достони разми Исфандиёр бо Рустам», «Достони Рустам ва Сухроб» ва «Достони Сиёвуш»-и Сотим Улуғзодаро бо теъдоди 8500 нусха нашр кард.

Муассисаи нашриявии «Адабиёти бачагона» солҳои минбаъда низ бо мақсади нашри асарҳои баландмазмуну мувофиқ ба синну сол ва зехни кӯдакону наврасон пайваста кӯшиш ба харҷ дода, чиҳати чалби хурдсолон ба хонишу донишандӯзӣ тадбирҳои мушаххас андешид. Аз ҷумла соли 2014 «дар 29 мактаби таҳсилоти ҳамагонӣ, коллечҳо, литсейу гимназияҳои пойтахт намоиш-фурӯши китобҳои бачагонаро таҳти унвони «Душанбе – шаҳри китоб» баргузор намуд» [16].

Соли 2015 Муассисаи нашриявии «Адабиёти бачагона» 11 номгӯй китобҳои нақшавиро ба маблағи 54869,37 сомонӣ ба чоп расонид. Аз ҷумла чилди якуми «Тазкираи адабиёти бачагона» (1000 нусха), «Ба хона меҳмон омад»-и Муҳаммад Ғоиб (300 нусха), «Эътиқод»-и Сафармуҳаммад Айюбӣ (400 нусха), «Мутриби ишқ»-и Фурқати Саид (400 нусха) ва ғайра мебошанд [17].

Соли 2016 аз ҷониби нашриёти мазкур 22 номгӯй китоб бо теъдоди 20850 нусха, аз қабилӣ чилди дуҷум ва сеюми «Тазкираи адабиёти бачагона», «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ, «Гулчини асрор»-и Абдулқодирӣ Бедил, «О, барачеки масти ман»-и Абдусалом Дехотӣ, «Бибиҷонам меояд»-и Гулҷеҳра Сулаймонӣ, «Лонаи мӯсичаҳо»-и Мачид Салим, «Нақҳати умед»-и Назар Халил, «Шукрона»-и Қудратулло Яҳё, «Ҷилои Ҷомӣ»-и Аброри Зоҳир ва ғайра чоп шуданд [18].

Солҳои минбаъда бо сабаби ҷудо нагардидани маблағҳои зарурӣ теъдоди чопи китобҳои нашриёт кам шуд. Масалан, соли 2017 нашриёт ҳамагӣ 7 номгӯй китобро бо теъдоди 3145 нусха [19] ва соли 2018 4 номгӯй китобро бо теъдоди 16125 нусха чоп кард [20].

Соли 2019 нашриёт аз ҳисоби «Барномаи давлатии рушди муассисаҳои фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон» барои солҳои 2015-2020 35 номгӯй китобро бо теъдоди 39000 нусха, ба маблағи 140 ҳазору 980 сомонӣ ба таъбу расонид [21].

Соли 2020 нишондиҳандаҳои нашрии нашриёти мазкур нисбат ба соли қаблӣ боз кам шуд ва нашриёт тавонист, ки ҳамагӣ 7 номгӯи китобҳои нақшавиро бо теъдоди 14800 нусха ва ба маблағи 160 ҳазор сомонӣ чоп намояд [21].

Ҳамин тавр, таҳлили иҷмолии фаъолияти муассисаҳои таъбу нашри чумхурӣ, ки дар интишори адабиёт барои кӯдакону наврасон сахм мегузоранд, нишон дод, ки новобаста аз теъдоди ками асарҳои чопшуда бо дарназардошти хусусиятҳои хосси синну соли ва фардӣ-равонии хонандагони хурдсол китобҳо нашр шудаанд. Таҳияву татбиқи санадҳои меъёриву ҳуқуқӣ доир ба фаъолияти ноширӣ барои тақвияти раванди китобчопкунии милли мусоидат карданд. Ғамхориҳои пайвастаи Пешвои миллат дар самти чудо намудани маблағҳои зарурӣ барои нашри китобҳо, аз ҷумла китобҳо барои кӯдакону наврасон чиҳати дастрасии мактаббачагон ба китобҳои ниёзи хониш шароит муҳайё сохт. Китобҳои чопкардаи нашриётҳои чумхурӣ аз нигоҳи мазмуну муҳтаво ва ороиши бадеию полиграфӣ ба талаботи стандартҳои маъмул ҷавобгӯӣ буда, дар бештари озмуну дигар чорабиниҳои муҳимми сатҳи байналмилалӣ соҳаи ноширӣ иштирок карда, мавриди арзёбӣ қарор мегиранд.

Дар радифи дастовардҳо дар соҳаи фаъолияти ноширӣ ва полиграфӣ ба андешаи мо ҳанӯз як қатор камбудихо вучуд доранд, ки ислоҳи онҳо метавонад барои рушди минбаъдаи соҳа мусоидат намояд. Аз ҷумла:

1. Барои тақвияти фаъолияти Муассисаи нашриявии «Адабиёти бачагона», қабл аз ҳама зарур аст, ки нашриёт бо бинои мустақил таъмин карда шуда, дар назди он чопхонаи махсусгардонидашуда барои чопи китобҳо барои кӯдакону наврасон таъсис дода шавад;

2. Ба қори Муассисаи нашриявии «Адабиёти бачагона» ва чопхонаи он адибони соҳибтаҷриба, рассомону тарроҳон, коршиносон ва ноширони варзида ҷалб карда шаванд;

3. Ҳамасола маблағгузориҳои нашриёт аз ҳисоби маблағҳои буҷавӣ зиёд карда шавад;

4. Нашри китобҳо барои кӯдакону наврасон бо дарназардошти шумораи аҳолии навраси чумхурӣ роҳандозӣ карда шавад;

5. «Барномаи давлатии нашри китобҳо барои кӯдакону наврасон барои солҳои 2023-2032» таҳия карда шавад.

Адабиёт

1. Адабиёт барои бачагон // Китобҳои Тоҷикистони Советӣ: каталог (солҳои 1957 – 1961) / ПДК; тарт.: М.Ахмедова, Р.Кукушкина. – Душанбе, 1963. – С. 258-276.

2. Адабиёт барои бачагон // Китобҳои Тоҷикистони Советӣ: каталог (солҳои 1962 – 1966) / ПДК; тарт.: М.Ахмедова, Р.Кукушкина. – Душанбе, 1967. – С. 293-313.

3. Адабиёт барои бачагон // Китобҳои Тоҷикистони Советӣ: феҳраст (солҳои 1967 – 1975) / ПДК; тарт. Р.А.Кукушкина. – Душанбе, 1982. – С. 432-452.

4. Адабиёт барои бачагон. Фолклор барои бачагон // Китобҳои Тоҷикистони Советӣ: Феҳрасти давлатии библиографӣ, 1976 – 1980 /

ПДК; тарт.: Р. Ҳайдарова, З. Бобочонова, Г. Бобохоҷаева; муҳаррири масъул А.Қурбонов. – Душанбе, 1988. – С. 315 – 329.

5. Адабиёт барои бачагон. Фолклор барои бачагон // Китобҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон: феҳрасти давлатии библиографӣ, 1981 – 1985 / ПДК; тарт.: З. Бобочонова, Г. Бобохоҷаева, С. Назаров; муҳаррири масъул К.Қурбонов. – Душанбе, 1992. – С. 295 – 318.

6. Адабиёти бачагона. Фолклор // Китобҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон: Феҳрасти давлатии библиографӣ, 1986 – 1990 / ПДК; тарт.: С. Бобомуродова, Д. Авазова, С. Ғуломшоев, Н. Раҷабова; муҳаррири масъул А.Ғайзалиев. – Душанбе, 2005. – С. 411 – 447.

7. Китобҳо. Фолклор ва адабиёти бачагон [Манобеи электронӣ]. – Низоми дастрасӣ: <https://zagowadk.ru/skachat-besplatno-2/knigi-folklor-va-adabiyoti-bachagon.html> (санаи истифодабарӣ 22.07.2021)

8. Литература для детей // Каталог книг Таджикской ССР (1926 – 1956 гг.) / ГРБ ТаджССР им. Фирдоуси, ГКП ТаджССР; сост.: Р.О. Тальман, Т. И. Поддымникова, Г. Я. Якубов, Э. Н. Яковлева, М. Ахмедова, К. Джамалов. – Сталинабад: Таджикгосиздат, 1960. – С. 234-249.

9. Натиҷаҳои ҷамъбасти ғаёлияти вазорат дар соли 2019 ва самтҳои афзалиятноки пешбурди соҳаҳои фарҳангу санъат ва таъбу нашр дар соли 2020. – Душанбе, 2020. – С.37.

10. Раҳмон, Э. Ганҷинаи бегазанд // Рудакӣ: ашъор / силсилаи «Ахтарони адаб». Иборат аз 50 ҷилд. – Душанбе: Адиб, 2007. – Ҷ.1. – С.10-12.

11. Раҳмонзода, А. Китоб омили бунёди ташаккули тафаккури инсон ва тамаддун // Ҷумҳурият. – 2020. – 8 июн. – №106.

12. Раҳмонов, Э. Фарҳанг ҳастии миллат аст: суҳанронӣ дар мулоқот бо намояндагони зиёиёни мамлакат, 20 март соли 2001 // Раҳмонов, Э. Тоҷикистон: даҳ соли истиқлолият, ваҳдати миллӣ ва бунёдкорӣ. – Душанбе: Ирфон, 2001. – Ҷилди 3. – С. 531-532.

13. Ҳисобот дар бораи ғаёлияти Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2001 ва самтҳои минбаъдаи кори он дар соли 2002. – Душанбе: Матбуот, 2002. – С.46-47.

14. Ҳисобот дар бораи ғаёлияти Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2002-ум ва пешниҳоди вазифаҳо роҷеъ ба самтҳои минбаъдаи кор дар соли 2003. – Душанбе: Матбуот, 2003. – С.14.

15. Ҳисобот оид ба ғаёлияти вазорат дар соли 2013 ва самтҳои афзалиятноки соҳа дар соли 2014. – Душанбе: Истеъдод, 2014. – С.24.

16. Ҳисобот оид ба ғаёлияти Вазорати фарҳанг дар нӯҳ моҳи соли 2014 // Баҳори Аҷам. – 2014. – 7 октябр. – №21 (318).

17. Ҳисобот оид ба ғаёлияти Вазорати фарҳанг дар нӯҳ моҳи соли 2015 // Баҳори Аҷам. – 2015. – 10 октябр. – №35 (362).

18. Ҳисобот оид ба ғаёлияти Вазорати фарҳанг дар соли 2016 // Баҳори Аҷам. – 2016. – 14 декабр. – №35-36 (403).

19. Ҳисоботи Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба натиҷаҳои ғаёлият дар соли 2017 ва самтҳои афзалиятноки рушди соҳа дар соли 2018 // Баҳори Аҷам. – 2018. – 8 январ. – № 1 (440)

20. Ҳисоботи Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба натиҷаҳои фаъолият дар соли 2018 ва самтҳои афзалиятноки рушди соҳа дар соли 2019 // Баҳори Аҷам. – 2019. – 8 январ. – № 2-3 (478).

21. Ҳисоботи Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба натиҷаҳои фаъолият дар соли 2020 [Манобеи электронӣ]. – Низомии дастрасӣ: https://www.vfarhang.tj/images/pdf/hisobot_2020.pdf (санаи истифодабарӣ 19.07.2021)

22. Ҳисоботи Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба фаъолият дар соли 2012 ва самтҳои минбаъдаи пешрафти он дар соли 2013. – Душанбе: Матбуот, 2013. – С.13.

Амонуллоев С.

СОСТОЯНИЕ ИЗДАНИЯ КНИГ ДЛЯ ДЕТЕЙ И ПОДРОСТКОВ В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ

В исследовании рассматриваются вопросы, связанные с изданием книг для детей и подростков в период независимости Таджикистана. Отмечается, что изучение данного вопроса позволит выявить особенности читательских интересов у подрастающего поколения и на основе полученных результатов дать рекомендации по дальнейшему развитию издательского дела в области книгоиздания для детей и подростков.

Используя статистические данные Национального агентства Международной организации стандартной нумерации книг – Дом книги Таджикистана, книжная продукция издательств страны в каждый исторический период была сопоставлена и классифицирована по содержанию, жанрам, читательскому назначению, по хронологии и языку публикации.

В исследовании на основе анализа архивных материалов показаны достижения и недостатки деятельности издательств и типографий страны в области издания книг для детей и подростков.

По мнению автора, постоянная забота Лидера нации о ежегодном выделении определенных средств на издание книг, реализация государственных программ в области издательско-полиграфической деятельности способствовали усилению деятельности издательских учреждений в стране. По содержанию, художественному и полиграфическому оформлению печатная продукция издательств и типографий страны в соответствии с требованиями международных стандартов участвовала в международных книжных конкурсах и выставках, отмечена призами и дипломами.

Также в исследовании, наряду с анализом деятельности издательства «Детская литература», особое внимание уделяется деятельности частных и общественных издательств. В завершение автором представлены рекомендации по исправлению недостатков.

Ключевые слова: издательство, типография, издание, книга, дети, подростки, издательское дело, детская литература, экземпляр, независимость.

Amonulloev S.

THE STATE OF PUBLICATION OF THE BOOK FOR CHILDREN AND TEENAGERS DURING THE PERIOD OF INDEPENDENCE

The article highlights issues related to the publication of books for children and adolescents during the period of independence of Tajikistan. It is noted that the study of this issue will reveal the peculiarities of the reader's interests among the younger generation and, based on the results obtained, make recommendations for the further development of publishing in the field of book publishing for children and adolescents.

Using the statistical data of the National Agency of the International Organization of Standard Numbering-the House of Books of Tajikistan, the book products of the country's publishing houses in each historical period were compared and classified by content, genres, reading purpose, chronology and language of publication.

The study, based on the analysis of archival materials, shows the achievements and shortcomings of the activities of publishing houses and printing houses of the country in the field of publishing books for children and adolescents.

According to the author, the constant concern of the Leader of the Nation about the annual allocation of certain funds for the publication of books, the implementation of state programs in the field of publishing and printing activities contributed to the strengthening of the activities of publishing institutions in the country. According to the content, artistic and printing design, the printed products of publishing houses and printing houses of the country in accordance with the requirements of international standards participated in international book competitions and exhibitions, were awarded prizes and diplomas.

Also, the study, along with the analysis of the activities of the publishing house "Children's Literature", pays special attention to the activities of private and public publishers. In conclusion, the author presents recommendations for correcting shortcomings.

Keywords: publishing house, printing house, publication, book, children, teenagers, publishing, children's literature, copy, independence.

МУАЛЛИФОН

Амонуллоев Сабурхон – омӯзгори кафедраи фанҳои гуманитарӣ ва китобшиносии Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобочон Гафуров

Боймуродова Зулола – коромӯзи Донишкадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи М.Турсунзода.

Дамдоров Ифтихор – доктор аз руи ихтисос PhD-и кафедраи таърих ва назарияи мусиқӣ, МДТ Донишкадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода.

Иброҳимзода Зафаршо – номзади илмҳои фалсафа, муовини якуми директори Осорхонаи миллии Тоҷикистон.

Маҳмадов Алихон – муаллими калони Консерваторияи миллии Тоҷикистон ба номи Т. Сатторов.

Муродӣ Мурод – доктори илми филология, профессор, ходими пешбари илми шуъбаи ахбори омма ва таъбу нашри ПИТФИ.

Муродова Рухшона – ассистенти кафедраи журналистикаи телевизион ва радиошунавонии МДТ ДДФСТ ба номи М. Турсунзода.

Раҳимӣ Дилшод – номзади илми филология, директори ПИТФИ.

Салимзода Олим – номзади илми филология, дотсенти кафедраи телевизион ва радиошунавонии Донишгоҳи славянии Россияву Тоҷикистон.

Чумъаев Меҳроб – номзади илми филология, ходими пешбари илми ПИТФИ.

Холмуродов Зафар – мудири бахши фарҳанги ғайримоддии Маркази мероси фарҳангии тоҷикони ПИТФИ.

Шарифзода Фирдавс – номзади илмҳои таърих, докторанти ДДОТ ба номи С. Айнӣ

АВТОРЫ

Амонуллоев Сабурхон – преподаватель кафедры гуманитарных и библиотечных наук Худжандского государственного университета имени академика Бободжона Гафурова

Боймуродова Зулола – соискатель Таджикского Государственного института культуры и искусство имени М.Турсунзаде.

Дамдоров Ифтихор – докторант (PhD) Таджикского государственного института культуры и искусства имени Мирзо Турсунзаде.

Джумаев Меҳроб – кандидат филологических наук, ведущий научный сотрудник НИИКИ.

Иброҳимзода Зафаршо – кандидат философских наук, первый заместитель директора Национального музея Таджикистана.

Маҳмудов А., старший преподаватель Национальной консерватории им. Т. Сатторова.

Муроди Мурод – доктор филологических наук, профессор, ведущий научный сотрудник отделения СМИ и издательского дела НИИКИ.

Муродова Рухшона – ассистент кафедры телевизионной журналистики и радиовещания ГУУ ТГИКИ имени М. Турсунзаде.

Раҳими Дилшод – кандидат филологических наук, директор НИИКИ.

Салимзода Олим – кандидат филологических наук, доцент кафедры телевидения и радиовещания Российско – Таджикского (Славянского) университета.

Холмуродов Зафар – заведующий отдела нематериальной культуры Центра культурного наследия таджиков НИИКИ.

Шарифзода Фирдавс – кандидат исторических наук, докторант ПГУТ имени С. Айни.

AUTHORS

Amonulloev Saburkhon, Lecturer of the Department of Humanities and Library Sciences of the Gafurov Khujand State University

Damdorov Iftikhor – is a doctoral student (PhD) of the Tajik State Institute of Culture and Art named Mirzo Tursunzoda.

Boimurodova Zulola – applicant for the Tajik State Institute of Culture and Art named after Mirzo Tursunzade.

Ibrohimzoda Zafarsho – Candidate of philosophical sciences, First Deputy Director of the National Museum of Tajikistan.

Jumaev Mehrob – Candidate of philological sciences, Leading scientific worker at the Department of Mass Media and Publishing issues of the RICI.

Kholmurodov Zafar, Head of the Department of Intangible Culture of the Center for the Cultural Heritage of Tajiks of RICI.

Mahmadov Alikhon. – Senior lecturer of the pop-performing Department of the Tajik national Conservatory named after T. Sattorov

Murodi Murod, Doctor of philological sciences, Professor, leading scientific worker at the Department of Mass Media and Publishing issues of the RICI.

Murodova Rukhshona, assistant at the Department of Television Journalism and Radio Broadcasting of the M State Institute of Culture and Arts named after Tursunzoda.

Rahimi Dilshod, Candidate of philological sciences, Director of the RICI.

Salimzoda Olim, Candidate of philological sciences, Associate Professor of the Department of Television and Radio Broadcasting of the Russian-Tajik Slavonic University.

Sharifzoda Firdavs, Candidate of historical sciences, doctoral student of S. Aini PSUT.

МУНДАРИЧА

Фарҳангшиносӣ

Шарифзода Ф. Рушди фарҳанги миллӣ дар даврони соҳибистиклолии Тоҷикистон.....5

Мероси фарҳангӣ

Раҳимӣ Д. Таҳаввули симои мурғи асотирӣ – Симури дар адабиёт ва фолклори тоҷик 13
Холмуродов З. Тавсифи об дар ривоятҳои халқии тоҷикӣ.....24

Фаъолияти иҷтимоиву фарҳангӣ

Иброҳимзода З. Роҷеъ ба усулҳои баргузориҳои экскурсия дар осорхона.....32
Боймуродова З. Фаъолияти осорхонаи санъати тасвирӣ ҳамчун як муассисаи фарҳангӣ маърифатӣ дар Тоҷикистон дар солҳои 50-уми асри XX 39

Санъатшиносӣ

Ҷумъаев М., Шарифзода Ф. Баррасии масоили санъат ва санъатшиносӣ дар «Осор»-и ПИТФИ 50
Маҳмадов А. Иҷрои аввалин нақшо дар театри тоҷик 65
Дамдоров И. . Ғижак ва навоҳои он 72

ВАО ва таъбу нашр

Муродӣ М. Вижагиҳои публицистикаи қабл аз журналистӣ.....80
Муродова Р. Таъсири маҷаллаи «Раҳбари дониш» ва нақши Собит Маннофзода дар ташаккули он.....90
Салимзода О. Парламенти ҷавонон – роҳи санҷидашудаи таъсири байниҳамӣ бо давлат.....99
Амонуллоев С. Вазъи наشري китоб барои кӯдакону наврасон дар даврони истиқлол.....107
Муаллифон 119

СОДЕРЖАНИЕ

Культурология

Шарифзода Ф. Развитие национальной культуры в период независимости Таджикистана	5
--	---

Культурное наследие

Рахими Д. Трансформация мифического образа Симурга в литературе и фольклоре таджиков.....	13
Холмуродов З. Описание воды в народных таджикских легендах	24
Иброхимзода З. О методике проведения экскурсии в музее.....	32

Социально-культурная деятельность

Боймуродова З. Музей изобразительных искусств как учреждение культурно-просветительской деятельности в Таджикистане 50-е гг. XX века	39
---	----

Искусствоведение

Джумаев М., Шарифзода Ф. Обсуждение проблемы искусства и искусствоведения в «Трудах» НИИКИ.....	50
Махмадов А. Исполнение первых ролей на сцене таджикского театра.....	65
Дамдоров И. Гиджак и его разновидности.....	72

СМИ и издательское дело

Муроди М. Особенности до журналистской публицистики.....	80
Муродова Р. Создание журнала «Рахбари дониш» и роль Собита Маннофзода в его формировании.....	90
Салимзода О. Молодежный парламент – испытанный путь взаимодействия с государством.....	99
Амонуллоев С. Состояние издания книг для детей и подростков в период независимости.....	107
Авторы	119

CONTENTS

Cultural studies

Sharifzoda F. Development of national culture during the period of independence of Tajikistan 5

Cultural heritage

Rahimi D. Transformation of the mythical image of the Simurgh in Tajik literature and folklore 13

Kholmurodov Z. Description of water in Tajik folk legends 24

Social and cultural activities

Ibrohimzoda Z. On excursion method in the museum 32

Boimurodova Z. The museum of fine arts as an institution of cultural and educational activities in Tajikistan in the 50's of XX century 39

Art studies

Jumaev M., Sharifzoda F. Discussion of the problem of art and arts in "Osor" of the Research institute of culture and information 50

Mahmadov A. The role of an actor in the theater 65

Damdorov I. Ghizhak and its varieties 72

Mass Media and publishing issues

Murodi M. Features of pre-journalistic journalism.....80

Murodova R. Creation of the journal "Rahbari donish" and the role of Mannofzoda in its formation.....90

Salimzoda O. Youth parliament-a new way of interaction with the state...99

Amonulloev S. The state of publication of the book for children and teenagers during the period of independence.....107

Authors.....119

ТАРТИБИ ТАҚРИЗДИХӢ БА МАҚОЛАҲОИ ИЛМИЕ, КИ БА МАЧАЛЛАИ ИЛМИИ «ПАЁМНОМАИ ФАРҲАНГ» БАРОИ ЧОП ПЕШНИҲОД МЕГАРДАНД

Мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷалла пешниҳод мегарданд, аз ташҳиси пешакӣ гузаронида мешаванд (ташҳис аз ҷониби аъзои ҳайати таҳририя – мутахассисони соҳа анҷом дода мешавад) ва сипас дар доираи тартиботи ҷорӣ барои чоп қабул мегарданд. Талабот барои тартиб додани шакли ниҳоии матни мақола дар ҳар як шумораи маҷалла чоп карда мешавад.

Ҳангоми қабули шакли дастнависи мақола, корбарони маҷалла доир ба мундариҷа ва риояи талаботи асосӣ ба муаллиф хабар медиҳанд. Норасоӣҳое, ки дар мақола ҷой доранд, то оғози ташҳис аз ҷониби муаллиф бояд бартараф карда шаванд. Сипас мақолаи илмӣ, дар доираи талаботи ҷорӣ, барои ташҳис ба аъзоёни ҳайати таҳририя ва ё мутахассисони соҳа (номзадҳо ва докторони илм) раван карда мешавад.

Дар тақриз бояд хусусиятҳои муҳимми мақола асоснок карда шаванд. Аз ҷумла, навоари илмӣ, муҳимияти омӯзиши масъала, арзиши таърихӣ ва фактологӣ мақола, дурустии иқтибосҳои нишондодашуда, услуби матн, истифодаи адабиёти солҳои охир ва камбудию норасоӣҳои мақола. Дар охири тақриз ба мақола баҳои умумӣ дода мешавад ва ба ҳайати таҳририя дар мазмунҳои зерин хулосаи муқарриз пешниҳод мегардад: ба чоп тавсия карда шавад; баъди ислоҳи камбудӣҳо ба чоп тавсия карда шавад; барои тақриз иловатан ба мутахассиси дигари масъалаи дахлдор фиристода шавад; барои чоп тавсия карда намешавад. Ҳаҷми тақриз бояд аз як саҳифа кам набошад.

Мақолаҳои илмӣ барои чоп қабулгардида, аммо ба тағйирот ниёздошта, бо нишон додани тавсияҳои муқарриз ва муҳаррир ба муаллифон фиристода мешаванд. Муаллифон бояд камбудию норасоӣҳои ҷойдоштаро ислоҳ намуда, шакли ниҳоии матни ҷопӣ ва электронии мақоларо бо дастхати пештарааш ба маҷалла пешниҳод намоянд. Баъди ислоҳи камбудӣҳо мақолаи илмӣ тақроран барои тақриз супорида мешавад ва сипас аз ҷониби ҳайати таҳририя барои ҷопи он иҷозат дода мешавад.

Мақолае, ки ба он тақризи мусбат дода шуда, ҷопи он аз тарафи ҳайати таҳририя ҷонибдорӣ гардидааст, барои нашр қабулгардида ба ҳисоб меравад.

Раванди тақриздиҳӣ ба мақолаҳои дастнавис ошкоро сурат намегирад. Паҳн намудани хабар дар бораи раванди тақриздиҳии мақолаи дастнавис боиси поймол гардидани ҳуқуқи муаллиф мегардад. Муқарризон барои нусхабардорӣ намудани матни мақола ва истифодаи он барои эҳтиёҷоти худ ҳуқуқ надоранд.

Муқарризон, инчунин аъзоёни ҳайати таҳририя то нашри мақола иттилооти дар матни мақолаи дастнавис ҷойдоштаро ба манфиати худ истифода карда наметавонанд.

Тақризи ҷорӣ дар идораи маҷалла ба муддати 5 то сол нигоҳдорӣ мешаванд.

Идораи нашрия ҳангоми дархости дахлдор нусхаҳои тақризхоро ба Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ирсол менамояд.

ПОРЯДОК РЕЦЕНЗИРОВАНИЯ НАУЧНЫХ СТАТЕЙ, ПРЕДСТАВЛЯЕМЫХ В НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «ВЕСТНИК КУЛЬТУРЫ»

Статьи, поступающие в редакцию, проходят предварительную экспертизу (проводятся членами редколлегии – специалистами по соответствующей отрасли науки) и принимаются в установленном порядке. Требования к оформлению оригинала статей приводятся в каждом номере журнала.

Если рукопись принята, то редакция сообщает автору замечания по содержанию и оформлению статьи, которые необходимо устранить до передачи текста на рецензирование.

Затем статьи рецензируются в обязательном порядке членами редколлегии журнала или экспертами соответствующей специальности (кандидатами и докторами наук).

Рецензия должна содержать обоснованное перечисление качеств статьи, в том числе научную новизну проблемы, её актуальность, фактологическую и историческую ценность, точность цитирования, стиль изложения, использование современных источников, а также мотивированное перечисление её недостатков. В заключении дается общая оценка статьи и рекомендации для редколлегии – опубликовать статью, опубликовать её после доработки, направить на дополнительную рецензию специалисту по определенной тематике или отклонить. Объем рецензии - не менее одной страницы текста.

Статья, принятая к публикации, но нуждающаяся в доработке, направляется авторам с замечаниями рецензента и редактора. Авторы должны внести все необходимые исправления в окончательный вариант рукописи и вернуть в редакцию исправленный текст, а также его идентичный электронный вариант вместе с первоначальным вариантом рукописи. После доработки статья повторно рецензируется, и редколлегия принимает решение о ее публикации.

Статья считается принятой к публикации при наличии положительной рецензии и если её поддержали члены редколлегии. Порядок и очередность публикации статьи определяется в зависимости от даты поступления ее окончательного варианта.

Рецензирование рукописи осуществляется конфиденциально. Разглашение конфиденциальных деталей рецензирования рукописи нарушает права автора.

Рецензентам не разрешается снимать копии статей для своих нужд. Рецензенты, а также члены редколлегии не имеют права использовать в собственных интересах информацию, содержащуюся в рукописи, до её опубликования.

Рецензии хранятся в редакции журнала в течение 5 лет.

Редакция журнала направляет копии рецензий в ВАК Республики Таджикистан при поступлении в редакцию издания соответствующего запроса.

МАЪЛУМОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН

Талабот нисбат ба мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷаллаи илмӣ «Паёмномаи фарҳанг» пешниҳод мегарданд

Дар маҷаллаи «Паёмномаи фарҳанг», асосан, мақолаҳои фарогирандаи таҳқиқотҳои илмӣ оид ба соҳаҳои фарҳанг, санъат, китобдорӣ, ахбори омма ва таъбу нашр, хунарҳои мардумӣ ва ғайра, ки дар худ навгонӣ доранд, чоп карда мешаванд.

Ҳамаи мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷаллаи пешниҳод мегарданд, бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд: а) мувофиқати сохти мақолаи илмӣ ба талаботи муқаррарнамудаи маҷалла; б) натиҷаи таҳқиқоти илмӣ будани мақола; в) мувофиқат намудани мавзӯи мақола ба яке аз самтҳои илмӣ маҷалла.

Мақолаҳое, ки дар матни онҳо маводи муаллифони дигар бе ишораи иқтибос истифода шудаанд, ба баррасии марҳилаҳои навбатӣ пешниҳод намегарданд ва ба чоп роҳ дода намешаванд.

Талабот нисбат ба таҳияи мақолаҳои илмӣ:

Матни мақола бояд дар формати Microsoft Word, бо ҳуруфи Times New Roman барои матнҳои русӣ ва англисӣ ва бо ҳуруфи Times New Roman Tj барои матни тоҷикӣ таҳия гардида, дар матн ҳаҷми ҳарфҳо 14, ҳошияҳо 2,5 см ва фосилаи байни сатрҳо бояд 1,5 мм бошанд.

Ҳаҷми умумии мақола бо формати А4 бо назардошти рӯйхати адабиёти истифодашуда ва аннотатсияҳо аз 10 то 12 саҳифаро бояд дар бар гирад.

Сохтори мақола бояд бо тартиби зерин таҳия гардад:

– индекси ТДУ (индекси мазкурро аз дилхоҳ китобхонаи илмӣ дастрас намудан мумкин аст);

– насаб ва дар шакли ихтисор ном ва номи падар (намуна: Зубайдӣ А.М.);

– номи муассисае, ки дар он муаллифи мақола қору фаъолият менамояд;

– номи мақола;

– матни асосии мақола;

– рӯйхати адабиёти истифодашуда (на камтар аз 10 номгӯ ва на бештар аз 25 номгӯи адабиёти илмӣ). Рӯйхати адабиёти истифодашуда бояд дар асоси талаботи ГОСТ 7.1-2003 ва ГОСТ 7.0.5-2008 таҳия гардад.

– номи мақола, аннотатсия ва калидвожаҳо бояд бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) таҳия гарданд. Аннотатсия дар ҳаҷми на камтар аз 25 сатр ва калидвожаҳо аз 8 то 10 адад бояд таҳия карда шавад;

– дар охири мақола бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) маълумот дар бораи муаллиф ва ё муаллифон бо тартиби зерин нишон дода шавад: насаб, ном ва номи падар (пурра), дараҷаи илмӣ ва унвони илмӣ (агар бошанд), номи муассисае, ки дар он муаллиф қору фаъолият менамояд, вазифаи ишғолнамуда, телефон, e-mail, нишони ҷойи қори муаллиф.

Ҳангоми иқтибосоварӣ адабиёти истифодашуда ва саҳифаи мушаххаси он бояд дар қавси чаҳоркунча [ ] нишон дода шавад. Намуна: [4, с.25]. Яъне, манбаи иқтибос адабиёти №4 ва саҳифаи 25 мебошад.

Нақшаҳо, схемаҳо, диаграммаҳо ва расмҳо бояд рақамгузорӣ карда шаванд. Инчунин онҳо бояд номи шарҳдиҳанда дошта бошанд.

Суроғаи мо: Душанбе, хиёбони Н. Қаробоев, 17 (ошонаи 2), ПИТФИ, шӯъбаи ахбори омма. Тел.: (+992 37) 233-84-58; email: murodi@mail.ru

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

Требования к научным статьям, поступающим в научный журнал «Вестник культуры»

В научном журнале «Вестник культуры» печатаются статьи содержащие результаты научных исследований по гуманитарным наукам: культуре, искусству, билиотековедению, СМИ и печатные издания, народные ремесла и другие, имеющие новизну.

Все поступающие в редакцию журнала научные статьи должны соответствовать следующим требованиям: а) статья должна быть написана с соблюдением установленных требований журнала; б) статья должна быть результатом научных исследований; в) статья должна соответствовать одному из направлений (разделов) журнала.

Все поступающие в редакцию материалы проверяются на наличие заимствований из открытых источников (плагиат), проверка выполняется с помощью системы Antiplagiat. Статьи, содержащие элементы плагиата, автоматически снимаются с рассмотрения, а авторы лишаются возможности опубликовать свою работу в журнале.

Требования к оформлению научных статей:

Статья должна быть подготовлена в формате Microsoft Word, шрифт Times New Roman, кегль 14, поля 2,5 см со всех сторон, интервал полуторный.

Объем статьи (включая аннотацию и список литературы) должен быть в пределах от 10 до 12 стр. формата А4.

Статья должна иметь следующую структуру:

- индекс УДК (индекс можно получить в любой научной библиотеке);
- название статьи;
- фамилия и инициалы автора (например, Шарипов Д.М.);
- название организации, в которой работает автор статьи;
- основной текст статьи;
- список использованной литературы (не менее 10 и не более 25 наименований научной литературы). Список литературы оформляется согласно требованиям ГОСТ 7.1-2003 и ГОСТ 7.0.5-2008;
- название статьи, аннотация и ключевые слова оформляются на трех языках (на таджикском, русском и английском языках). Аннотация оформляется в объеме не менее 25 строк, ключевые слова от 8 до 10 слов или словосочетаний;
- информация об авторе на русском и английском языках. Здесь указываются ФИО автора полностью, ученая степень, ученое звание (если имеются), название организации, в которой работает автор (авторы), должность автора (авторов) в данной организации, телефон, e-mail, а также почтовый адрес места работы автора.

При цитировании конкретного материала ссылки указываются в квадратных скобках [ ]. Образец: [4, с.25]. То есть, литература №4 и страница 25.

Таблицы, схемы, диаграммы и рисунки нужно сгруппировать и пронумеровать. Таблицы, схемы, диаграммы и рисунки должны иметь название

Наш адрес: Душанбе, проспект Н. Каробаева, 17 (2 этаж), НИИКИ, отдел средств массовой и информации. Тел.: (+992 37) 233-84-58; email: murodi@mail.ru

ПАЁМНОМАИ ФАРҲАНГ

Наирияти илмию таҳлилӣ
2021, № 2 (54)

ВЕСТНИК КУЛЬТУРЫ

Научно – аналитическое издание
2021, № 2 (54)

HERALD OF CULTURE

Scientific and analytical edition
2021, № 2 (54)

Сармуҳаррир
номзади илмҳои филологӣ
Раҳимӣ Дилшод

Мухаррири масъул
доктори илмҳои филологӣ, профессор
Муроди Мурод

Мухаррири техникӣ
Ҷумъабой Қузиёв

Ба чоп 16.09.2021 имзо шуд. Андозаи 60X84 1/8.
Коғази офсетӣ. Ҳуруфи Times New Roman Tj.
Чопи офсет. Ҷузъи чопии шартӣ 16.
Адади нашр 200 нусха. Супориши № 04 /21

Маҷалла дар чопхонаи ҚДММ «Аржанг»
ба таъби расидааст.
ш. Душанбе, кӯчаи С. Шерозӣ – 21

